

עודלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל
רופאים לזכויות אדם
מרכז אל-חידאן לזכויות אדם - עזה

על

העיוניים

עו"ד לאה צמל

ד"ר רוחמה מרטון

פרופ' מנפרד נוואק

עו"ד ג'מיל דקואר

עו"ד אירית בלאס

עו"ד באנה שגרי-בדארנה

עו"ד ג'רארד הורטון

ד"ר סטפן קסנקיס

ד"ר גרסיאלה כרמון

פרופ' ליסה חג'אר

עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל

רופאים לזכויות אדם

מרכז אל-חזאן לזכויות אדם - עזה

יולי 2012

ISBN 978-965-90512-5-0

עריכה: אמאני דעיף, קייטי היסקית, גיין רייס

עורכי משנה: נדיה בן-יוסף, עלא חליחל, ענת ליטוין

תרגום: תמר בש, ניהאד בוקאעי, איה בראור, ליאת הרט, מוחמד כיאל,

ד"ר צ'רלס קיפן, אורה מנן

תמלול: טלי רמון

עיצוב: דוד מוסקוביץ, סטודיו דוד ויוסף

איורים: מורן ברק

דפוס: טוטל גרפיקס

כתיבת מסמך זה התאפשרה הודות לתמיכה של האיחוד האירופי
תוכן מסמך זה הינו באחריות הבלעדית של עדאלה, רל"א, ואל-חזאן
ואינו משקף בשום אופן את העמדות של האיחוד האירופי

רופאים לזכויות אדם - ישראל (ע"ר)
أطباء لحقوق الإنسان - إسرائيل
Physicians For Human Rights - Israel

תוכן העניינים

- 1 הקדמה
- 5 **חלק ראשון**
- 7 על תולדות העיניים בישראל
לאה צמל, עו"ד
- 11 מהאישי אל הפוליטי: מעורבות רופאים בישראל בעיניים והתעללות בכלואים
ד"ר רוחמה מרטון
- 17 נאום מרכזי
עיניים במאה ה-21: מסקנות משש שנים בתפקיד הדווח המיוחד בנושא עיניים
מטעם האו"ם
פרופ' מנפרד נוואק
- 25 אחריותה של ארצות הברית להעדר אחריותיות ומניעת סעד משפטי מקורבנות
עיניים והתעללות, בשם המאבק בטרור
ג'מיל דקואר, עו"ד
- 33 משטרי חסינות
אירית בלאס, עו"ד
- 37 העיניים בישראל לאור החסינות המוענקת לחשודים בביצועם
באנה שגרי-בדארנה, עו"ד
- 43 על התעללות בקטינים
ג'ראד הורטון, עו"ד
- 49 נאום מרכזי
לדבר בגלוי על עיניים: חששות ואתגרים של רופא צבאי
תת אלוף (בדימוס) ד"ר סטפן נ. קסנקיס

חלק שני 57

קטעים מעתירת עדאלה בנושא תיעוד אודיו-וידאו של חקירות שב"כ 59

הודאות שווא תחת כפיה, מצבם של ילדים פלסטינים:
חוות דעת פסיכיאטרית עקרונית
ד"ר גרציאלה כרמון 67

השימוש של ישראל בעינויים ויחס אכזרי לא אנושי ומשפיל
נגד פלסטינים ברצועת עזה
מרכז אל-מיזאן לזכויות אדם 73

סקירה, הספר Threat: Palestinian Political Prisoners in Israel,
בעריכת עביר בכר וענת מטר
פרופ' ליסה חבאר 85

הקדמה

במבוא לאמנת האו"ם נגד עינויים ונגד יחס ועונשים אכזריים, לא אנושיים או משפילים (CAT) ביטאו המנסחים את רצונם "להפוך את המאבק נגד עינויים ונגד יחס ועונשים אכזריים, לא אנושיים או משפילים בעולם כולו לאפקטיבי יותר". בהסתמך על סעיף 5 להכרזה לכל באי העולם בדבר זכויות האדם (UDHR) ועל סעיף 7 לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (ICCPR), הקובעות כי איש אינו צריך לסבול עינויים או להיות נתון ליחס או לענישה אכזריים, לא אנושיים או משפילים (CIDT), האמנה נגד עינויים מדגישה נחרצות את אחריותן של מדינות החתומות עליה למנוע מעשים אלה וכן ליצור ולתמוך במנגנונים להענשת מי שיעבור על כללים אלה. ישראל אישרה את האמנה נגד עינויים ב-1991. שמונה שנים אחר כך, ב-1999, נתן בג"ץ את פסק הדין פורץ הדרך בבג"ץ 5100/94, הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל נגד ממשלת ישראל. פסק הדין חשף שיטות עינויים בהן נקטו שב"כ חרועות ביטחון אחרות במשך שנים באופן שיטתי, אך ורק נגד עצורים ואסירים פלסטינים. בית המשפט גם קבע כי שיטות אלה אינן חוקיות. עם זאת, פסק הדין המבורך הותיר פרצות רחבות, כמו חריג "הגנת הצורך" במקרים של "פצצה מתקתקת" (חקירה של עצורים שלפי החשד מחזיקים במידע על פיגוע העומד להתרחש). פרצות אלה ממשיכות לאיים על זכויות היסוד של אסירים ועצורים.

חוברת זאת היא פרי יחמה משותפת של עדאלה־המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, רופאים לזכויות אדם, ומרכז אל-מיזאן לזכויות אדם-עזה, שתכליתה להמשיך במאבק למניעת עינויים והתעללות בישראל. כדי לקדם תכלית זאת כינסו שלושת הארגונים השותפים באפריל 2011 סדנת מומחים בינלאומית שהתקיימה בירושלים. הסדנה נועדה לאנשי מקצוע מישראל ומהשטחים הכבושים ולעמיתיהם מהעולם והתמקדה ב"הבטחת אחריותיות בנושא עינויים ויחס ענישה אכזרי, לא אנושי או משפיל בישראל: מגמות חדשות ולקחים השוואתיים". המשתתפים, בהם כ-40 עורכי דין פלסטינים, ישראלים ובינלאומיים, משפטנים, רופאים ואנשי מקצוע בתחום ההגנה על זכויות האדם, בחנו את ההיסטוריה של העינויים בישראל, האתגרים היומיומיים שעמם מתמודדים משפטנים ופעילים מקומיים הדורשים מתן דין וחשבון על עינויים ויחס אכזרי, לא אנושי או משפיל ואת פניהם המשתנים של העינויים בישראל.

השאלה העיקרית שעמדה לנגד עיננו היתה האם אנו, כארגונים ואנשי מקצוע, מזהים באופן עקבי את ההיקף המלא של האמצעים ושיטות העינויים, האם המנגנונים המקומיים למניעת עינויים והתעללות

ולדרישת אחריות הנם מספיקים, וכיצד אנו יכולים לשלב בבתי המשפט בישראל אסטרטגיות שהצליחו במגוון מערכות משפט לאומיות, אזוריות ובינלאומיות. הדיון הועשר על ידי פרספקטיבות השוואתיות שהציגו מומחים בעלי שם עולמי מתחום המשפט והרפואה. ביניהם היו פרופסור מנפרד נוואק, בעבר הדווח המיוחד מטעם האו"ם לנושא העינויים, ד"ר סטיבן קסנקיס, פסיכיאטר וברינדיר גנרל בחיל הרפואה של הצבא האמריקני בדימוס, ועורך הדין ג'מיל דקואר, מנהל תוכנית זכויות האדם של האיגוד האמריקני לחירויות אזרחיות. הדיון האחרון של הסדנה נתן למשתתפים הזדמנות ייחודית לדון בלקחים שנלמדו, לנתח אותם ולחשוב באופן יצירתי על דרכים למניעת עינויים ויחס או ענישה אכזריים, לא אנושיים או משפילים ולדרוש מתן דין וחשבון מהאחראים.

החברת שלפניכם מאגדת כמה מההרצאות ששמעו משתתפי הסדנה וכן עבודה שכל אחד מהמשתתפים ערך במסגרת הפרויקט. עזאלה, רופאים לזכויות אדם-ישראל ואל-מיזאן אספו את החומר ופרסמו אותו כדי לתרום לדיון בשאלה מהי הדרך הטובה ביותר להתעמת עם גילויים של עינויים ויחס או ענישה אכזריים, לא אנושיים או משפילים בהקשר של ישראל והשטחים הפלסטיניים הכבושים. השותפים לפרויקט מקווים שתיעוד מתמיד ועקשני של עינויים והתעללות הננקטים נגד אסירים ועצורים פלסטינים בישראל, המוצג לצד לקחים ואסטרטגיות בינלאומיים משווים, יגביר את תחושת הדחיפות בין אנשי מקצוע בתחום המשפט ובתחום הרפואה כמו גם בקרב הציבור הכללי עד שיעלו את הדרישה להפסיק את העינויים בבתי הכלא הישראליים ולמסור דין וחשבון לקורבנות.

חברת זאת אינה עוסקת בעינויים ובהתעללות ששתי הממשלות הפלסטיניות נוקטות נגד פלסטינים (הממשלה בראשות פתח ברמאללה והממשלה בראשות חמאס בעזה). הסיבה לכך היא שדיון זה חורג מהיקף העבודה המשותפת שלנו, אבל אין בכך כדי לגרוע מהחומרה שאנו מייחסים למעשים אלה או להפחית מסבלם של הקורבנות. ארגוני זכויות אדם פלסטיניים הפועלים בשטחים הכבושים מעורבים באופן פעיל במלחמה בעינויים שמבצעים סוכנים פלסטינים בשטחים.

חלק א' של החוברת כולל אסופת מאמרים המבוססים על הרצאות שנשא המומחים בסדנה. עורכת הדין לאה צמל, מהמשפטים המובילים את המאבק נגד עינויים בישראל ומייסדת הוועד הציבורי נגד עינויים, מתארת היסטוריה מקוצרת של המאבק המשפטי נגד עינויים והתעללות בבתי כלא בישראל. מבחינות רבות, התיאור עוקב אחרי דרכה המקצועית של צמל בעשורים האחרונים, כעורכת דין המתמחה בזכויות אדם. ד"ר רוחמה מרטון, מייסדת רופאים לזכויות אדם - ישראל, תורמת סיפור חשוב החושף את המעורבות של רופאים ישראלים בעינויים ובהתעללות בעצורים פלסטינים וכן מנגנונים אישיים, חברתיים ופוליטיים ההופכים התנהגות זו של רופאים לאפשרית. פרופ' נוואק, בעבר הדווח המיוחד מטעם האו"ם לנושא העינויים, נשא את ההרצאה המרכזית שבה הכיר בטבע האוניברסלי של עינויים ויחס או ענישה אכזריים, לא אנושיים או משפילים. לאחר שש שנים שבהן עסק בתיעוד עינויים והתעללות שעברו אסירים בכל רחבי העולם, פרופ' נוואק עורך השוואה, מציג מסקנות מעבודתו ומציע את הצעדים הבאים במאבק נגד עינויים. עו"ד ג'מיל דקואר מרחיב את הדיון המשפטי ומתמקד בשינוי הפרדיגמה לאחר פיגועי 9/11 ובתגובה של עורכי דין המתמחים בזכויות האדם ושל אנשי מקצוע אחרים, שדרשו מארצות הברית לתת דין וחשבון על עינויים והתעללות שעברו עצורים שאינם אזרחי ארה"ב במפרץ גואנטנמו, באבו-גרייב ובאתרים מחרידים אחרים בעולם.

מכאן חוזרת החוברת לסוגיות מקומיות עם עורכת הדין אירית בלאס, החוקרת את פרקטיקת החסינות הנהוגה בישראל, המצליחה למנוע ביטולות הגנה על קורבנות עינויים. עורכת הדין באנה שוגרי-בדארנה מעלה סוגיות משמעותיות המעוררות דאגה בקרב עורכי דין ישראלים המתמודדים עם אתגרים בלתי אפשריים לכאורה, שיצרו הפרצות בפסק הדין של בג"ץ מ-1999. השותפים חוששים במיוחד מעינוי של קטינים פלסטיניים והתעללות בהם, ועורך הדין ג'רארד הורטון מעלה מחשבות מפכחות על מגמה זאת.

חלק א' מסתיים בהרצאה המרכזית שנשא ד"ר סטפן קסנקיס, שהזכיר לנו כי לכל פרט יש אחריות לפעול נגד עינויים, גם אם עליו לשאת בתוצאות.

חלק ב' כולל מסמכים המבוססים על עבודה שבוצעה במשך שלוש שנים במסגרת פרויקט משותף לעדאלה, רופאים לזכויות אדם-ישראל ואל-מיזאן. בחלק זה מובאים קטעים מעתירה לבג"ץ שהגיש מרכז עדאלה בדצמבר 2010 מטעם שלושת השותפים והוועד הציבורי נגד עינויים בדרישה לבטל חוק הפוטר את שב"כ מחובת תיעוד קולי וחזותי של חקירות עצורים החשודים בביצוע עבירות ביטחון (בג"ץ 9416/10, עדאלה ואח' נ' המשדר לביטחון פנים). בעתירה נטען כי הקלטות אודיו ווידאו של חקירות אלה הן אמצעי חיוני להגנה מפני עינויים ויחס או ענישה אכזריים, לא אנושיים או משפילים ודרך לגילוי האמת. העתירה עדיין תלויה ועומדת בבית המשפט.

לאחר מכן מובאת חוות דעת מומחה בנושא הודאות שווא הנגבות בכפייה מילדים פלסטינים, שכתבה ד"ר גרסיאלה כרמון, פסיכיאטרית המטפלת בילדים ובמבוגרים וחברה בהנהלת רופאים לזכויות אדם - ישראל. ד"ר כרמון מנתחת את השפעתן של חקירות השב"כ והמשטרה על התנהגותם ועל מצבם המנטלי של פלסטינים - ילדים ומבוגרים - וחוקרת את המשתנים הפסיכולוגיים, ההתפתחותיים והחברתיים שעלולים לגרום להם למסור הודאות שווא. חוות הדעת הוגשה לבית משפט הצבאי בתיק של א"א, נער פלסטיני בן 14, שנעצר, נחקר והועמד לדין בגלל ידוי אבנים.

הקטע הבא כולל מידע חדש ומקיף שאספו עובדי השטח של אל-מיזאן, המתארים הפרות זכויות אדם שביצעה ישראל ברצועת עזה בין מאי 2009 לאפריל 2011. הסקירה מראה כיצד נאכף המצור שמטילה ישראל על עזה באמצעות מדיניות ופרקטיקה המפירות את האיסור המוחלט על עינויים ויחס או ענישה אכזריים, לא אנושיים או משפילים המעוגן במשפט הבינלאומי. המסמך טוען כי מדיניות זאת שכיחה בעיקר נגד פלסטינים מרצועת עזה, שם ממשיכה ישראל להפעיל רמה גבוהה מאוד של שליטה אפקטיבית ולהטיל מצור.

החוברת מסתיימת במאמר ביקורת של פרופ' ליסה חג'אר מאוניברסיטת קליפורניה בסנטה ברברה על ספר חדש העוסק באסירים פוליטיים פלסטינים, שכותרתו Threat: Palestinian Political Prisoners in Israel, בעריכת עורכת הדין עביר בכר וד"ר ענת מטר מאוניברסיטת תל אביב.

השותפים בארגון הסדנה מודים לכל העמיתים שתרמו ממומחיותם הן בסדנה והן בחוברת זאת, ובכללם הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ו-Defence for Children International-Palestine. אנו מודים גם לארגונים הבאים ומכירים בתרומתם רבת הערך לדיונים הערים בסדנה: האגודה לזכויות האזרח בישראל, אדאמיר, אל-חאק, בצלם, המוקד להגנת הפרט, המרכז לטיפול בקורבנות עינויים ולשיקום, הצלב האדום, עורכי דין ללא גבולות, יוניצ"ף (UNICEF) ומשרד הנציב העליון לזכויות האדם של האו"ם. לבסוף, ברצוננו להודות לאיחוד האירופי על תמיכתו הנדיבה בפרויקט זה, שחיקקה את מאמצינו המשותפים במאבק נגד עינויים והתעללות בפלסטינים.

חלק ראשון

על תולדות העינויים בישראל

לאה צמל, עו"ד

עורכת דין ופעילת זכויות אדם ממיסדי הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל וחברה בוועד המנהל של ארגון זה

נחשפתי לראשונה למקרי עינויים בשנת 1972, במהלך מה שקרוי "משפטי חיפה" - משפטים שבהם הועמדו לדין בחיפה אנשים רבים, מיעוטם יהודים ורובם פלסטינים, בגין ריגול או בגין קשרים עם ארגונים בלתי חוקיים. פלסטינים רבים שנחקרו בהזדמנות זו גוללו את סיפורי חקירותיהם, אך לא התרשמתי מהם יתר על המידה. האמנתי להם וידעתי כי דבריהם דברי אמת, אבל לא הזדעזעתי מהם כמו מסיפורו של רמי ליבנה, ישראלי מתל אביב, שטען כי הודאתו נגבתה ממנו תחת לחץ וכי לא מסר אותה מרצונו החופשי, הגם שאיש לא נגע בו פיזית. בזמן החקירה, שהתבצעה בבית מעצר גלאמה (קישון), ליד חיפה, אמרו לו חוקריו, "אתה יהודי, בן של חבר כנסת מטעם המפלגה הקומוניסטית. לא ניגע בך, אבל אתה תדבר; אתה תודה". כדי להבטיח שהוא אכן יודה, הם הביאו לחדר החקירות את חברו הטוב ביותר, שאוקי חטיב, שפכו עליו מים והשתמשו במצבר של מכונית כדי לחשמל אותו שוב ושוב. שאוקי הפציר בו, "אל תודה, אל תישבר!" אבל באמצעות הפריטה על מצפוניו של רמי, הצליחו כמובן החוקרים לשבור אותו די בקלות, והוא הודה.

משפטי חיפה היו רק תחילת השיפטי למקרי עינויים, שכן בהמשך נעשה כאן שימוש תכוף בכל צורות העינויים האכזריים ביותר - למעשה, באותם עינויים קלאסיים, שעל השימוש בהם בגואנטמו ובעירק אנו קוראים בספרים ושומעים בעדויות. מספרם של העצורים שנחקרו בשיטות הללו היה כה גדול עד כי חוקריהם חייבים היו לקצר את החקירות כדי שיוכלו לטפל באנשים רבים ככל האפשר. שני גופים עיקריים ביצעו את העינויים: שירות הביטחון הכללי (שב"כ), שממשיך לעשות זאת עד היום, ואגף המודיעין של הצבא (אמ"ן). אמ"ן היה מעורב בחקירת עצורים שנחטפו בחו"ל או הסתננו לארץ. חקירות השב"כ התבצעו בבתי מעצר בכל רחבי הארץ, בכל בתי הכלא כמעט, וחקירות אמ"ן התבצעו תחילה בבסיס סרפנד (צריפין) הנודע לשמצה ומאוחר יותר בתחנת המשטרה הבריטית הישנה בגדרה. לעיתים, כל תאי התחנה, שהוקפה כל-כולה בכלבי תקיפה, הכילו אנשים שהובאו מחו"ל, נחקרו, נתלו, הותקפו על ידי כלבים והיו נתונים לסוגים שונים של עינויים משולחי רסן. מתקן גדרה כבר אינו פעיל ולמיטב ידיעתי מחליף אותו מתקן "1391" הסודי, שבשאלת חוקיותו עתר המוקד להגנת הפרט לבית המשפט העליון.

ככל הידוע לנו, השייחים דיראני ועובייד עונו שם. דבר קיומו של המתקן נחשף רק כאשר פלסטינים מן הגדה המערבית הובאו לשם.

חלק הארי של החקירות של אלפי פלסטינים התבצעו, כמובן, במתקני שב"כ. היום, העובדה שעיוניים או התעללות היו בשימוש במרבית החקירות של עצורים פוליטיים לאורך 32 השנים הראשונות לכיבוש כבר איננה בגדר סוד. כמעט כל פלסטיני שנחקר יכול לספר לכם על מניעת שינה וגישה לשירותים או למקלחת, על הרעב, על לחצים פיזיים, כולל כפיית ישיבה באזיקים על-גבי שרפרף קטן במשך ימים, על מכות ובעיטות, איזמים, "תלייה", "כיפופים", טלטולים (לעיתים עד מוות) ועוד.

רוב הנאשמים ניסו לערער במהלך המשפט על קבילות הודאתם באמצעות משפט זוטא, הליך שנועד לטענות כאלה בדיוק. אולם היה זה כמעט בלתי אפשרי כמובן לבטל את ההודאה או להשיג פסיקה אוהדת של בית המשפט בחוקרים מעין אלה. לא היה כל סיכוי להשיג הכרעה שביקרה את שב"כ או את אמ"ן. אבל משפטי הזוטא הרבים מספור הללו, שרובם התקיימו בבתי דין צבאיים (ומן הראוי לציין כי עד לפני חמש עשרה שנה היה בישראל בית דין צבאי שדן בעבירות ביטחון בהן הואשמו ערבים אזרחי ישראל), הבהירו כי - זוהי נקודה חשובה - כל אדם ואדם בתעשייה הזאת, שוטר וסוהר, רופא/ה ואחות, וכל שופט, תובע וחיי, ידעו על עינויי העצורים ועל ההתעללות בהם. עצורים נגררו במסדרונות בית המשפט כשהם מצחינים, רועדים ובוכים. הדבר היה ידוע לכול.

הציבור הרחב בישראל נחשף לראשונה לשיטות אלה בשנת 1977, אחרי שה"ניו יורק טיימס" פרסם כתבה, שהכילה עדויות של אנשים מכל רחבי הארץ, פלסטינים צעירים ומבוגרים, אשר עברו עינויים. תגובתו של ראש הממשלה דאז, מנחם בגין, הייתה: "לא ידעתי שזה קיים! יהודי אינו מענה". ואכן, בעקבות זאת הפסיקו החוקרים להשתמש במכות חשמל וגם, באופן חלקי, ב"תלייה". מאוחר יותר, פותחו, כמובן, גרסאות חדשות ומתוחכמות יותר של עינויים, אבל החשיפה בכלי התקשורת הועילה במידת-מה. כתוצאה מכך, שיטות העינוי האכזריות יותר הוחלפו בשיטות אחרות, יעילות בה-במידה. משפטו של עיזאת נאפסו ב-1980 היה בגדר ציון דרך. נאפסו, הקצין הצ'רקסי שעבד עם משתפי פעולה בדרום לבנון, נחקר ועונה בידי שירותי הביטחון. מאוחר יותר, ראה נאפסו בחדשות את מענהו הראשי, איש שירותי הביטחון, וחשף את העובדה כי זה הקצין שעינה אותו. ב-1984, התרחשה פרשת אוטובוס 300, שבמהלכה חטפו ארבעה פלסטינים אוטובוס ישראלי. שניים מן החוטפים נהרגו במבצע ההשתלטות של כוחות הביטחון על האוטובוס, ושני האחרים נהרגו אחרי שנעצרו בידי שב"כ, אשר ייחס לצבא את האחריות למותם.

בעקבות שני האירועים האלה, הקימה ממשלת ישראל ב-1987 את ועדת לנדוי, שבדקה את שיטות החקירה של שב"כ. הוועדה הגיעה למסקנה ברורה: העינויים מותרים לפעמים, אך בשום אופן אין לשקר לבית המשפט. אם עליך לענות מישהו, אתה חייב להיעזר ברשימה סודית של שיטות מותרות ואסורות, ואם השתמשת בשיטה מותרת כלשהי אתה חייב לחשוף זאת. המלצות הוועדה אכן הובילו להפחתת השימוש בשיטות העינויים הנוראות יותר, שכן המענה כבר לא יכול היה להיות "מקורי" בשיטות שנקטו. נקבעו כללים, והחוקר חייב לפעול "לפי הספר". אני משוכנעת שמומחים חישובו ומצאו כמה שעות יכול אדם לתפקד בלי שינה, עד כמה אפשר למתוח את זרועותיו לפני שגורמים לו נזק בלתי הפיך, וכו'. היה להם ספר נהלים של ממש. העסק הפך למעשי ולמדעי. חוקרי שירות הביטחון נדרשו אפילו למלא טפסים. שערו בנפשכם! יש לי כמה טפסים כאלה. הם לקחו מישהו או מישהי, כתבו את שמו או את שמה, ומילאו טפסים מיוחדים לכל אחת ממגוון שיטות העינויים. כך, למשל, לגבי "תלייה", החוקר נהג לתעד ממתי ועד מתי מישהו "נתלה", היכן "נתלה" ומתי "הורד". היו טפסים דומים ל"כיפוף" ול"מניעת שינה". הכול נכתב. כולם בשב"כ רצו להבטיח כי יוכלו לטעון ביום מן הימים בעתיד כי הם רק מילאו פקודות ואינם אחראים אישית. לכן הם לא רק מילאו פקודות, אלא גם דאגו להעלות את זה על הכתב.

בעקבות הנהלים החדשים שיזמה ועדת לנדוי, הייתה תקופה, שבה ארגונים ועורכי דין המתמחים בהגנה על זכויות אדם הגישו עתירות רבות לבית המשפט העליון בשם עצורים אשר עונו בזמן חקירתם. גילינו כי עתירה לבית המשפט העליון היא אמצעי יעיל לא רק משום שהוא ממוקם בראש המדרג המשפטי, אלא גם מאחר שעתירה כזאת מושכת תשומת לב מירבית. אני מאמינה כי להצטברות המקרים שהתבררו בבית המשפט העליון נודעה השפעה על השופטים, ובמיוחד על שופטת אחת, דליה דורנר, לשעבר שופטת בבית הדין הצבאי בלוד. אחרי שהשתחררה מן הצבא, מונתה דורנר לשופטת בבית המשפט העליון, ואני סבורה כי היא נדהמה במיוחד הן מכמות המקרים והן מן הראיות שהצגנו בפני בית המשפט.

הצטברות זו של עתירות הגיעה לשיאה ב-1999, כאשר בית המשפט העליון פסק כי נעשה שימוש בעינויים וכי הדבר אינו חוקי. במאמר מוסגר קבע בית המשפט כי אפשר להשתמש בעינויים במקרים שבהם עומד סייג ה"צורך" להגנת החוקר. נשאלת אפוא השאלה מה קרה מאז הפסיקה המהפכנית ב-1999? בעקבות החלטת בית המשפט העליון מ-1999, השתנה אופי העינויים בישראל. כבר איננו עדים לשימוש בשיטות העינויים האכזריות יותר כעניין שבשגרה. תחת זאת, אנחנו רואים משהו מתוחכם הרבה יותר, אך יעיל בה-במידה. בין שלושת המנגנונים שאתאר בהמשך, הראשון

**כמעט כל פלסטיני שנחקר יכול לספר
לכם על מניעת שינה וגישה לשירותים
או למקלחת, על הרעב, על לחצים
פיזיים, כולל כפיית ישיבה באזיקים על-
גבי שרפרף קטן במשך ימים, על מכות
ובעיטות, איומים, "תלייה", "כיפופים",
טלטולים (לעיתים עד מוות) ועוד.**

ההמשוכלל ביותר הוא מה שאני מכנה "התיאטרון הפלסטיני". תיאטרון פלסטיני מאורגן היטב, בו נעשה שימוש במשתפי פעולה, המספק מסגרת יעילה ביותר לחקירה. בהצגת התיאטרון, אסיר פלסטיני משתף פעולה מתחזה לראש תא אסירים סודי בכלא ותובע לקבל מידע מן העצור באמצעות איומים ושכנוע. אינני יכולה לומר כי הצגת התיאטרון חפה מעינויים, שכן צוות השחקנים משתמש גם באמצעים אלימים. לעיתים, משתפי הפעולה משתמשים בעינויים, אם כי הטכניקה העיקרית שלהם היא יצירת מצבים כוזבים במטרה לרכוש את אמון העצור ולגרום לו להודות.

אבל מה בדיוק הופך את התיאטרון ליעיל כל כך? דומה כי ברגע שהעצור פוגש את האסירים משתפי הפעולה אחרי החקירה הקשה, הוא חש הקלה ומרגיש בנוח. אחרי האיומים וההשפלה שעבר בחקירה, העצור מובא לתאו, שם מקבלים את פניו "חברים" הטוענים לעיתים קרובות כי הם שייכים לארגון, שלדעת החוקרים העצור חבר בו. ה"חברים" או ה"עסאפיר" (ציפורים) מערימים עליו וגורמים לו להודות במה שהם רוצים לדעת. הם נוהגים בו בחביבות, והבאתו אחרי החקירה הקשה והמאיימת לחדר חמים וידידותי מתבררת כטקטיקה יעילה מאוד. אם העצור מתמיד בשתיקתו, ה"עסאפיר" מנסים לשכנע אותו שהכי כדאי לו להודות. אלה שאינם מודים באווירה מאירת הפנים, מאוימים על מנת לחלץ מהם הודאה. האיומים הם שונים ומגוונים, אך הנפוץ ביותר הוא האיום שציגו את העצור כמי שמשותף פעולה עם ישראל או אפילו כסוכן שב"כ. ה"עסאפיר" מקליטים כמובן את כל השיחות הללו ומוסרים את החומרים המוקלטים לחוקרי שירות הביטחון. כאשר העצור נלקח חזרה לחדר החקירות, הוא מעומת עם כל ה"עדויות" הזאת. הצגת התיאטרון עובדת בסופו של דבר.

השימוש במשתפי פעולה יעיל גם מטעמי האנונימיות שהוא מקנה למענים. אם חוקר מבקש לענות נחקר, עליו לקבל היתר בכתב לכל פעולה אלימה בה הוא נוקט, בעוד שזהות ה"עסאפיר" נותרת חסויה. אנחנו עדים לבקשת היתר במקרים שעונים על תנאי "הפצצה המתקתקת" של דוקטרינת "הגנת הצורך", כפי שהגדיר אותה בית המשפט העליון. אולם במה שנקרא "חקירות צבאיות", ההגדרה הורחבה על מנת להצדיק עינוי אדם שרק "מכיר מישהו שאולי יודע משהו העשוי לסייע למנוע סכנה קרובה, אם כי לא בהכרח מיידית".

שיטות אחרות הננקטות בחקירה אינן נתפשות כעינוי "ישיר" ולפיכך אינן מצריכות היתר. שיטות אלה כוללות צעקות, איומים על עצור או עצורה ועל משפחתו או משפחתה, ומעל לכול - יריקות. כל החוקרים

מפתחים מפעל רוק אישי, וכך כל אימת שהם מדברים אל העצורים הם יורקים עליהם. השיטה עובדת באופן יוצא מן הכלל, ואנחנו שומעים עליה לעיתים קרובות. החוקרים יורקים, והאדם הנתון לחקירה אפילו אינו יכול לנגב את הרוק מפניו מאחר שהוא כבול בידיו לכיסא. ההשפלה היא עמוקה במידה שלא תאומן והולכת ומעמיקה ככל שהנחקר נשאר ישוב יותר זמן עם הרוק הנוטף על פניו.

המנגנון השני השגור ביותר הוא מכונת האמת. לא ברור האם זהו מכשיר פועל ואמיתי או לא, אך בכל מקרה הוא משרת נאמנה את החוקרים. הם אומרים לעצור, "המכונה לא מאמינה לך. אתה משקר. אתה חייב לעמוד בדרישות המכונה. תגיד משהו אחר". למרות שממצאי הבדיקה אינם בגדר ראיה קבילה בבית המשפט, שירותי הביטחון משתמשים בהם תדיר כדי להצדיק בפני בית המשפט את הצורך בימי חקירה נוספים של עצור מסוים.

המנגנון השלישי - בידוד - מחזק את שני המנגנונים הראשונים. הוא מסייע ליצור את העולם הדמיוני של התיאטרון ומאפשר את השימוש בשיטות חקירה שאינן מורשות. הגישה לעורך/ת דין נמנעת אוטומטית ומיידידת מכל חשוד בעבירות ביטחון הנמצא תחת חקירה. זה כל כך פשוט, כל כך קל. זה חלק מן הבידוד המוחלט של העצור זה יעיל עד מאוד. האנשים אבודים לחלוטין. אינם יודעים מה לעשות. אין להם גישה לעורך/ת דין או לכל אדם אחר זולת חוקריהם. הם אינם מורשים אפילו ביקור של הצלב האדום עד שלב מאוחר. הבידוד, המעוגן בחקיקה דרקונית, הוא כמובן זה שמאפשר את השימוש בעינויים גופניים ונפשיים בישראל. העינויים נמשכים, ואיננו יכולים להרשות לעצמנו להיות שאננים.

מהאישי אל הפוליטי: מעורבות רופאים בישראל בעיניים ובהתעללות בכלואים

ד"ר רוחמה מרטון, פסיכיאטרית

מייסדת ונשיאה, רופאים לזכויות אדם

אני רוצה לדבר על מעורבותם של רופאים בישראל בעיניים ובהתעללות בכלואים פלסטינים בבתי הכלא. ברצוני להתרכז במנגנונים האישיים, החברתיים והפוליטיים שמאפשרים התנהלות זו של הרופאים.

התופעה של מעורבותם של אנשי רפואה בעיניים אינה מאפיינת את הסכסוך הישראלי-פלסטיני בלבד, אלא קיימת בעולם כולו. רובם של הרופאים (אם כי, לא כולם) החיים תחת משטרים שונים, בתקופות שונות ובארצות שונות משתפים פעולה עם המשטר במקום למחות נגדו. אמנות והצהרות נגד עינויים שמטרתן להגן על זכויות אדם הן בעלות ערך רב וחיוניות ביותר - אך אין בהן די. הסתדרויות רפואיות רבות מדי מסתפקות בחתימה על אמנות והצהרות אלה, אך אינן מיישמות אותן בפועל.

למעורבותם של אנשי רפואה בעיניים ובהתעללות בכלואים היסטוריה ארוכה הן ברמת הפרט והן ברמת הממסד הרפואי. אנשי רפואה מחזיקים בידיהם את הכוח-ידע לרפא ולהביא מזור לגוף ולנפש, אך אותו כוח-ידע גם עלול לשמש לגרימת נזק. הממסד הרפואי מתפקד כסוכן של פיקוח, משמוע ושליטה חברתית, ואף קובע נורמות חברתיות. זאת, כיוון שהחברה מעניקה לרפואה עמדות כוח של שיפוט וענישה. כך, למשל, רופאים קובעים כשירות לעבוד, כשירות לעמוד לדין, ואת כשירות המטופל להחליט על הטיפול הרפואי שיינתן או לא יינתן. בידי הרופאים הכוח לקבוע איך נבוא לעולם זה ואיך ניפרד ממנו.

רופאים בשירות בתי הסוהר מספקים אישורים רפואיים להחזקה בצינוק ובבידוד. פסיכיאטרים שעד לאחרונה נתנו חוות דעת לבתי המשפט במסגרת ועדות הפרדה הובילו להמשך החזקתם בבידוד של כלואים, תוך גרימת נזק חד משמעי, ולעתים בלתי הפיך, לבריאותם.

החלטות הרופאים מושפעות לעתים משיקולים זרים, הפוגעים במחויבותם לפעול בראש ובראשונה לטובת המטופל, כמתחייב מכללי האתיקה הרפואית.

רופאים לזכויות אדם רואה בזכויות האדם ובהגנה עליהן חלק בלתי נפרד, מהותי וייחודי של מקצוע הרפואה. השאלה היכן ממקמת הרפואה את עצמה בין המדינה לבין הפרט הינה שאלה חברתית-פוליטית התלויה במודעות העוסקים ברפואה ובעמדתם לגבי תפקידיה כמגנה על זכויות האדם. במאמר זה אעסוק בשימוש לרעה שעושה הרפואה בכוחה הרב בישראל.

מענים, רופאים, מעונים

- רופאים בישראל מעורבים בעינויים ובהתעללות בכלואים, בעיקר בכלואים פלסטינים, באופנים הבאים:
- התעלמות מתלונות של כלואים על עינויים או התעללות ואי מניעת חזרתם של הכלואים / מטופלים למקום שבו מתבצעים העינויים או ההתעללות.
 - אי תיעוד של תלונות כלואים / מטופלים על עינויים או התעללות בהווה או בעבר.
 - אי דיווח על חשד לעינויים או התעללות שמתבצעים או התבצעו.
 - העברת מידע רפואי חסוי על מטופלים לידי חוקרים שיש לגביהם חשש כי הם מפעילים שיטות הנחשבות לעינויים או להתעללות.
 - מתן אישורים רפואיים, במישרין או בעקיפין, לפרקטיקות המזיקות לבריאות.

השאלה הנשאלת היא מה גורם למי שלמד מקצוע טיפולי, אשר בבסיסו עומדת טובת האדם, להתעלם ולא למחות נגד נזק הנגרם למטופל הנמצא באחריותו, או במקרה הגרוע יותר - להיות שותף בגרימת הנזק, לטובת ארגון או מדינה?

הכלואים מהווים אוכלוסיה מוחלשת, הסובלת מהפרת זכויותיה הביבטים רבים, ביניהם הטיפול הרפואי והיחס שניתן להם על ידי רופאים. כאשר הכלואים באים מקבוצה תרבותית ולאומית שונה מזו של המטופלים, השוני מהווה גורם רב השפעה על טיב האבחון והטיפול. שכן המטפל מביא עמו אל הקשר האבחוני או הטיפולי, במודע או שלא, את תפיסת המציאות שלו, המהווה חלק ניכר מהדרך בה יבין ויפרש את המטופל ואת תלונותיו. בקשר זה מתאפשר, במקרים רבים מדי, צמצום אנושיותו של המטופל - הכלוא - בהתאם לצורכי הרופא. ניתן לומר שהמטופל יצומצם על ידי הרופא לכלל היבט אחד של מכלול תכונותיו. המטפל, מתוך עיוורון המשמש בשרות חלקים מהסובייקטיביות שלו, רואה בחלק (של המטופל) את השלם. כך, למשל, המטופל יהיה רק "פושע", רק "ערבי", רק "מחבל", רק "אישה". תפיסה כזו, לא רק שהיא צמצמת את "האובייקט" האנושי (המטופל) לכלל תכונה אחת, אלא שבתוך צמצום זה ניטלת ממנו האינדיווידואליות שלו, והוא הופך לחלק ייצוגי של קבוצה בעלת אפיונים סטריאוטיפיים הנובעים מדעותיו הקודמות של "הסובייקט" המטפל; בכלא כמו גם מחוץ לכלא.

אובדן המימד החברתי פוליטי

פסיכיאטריה, באופן קלאסי מתחילת דרכה, ממקמת את עצמה במימד האישי (intra-personal). החל מהעשורים האחרונים של המאה העשרים, נוסף המימד הבין-אישי (inter-personal). מכוח המבט התיאורטי של הפסיכיאטריה הקלאסית - שעל פיו הכל מתרחש בשדה האישי - הוציאה הפסיכיאטריה מגבולות השיח שלה את המימד החברתי-פוליטי, מבלי לראות שההתעלמות מן המימד החברתי-פוליטי הינה עמדה פוליטית כשלעצמה. מן הראוי שבנוסף למימד האישי ולמימד הבין-אישי שהתווסף אליו, יינתן מקום למימד העל-אישי, שהוא המימד החברתי-פוליטי. הכללת המימד העל-אישי בשיח הפסיכיאטרי תעזור להשלים את מה שחסר לפסיכיאטריה במשך תקופה כה ארוכה - מודעות וכלים תיאורטיים לעסוק באדם כמכלול שלם ובזכויות האדם. זכויות האדם ותפיסתו השלמה כיצור חברתי-פוליטי חייבות להיות רכיב אינטגרלי בכל ענפי הרפואה, על מנת לאפשר את קיומם של כללי האתיקה הרפואית.

המטפל-הרופא נדרש להיות ער לסובייקטיביות שלו עצמו, להכיר בקיומה הנוכח תמיד, ולא להיעזר בתיאוריה הקלאסית המציידת אותו, כביכול, באובייקטיביות ובניטרליות. או אז, למטופל יהיה סיכוי לעמוד לצדו של המטפל ולא דווקא מולו. המטופל לא יהיה "object" מלשון "לעמוד מנגד", המעלה קונוטציה של אויב ומצב מלחמה. כלומר, מדובר בערעור התפיסה הקלאסית של המטפל כאדם אובייקטיבי וניטרלי הניצב מול המטופל.

אלא שעצה טובה זו אינה תופסת, כמובן, כאשר המטפל אינו מעוניין כלל ועיקר להתבונן פנימה, אל תפיסת עולמו האישית-חברתית-תרבותית-פוליטית, או אל האכפתיות (concerns) שלו - המטפל עלול להעדיף *outsight* על *insight*. במשחק הכוחני-פוליטי שהמדינה מנהלת להשתקתו ולדיכוי של האחר, קיימת הסכנה של הימצאות כתרם עיוור אצל הרופא לגבי מידת שיתוף הפעולה שלו איתה. כתרם עיוור זה מאפשר לרופא להתעלם מתפקידו המקצועי-אתי כרופא להגן על זכויות החולה, הכלוא, השונה - כל מי שהסדר החברתי משתיק במודע. ה-*outsight* הינו מערכת האידאות ונקודת המבט הבאה מבחוץ, במקרה זה ממערכת הכוח השלטונית. הרופא משמש סוכן של השלטונות כפועל יוצא מכתמיו העיוורים, אשר אינם מאפשרים לו לראות שהוא מקבל ללא ביקורתיות את הראייה ומערכת האידאות השלטונית. העיוורון הספציפי הזה מאפשר לו לתפוס עצמו כ"בלתי פוליטי", ואילו כל מי שאינו מזדהה עם ראיית העולם השלטונית, או אף מתנגד לה, נתפס בעיניו כפועל מתוך "מניעים פוליטיים" הנוגדים את טהרת מקצוע הרפואה. צורה זו של הזדהות הפסיכיאטר עם הכוח השלטוני נשנתה פעמים רבות בהיסטוריה. מוכרים לנו מקרים מהמאה העשרים כאשר במשטרים כוחניים כמו בגרמניה, ברית המועצות, ארגנטינה, צ'ילה ועוד - הרפואה שימשה ככלי שרת בידי השלטונות.

**המטפל, מתוך עיוורון המשמש
בשרות חלקים מהסובייקטיביות
שלו, רואה בחלק (של המטופל)
את השלם. כך, למשל, המטופל
יהיה רק "פושע", רק "ערבי",
רק "מחבל", רק "אישה".**

יש חשיבות עקרונית - תיאורטית ומעשית גם יחד - לכך שהמטפל-הרופא יכיר בכך שמקומו מצוי בצד של בעלי הכוח במציאות הפוליטית-חברתית-תרבותית: בריא מול חולה, ישראלי מול פלסטיני, חופשי מול כלוא, בעל צווארון לבן מול עבריין מורשע. לעיתים קרובות - בעל אמצעים והשכלה, מול חסר אמצעים והשכלה. ופעמים רבות עדיין - למרות שינויים רבים שחלו בזמן האחרון ואף התקדמות מסוימת - גבר מול אישה.

מתיאוריה למעשה - מה קורה כשרופא ישראלי-יהודי בודק אסיר פלסטיני

מהי עמדתו האישית של הרופא כאשר הנבדק אינו בן אותה תרבות או לאום? ובמציאות הישראלית, מהי עמדתו של הרופא כאשר הנבדק הוא פלסטיני, שלא רק שהינו זר אלא שהוא גם נתפס כאויב? האם הרפואה מודעת לעמדתה הסובייקטיבית הרואה בנבדק "מחבל", כלומר, איום ממשי על בטחון החברה? ראייה זו עלולה להיות כוללת עד כדי הסתרת כל חלק אחר ממהות האנושית של הנבדק. מתוקף תפקידה של הרפואה במצבים מסויימים, להגן על "בטחון הציבור" (כמו למשל במקרים של מחלות מדבקות ומסוכנות שיש לדווח עליהן, אשפוז כפי ועוד), עלול להיווצר, בהיעדר מודעות מספקת לתהליך, טשטוש תחומים בין העמדה הפוליטית לבין התפקיד המקצועי; כי הרי החולה הפלסטיני, הנתפס כמחבל, אכן מהווה איום על בטחון הציבור. על כן גדל הסיכוי שכלוא פלסטיני המתלונן על עינויים, התעללות או תנאי כליאה הפוגעים בבריאותו, לא יזכה להתייחסות נאותה ולהגנה מצד רופאו.

כדי להדגיש את דבריי, אתאר מקרה ספציפי. ג'מ. נעצר בשנת 2008. אחרי שהוחזק במשך שלושה חודשים, ונחקר על ידי השב"כ (שירות הביטחון הכללי של ישראל), הוא הועבר ליחידת מגורים שם קיבל

מכות עד שזב דם מראשו ומפניו וחש כי הוא עומד לאבד את הכרתו. הוא נבדק על ידי רופא אשר הודיע לחוקרים כי יש להעבירו לבית חולים. החוקרים שנכחו במקום הורו לכל הנמצאים (שני האנשים שהיכו את ג'.מ., הרופא וצוות האמבולנס) לא לדבר על מה שקרה. אם יישאלו, היה עליהם להשיב כי ג'.מ. נפל במדרגות. כולם הסכימו לדבוק בגרסה זו. בבית החולים הציבורי אליו הועבר ג'.מ. הוא נבדק על ידי שלושה רופאים, וכולם סירבו להקשיב לטענותיו כי הוכה. נדמה היה כי כולם היו מוכנים לקבל את הסיפור כי נפל במדרגות. רופאה אחת הודיעה ל-ג'.מ. כי מה שאירע לו אינו מענינה, שתפקידה לטפל בו בלבד, ומקור הפגיעה אינו מעניין אותה. כעבור שלוש שעות, תפרים בראש וצילום רנגן, שוחרר ג'.מ. מבית החולים והוחזר למרכז החקירות. שם הוא פגש רופא המועסק על ידי השב"ס אשר התעלם גם הוא מנסיונותיו של ג'.מ. לדווח לו על ההתעללות, נתן לו משככי כאבים והתיר לשומרים להעבירו לתא בידוד.

ברור, על פי הצהרתו של ג'.מ. והתיעוד הרפואי בבית החולים, שהרופאים אשר בדקו אותו אחרי שהוכה התעלמו מתלונותיו ולא תיעדו אותן כראוי. הם לא דיווחו על הפגיעות ולא מנעו מג'.מ. להיות מוחזר למקום בו היה שוב חשוף לעינויים.

בעקבות המקרה של ג'.מ., פנה ארגון רופאים לזכויות אדם (רל"א) אל בית החולים בו טופל, אל משרד הבריאות ואל ההסתדרות הרפואית בישראל, וביקשנו שמעורבותם של הרופאים השונים במקרה זה תיבדק על ידם; שיפעלו להפצת כללי האתיקה וחובות הרופאים בנוגע לטיפול והגנה במקרים של כלואים העוברים עינויים או התעללות; וכן שמשרד הבריאות יצהיר שיספק הגנה משפטית וכלכלית לאנשי רפואה המדווחים על עינויים או התעללות ומונעים את המשכם, כנגד אפשרות של התעמרות מצד מעסיקהם.

יתר על כן, אנו סבורים כי אין להעסיק חפאים בשב"ס ובשב"כ, ואין הם צריכים לשרת במתקני חקירות של השב"כ.

**הידיעה כי כולנו "נגועים"
בראייה פוליטית תאפשר
לפתוח את השיח הפנים-רפואי
ולעבוד מתוך מודעות. הליכה
בכיוון הזה תאפשר תמיכה של
הרפואה בזכויות האדם.**

ביולי 2011, בעקבות תלונות נוספות של רל"א על מעורבות צוותי רפואה בעינויים ובהתעללות בכלואים ודו"ח בנושא שנכתב במשותף על ידי הוועד הציבורי נגד עינויים ורל"א, הודיע משרד הבריאות כי מונתה "ועדה לדיווחי צוות רפואי על פגיעה במצב הבריאותי של נחקרים". לצערנו, שאלות שהצגנו למשרד הבריאות לגבי איוש הוועדה, תפקודה ואופן הפנייה אליה טרם זכו למענה, ועל כן אנו חוששים שלמעשה הוועדה אינה פועלת.

מסקנות: מהפרטי לפוליטי

הימנעות הממסד הרפואי בישראל מלדון במעורבותם של רופאים וצוותי רפואה בעינויים ובהתעללות בכלואים מעידה על צורך פוליטי-חברתי משותף הן לרופאים רבים כפרטים והן לארגון המאגד אותם. הצורך הפוליטי-חברתי של הישראלי-ציוני לראות בפלסטיני אויב, מחבל, סוכן של סכנה, בא לידי ביטוי פעמים כה רבות, עד שאפשר לקרוא לתופעה זו שיטה; שיטה שאינה מאפשרת לפלסטיני, שמעונה או שעובר התעללות, כל חריגה מהדמות שנקבעה לו מראש כמחבל בלבד. ההתעלמות ננקטת על ידי רופאים זוטרים כמו גם בכירים, מנהלי מחלקה ורופאים מחזיים, עולים חדשים ובני הארץ כאחד, בצפון הארץ, מרכזה ודרומה. בתוך עמם הם יושבים. אין להניח כי הרופאים פעלו מתוך זדון לשמו או מתוך בורות מקצועית; ואכן, לא הפרת זכויות האדם והמטופל היא המטרה, אלא שמירת הפלסטינים כולם כגוף אחד שהוא-הוא האויב, דבר שעוזר לשמר את הדבק החברתי של הישראלים הציונים כקבוצה לכידה עם אידיאולוגיה ומטרה משותפת. נוכחותו של אויב היא חיונית לשמירת הזיקה ויחסי הגומלין בין השיח

הציוני-הפטריטי ו בין הפעולות הנובעות משיח זה - הכיבוש, הדיכוי, המעצרים והעינויים.

בהמשך לכך, ניתן לראות כי "פשעיו" הפוליטיים של המטופל - העציר הפלסטיני - כפי שהם מוצגים על ידי כוחות הביטחון, ולא מצבו הרפואי, משפיעים לעתים קרובות מדי על האבחנה הרפואית ועל הטיפול שיינתן. העציר נתפס כמחבל, כאויב, כאדם המסכן את מדינת ישראל, את אזרחיה ואת חייליה, ולא כמי שנפגע וזקוק לעזרתו ולהגנתו של הרופא.

פעמים רבות אנו ברל"א מואשמים על ידי רופאים ועל ידי הממסד הרפואי בכך שאנו נוקטים עמדה פוליטית, או בכך שאנו "פוליטיים מידי". ניתן להשיב לטענות אלו במילותיו של סטפן מיטשל (1977):
"Is not the posture of not taking sides itself a partisan position, a side one is taking?"
הבעיה אינה ב"בחירת צד". הבעיה היא כשאין רואים שבחורים צד, כיוון שכולנו בוחרים צד. השאלה היא רק כמה אנו מודעים לכך שאנחנו הרופאים, כמו כל אחד אחר, היננו סובייקטיביים ופוליטיים; אלא שכאשר אנו בוחרים בצד של הממסד, יש נטייה לעיוורון, המכתיב את הדעה הנוחה שאז אנחנו לא פוליטיים. הסכמה עם הממסד ואי הטלת ספק במעשיו נתפסים כגישה אובייקטיבית, ולא פוליטית. אך מחאה כנגד מעשים אלו, נחשבת לגישה פוליטית. הפיכת הכתם העיוור לרואה נחשבת לחד צדדיות, לקיצוניות ולהטלת דופי בקולגות.

הידיעה כי כלנו "נגועים" בראייה פוליטית תאפשר לפתוח את השיח הפנים-רפואי ולעבוד מתוך מודעות. הליכה בכיוון הזה תאפשר תמיכה של הרפואה בזכויות האדם. אי פתיחות תוביל בהכרח לדיכוי של זכויות האדם, ולשימוש בכוח באופן פרוורטי.

¹ Mitchell S. (1997), Influence and Autonomy in Psychoanalysis, London: Hillsdale pp. 183

עינויים במאה ה-21 מסקנות משש שנים בתפקיד הדווח המיוחד בנושא עינויים מטעם האו"ם

פרופ' מנפרד נוואק

פרופסור למשפט בינלאומי ולזכויות אדם, אוניברסיטת וינה; מנהל המכון לזכויות האדם על שם לודוויג בולצמן, וינה; בעבר, הדווח המיוחד מטעם האו"ם לנושא עינויים

התבקשתי לשתף אתכם במסקנותי, לאחר שש שנים בתפקיד הדווח המיוחד לעינויים מטעם האו"ם (2004-2010). מתוך ראייה של תכלית המשפט הבינלאומי נגד עינויים והתפתחותו, אסקור את ההתקדמות בתחום זה ואת הנסיגות שהיו בו ואתיחס גם ללקחים שלמדתי. כיום, יותר מאי פעם בעבר, אני משוכנע בצורך הדחוף בחוק בינלאומי ברור, שיגן על זכויותיהם של עצורים ויקדם אותן.

תחילה, כך נדמה לי, רצוי להתייחס לקושי להגדיר מהם עינויים ולהוכיח שבוצעו. לשם כך יש לעיין באמנה נגד עינויים (CAT) ולסקור בקצרה את ארבעת הקריטריונים שלפיהם נקבע מהם עינויים וכיצד הם נבדלים מהתנהגות או מענישה אכזרית, לא אנושית או משפילה (CIDT).

■ ראשית, כדי לקבוע שהיו עינויים נדרשת "גרימת כאב או סבל פיזי או נפשי חמור". יש חשיבות למונח "חמור", המצביע על קיומו של סף מסוים. אסור להמזים בשימוש במונח "עינויים" ואין להשתמש בו לתיאור סוגים אחרים של התנהגות פסולה. אבל מונח זה, בניגוד לטענתו של ממשל בוש, אין פירושו "כאב חמור ביותר" או "ייסורים".

■ שנית, עינויים הם פעולה מדינית, בין אם בוצעו על ידי מי מהמופקדים על איפת החוק ובין אם נעשו בהסכמתו/ה. בדו"חות רבים הבהרתי, לדוגמה, כי פעולות מסוימות נגד נשים או נגד ילדים, כגון מילת נשים או מנהגים מסורתיים אחרים, יוגדרו עינויים אם המדינה אינה נוקטת צעדים הולמים למניעתם, בהתאם לעקרון ההקפדה הנאותה (due diligence).

■ שלישית, יש להתייחס לכוונה שמאחורי העיניים ולתכליתם. אי אפשר לענות כלאחר יד. לכן המונח עיניים מקפל בתוכו גרימה בכוונה תחילה של כאב או סבל חמורים, להשגת תכלית מסוימת. למעלה מ-90% מהעיניים שגיליתי בכל אזורי העולם בוצעו מתוך הכוונה הקלאסית - להוציא מאדם הודאה באשמה, שתשמש מאוחר יותר בבית משפט פלילי. עיניים אף יכולים להתבצע כדי להפחיד אדם, להפלותו לרעה או להעניש אותו.

■ לטעמי, קיים קריטריון רביעי וחשוב מאוד, אף שאינו כלול ב-CAT: הקורבן חסר אונים וחסר הגנה. אם תבדקו כיצד מוגדרים עיניים באמנת רומא, שמכוחה פועל בית הדין הפלילי הבינלאומי (ICC), תמצאו התייחסות למעצר. אני מסכים. חוסר האונים של הקורבן הוא שהופך את העיניים לרוע כה חמור - לאדם אחד יש שליטה מלאה על אדם אחר. בכך שונים העיניים מסוגים אחרים של CIDT, כמו שימוש מופרז בכוח לפיזור הפגנה או מהומות רחוב. זאת הסיבה שבגללה עיניים, בדומה לעבדות, הם הפגיעה הישירה ביותר בליבה של כבוד האדם, סוג מיוחד של אלימות, שהאיסור עליה מבטא את הנורמה העליונה בחוק הבינלאומי, jus cogens (כלל בל יעבור).

לאיסור על העיניים יש היסטוריה מעניינת, במיוחד מכיוון שנהגנו לומר, באירופה בעיקר, כי מאז תום ימי הביניים הנאורות שמה קץ לעיניים. אבל מה שבאמת התכוונו לומר בהיגד האופטימי הזה היה, שההתייחסות לעיניים במסגרת המשפט הפלילי הלכה ובוטלה בהדרגה, מפני שעד אז רוב נוהלי המשפט הפלילי התייחסו לעיניים. לדוגמה, ב-Constitution Criminalis Carolina, קובץ החוק הפלילי הגרמני המפורסם של הקיסר קרל החמישי משנת 1532, שני-שלישים מהחוקים הגדירו את סוג העיניים שיש לבצע בהתאם לסוג העבירה ולזהותו של העבריין, קבעו את משך העיניים וכו'. המשפט הפלילי, אם כן, היה עסוק מאוד בהסדרת השימוש בעיניים. חוקים אלה אכן בוטלו, אבל העיניים עצמם, למרות מה שכתוב בספרים, מעולם לא בוטלו.

במאה ה-20, במיוחד במשטרים טוטליטריים, היתה תחייה מסוימת של השימוש בעיניים, עד שאלה נאסרו באופן מוחלט אחרי 1945. אבל העיניים נמשכו גם מאוחר יותר. בהקשר זה ראוי לציין בעיקר את הצרפתים באלג'יריה, הדיקטטורה הצבאית ביוון בסוף שנות ה-60 וכמובן את העיניים בדרום אמריקה. למעשה, צילה הפכה לסמל שנתן השראה למאבק של אמנסטי אינטרנשיונל נגד עיניים, להצהרה נגד עיניים שאישר האו"ם ב-1975 ולאמנה נגד עיניים (CAT), שאושרה ב-1984. לבסוף, בשנות ה-90, שוב כתוצאה משימוש שיטתי בעיניים בבוסניה-הרצגובינה, ברואנדה ובמדינות אחרות, השימוש בעיניים כמדיניות שיטתית הוגדר במשפט הבינלאומי פשע נגד האנושות. הגדרה זאת קיבלה ביטוי באמנת רומא. אבל CAT, אמנה שעליה חתמו 147 מדינות, היא עדיין דבר החקיקה הבינלאומי החשוב ביותר המתייחס לעיניים, שאפשר ליישם באופן כללי.

ל-CAT יש ארבע תכליות עיקריות: מאבק בחסינות מעונש (impunity), מניעת עיניים, פיצוי הקורבנות וחיזוק הפיקוח הבינלאומי. התכלית הראשונה והחשובה ביותר היא המאבק נגד חסינות מפני עונש. האופן שבו דורשת האמנה ממדינות להיאבק נגד חסינות מפני עונש הוא חידוש של ממש. נקבע לא רק ששימוש שיטתי בעיניים ייחשב עבירה על פי חוקיה של המדינה מסוימת, אלא שמדינות מחויבות לקבוע כי עיניים הם עבירה הנכללת בחוק הפלילי שלהן, ולנסח עונשים מתאימים.

לעתים תכופות הייתי מפנה לשוטרים, לשרי פנים או למנהלים של בתי סוהר את השאלה הבאה: "מה היית עושה לו גילית כי מישהו נוקט עיניים?" ברוב המקרים התשובה היתה, "לא, אין עיניים". לו הסתפקתי בה, הייתי חייב להסיק כי אין עיניים בשום מדינה. לכן שאלתי הבאה היתה חייבת להיות, "בסדר, אבל נניח, באופן היפותטי, שתגלה כי אחד מפקודיך משתמש בעיניים". התשובה הרגילה לשאלה זאת היא,

"כן, בוודאי, היינו נוקטים צעדים חמורים ביותר נגדו". אבל הצעדים שעליהם אני שומע מסתכמים בדחיית קידום בחצי שנה או בהפחתה קלה במשכורת; אפילו השהיה מתפקיד כמעט ואינה באה בחשבון. יש להבהיר: האמנה אינה דנה בנקיטת צעדים משמעותיים או מינהליים נגד אנשים שהשתמשו בעינויים. היא מדברת על ענישה פלילית. בנוסף, האמנה נגד עינויים קובעת כי אם באמת הצלחת להוכיח שהשתמשו בעינויים, העונש שיוטל על מי שהיו שותפים בהם חייב להיות תקופת מאסר ארוכה ביותר. עינויים הם אחת העבירות החמורות ביותר, בדומה לעבירות אלימות אחרות כמו רצח ושווד מזוין. העונש על עינויים חייב להיות דומה לעונש שנקבע לעבירות כאלה.

בנוסף, החובה להתנגד לחסינות מפני עונש חוצה גבולות שיפוט טריטוריאליים. כל מדינה החתומה על האמנה, שאזרח שלה נוקט עינויים, מחויבת לפעול כדי להעמיד אותו למשפט, ללא קשר למקום הימצאו בעולם. סעיף 5(2) ב-CAT גם מחייב מדינות להפעיל את עקרון הסמכות השיפוטית האוניברסלית נגד מבצעי עינויים. אם אדם החשוד בביצוע עינויים נמצא מסיבה כלשהי על אדמתה של מדינה החתומה על האמנה, רשויות אכיפת החוק שלה חייבות לעצור אותו, לערוך חקירה מקדמית ולהסגיר אותו למדינה אחרת, שיש לה סמכות להעמידו לדין - בכך תפעל המדינה המסגירה לפי העיקרון "להסגיר או להעמיד

לדין". לחלופין, אם אין אפשרות להסגירו, עליה להעמידו לדין פלילי בבית משפט שלה. בפועל, מקרים כאלה כמעט ואינם קורים. נדמה לי שאפשר לספור על אצבעות יד אחת את המקרים שבהם אנשים נידונו בפועל על ביצוע עינויים על פי עקרון סמכות השיפוט האוניברסלית. למרות זאת, החובה עודנה קיימת.

לצד, מערכת השיפוט היא המוסד המושחת ביותר במדינות רבות בעולם. במדינות אלה, מי שהפרטה מצויה בכיסו משלם למשטרה, לשופטים או לתובעים ומשיג את שחרורו. יש המכנים זאת "ערבות", אבל נכון יותר לומר "שוחד". לעתים קרובות מדובר בשוחד ממש. מי שאין בידיו כסף עשוי להישאר זמן רב במעצר טרם משפט.

תכליתה העיקרית השנייה של אמנת CAT היא מניעת עינויים. בהקשר זה יש להתייחס לכמה סעיפים ספציפיים: עקרון האי-חזרה (-non refoulement) [סעיף 3]; החובה לאמן את המשטרה [סעיף 10]; החובה להביא למודרניזציה של שיטות החקירה [סעיף 11]; וסעיף משמעותי ביותר, הקובע כי מידע שהושג באמצעות עינויים אינו קביל, במיוחד במשפטים פליליים [סעיף 15]. אילו יושמו עקרונות אלה, היתה להם השפעה מניעתית רבת-עוצמה, מכיוון שבסופו של דבר המשטרה מענה נחקרים כדי להוציא מהם הודאות באשמה.

להודאה כזאת יש טעם, רק אם אפשר לעשות בה שימוש. אם אמצעים אלה למניעת עינויים היו באמת ננקטים, לצד אמצעים אחרים (למשל, תקופת מעצר קצרה מאוד במתקני המשטרה, גישה מיידית לרופא, תיעוד של החקירה בווידיאו), אפשר היה למגר את העינויים בקלות בכל המדינות בעולם.

לטעמי, אמצעי המניעה החשובים ביותר הם ביקורים במתקני כליאה. כפי שאמר פעם קודמי בתפקיד הדווח המיוחד לעינויים, סר נייגל רודלי, עלינו להפוך את תבנית האטימות לתבנית השקיפות. פתיחה של בתי כלא ומתקני כליאה המנוהלים על ידי יחידות מודיעין צבאיות או על ידי המשטרה היא האמצעי היעיל ביותר למניעת עינויים. כעת, במסגרת הפרוטוקול האופציונלי לאמנה נגד עינויים (OPCAT), יש בידינו מערכת פוטנציאלית ברמה העולמית, המחייבת את כל המדינות החתומות על האמנה להקים מנגנוני מניעה לאומיים - נציבות לאומית בעלת סמכות לבקר בכל מתקני הכליאה. הקדשתי חלק ניכר מהתקופה שבה שימשתי דווח מיוחד לעינויים מטעם האו"ם, וגם לאחר שפרשתי מהתפקיד הקדשתי זמן למאמצים לשכנע ממשלות לא רק לאשרר את ה-OPCAT, אלא גם להתייחס אליו ברצינות ולהקים מנגנון מניעה לאומי יעיל.

התכלית העיקרית השלישית של ה-CAT היא לחייב מדינות לספק לקורבנות עינויים סעד יעיל ופיצוי הולם על הנזק שנגרם להם. אני מתייחס, כמובן, לסעיפים 13 ו-14 של האמנה, אשר, יש לשוב ולומר, מופרים

על ידי רוב המדינות. כמעט ואין מקרה שבו קורבן עיניים מקבל פיצויים. אבל הצורך העיקרי של אנשים שעברו עיניים הוא שיקום. במקרים רבים קורבנות עיניים נשארים מוכי טראומה עד סוף חייהם. הם זקוקים לשיקום רפואי, פסיכיאטרי, פסיכולוגי, חברתי ואחר לטווח ארוך. כדי שיוכלו לקבל את השיקום הדרוש להם, עליהם לזכות בתביעה אזרחית בבית משפט. קשה מאוד להשיג זאת, מכיוון שהעיניים לעולם אינם נחקרים ואינם מוכחים.

אחת ההמלצות העיקריות שלי בכל הנוגע לשיפור היכולת ליישם את התכלית השלישית של אמנת CAT היא הקמת "משטרת-משטרה". הכוונה היא לגוף בעל סמכויות חקירה משטרתיות מלאות, שלא יהיה תלוי במשטרה. הצורך באי תלות של גוף זה במשטרה ברור. אפשר ללמוד עליו מהמצב בישראל, שם הוגשו 600 תלונות נגד השב"כ, אבל לא היתה אפילו הרשעה אחת. מדוע? כי אם הגוף המואשם בעיניים חוקר את עמיתו, מובן ש"אחוות היחידה" נכנסת לפעולה והחקירה נכשלת. היא נכשלת במדינה שלי ונכשלת כמעט בכל מדינה אחרת בעולם. לכן, אם אנו רוצים להתייחס ברצינות לאיסור המוחלט על עיניים, הגיוני שטענות לביצוע עיניים ייבדקו על ידי רשויות עצמאיות. רק אם נוכל להוכיח שהיה שימוש בעיניים, יהיה אפשר לפעול נגד המבצעים ולמנן הקורבנות.

התכלית הרביעית היא חיזוק פעולות פיקוח בינלאומיות. לאור"ם יש ועדה משלו נגד עיניים, אשר בודקת תלונות פרטניות. כן קיים הליך של חקירה מתוקף התפקיד (ex officio), במקרים שבהם יש יסוד סביר להאמין כי ננקטים עיניים שיטתיים. הוועדה ביקרה ביוזמתה במספר לא מבוטל של מדינות, אם כי לצורך הביקור דרושה לה הסכמת המדינה. מצרים היא המדינה היחידה בעולם שלא הרשתה לוועדה נגד עיניים להיכנס לתחומה. מדינות אחרות, ביניהן פרו, טורקיה, סרביה ומונטנגרו, ברזיל, מקסיקו וסרי לנקה נתנו אישור לביקור. הוועדה מצאה כי בכל המדינות הללו השתמשו בעיניים באופן שיטתי או בהיקף נרחב - סיבה מספקת לא לבחור בהן לחברות במועצת האו"ם לזכויות אדם. מן העבר השני, מצרים היא חברה בעלת השפעה רבה במועצה לזכויות אדם, ולכולנו ידוע על השימוש השיטתי בעיניים במצרים.

למנגנונים שפותחו מאז שנות ה-70, כולל ה-CAT, היתה השפעה מסוימת בכל הנוגע לגילוי עובדות, דיווח ו"זיהוי וביזוי" ("naming and shaming"). חלה ירידה מסוימת בשימוש בעיניים באמריקה הלטינית, במדינות הקומוניסטיות לשעבר ובכמה מדינות באפריקה. אבל יש להביא בחשבון את המידה שבה 9/11 הביאו לשינוי בתבנית. כשאני אומר 9/11, כוונתי אינה להתקפות הטרור בלבד. אני מתייחס גם לאסטרטגיה נגד הטרור שנקט ממשל בוש, שהשפיעה באופן שלילי ביותר על מדינות רבות אחרות. רבים שאלו, אם ארצות הברית של אמריקה, ביתן של הדמוקרטיה חזקות האדם, משתמשת בעיניים באופן רשמי, מדוע עלינו להימנע מהם? יושב ראש הפרלמנט הירדני היה הראשון ששאל: מדוע אתם באים אלינו? מדוע אתם מותחים ביקורת עלינו?

למרבה הצער, אי אפשר לומר שהאסטרטגיה של ארה"ב היתה חסרת תקדים. למעשה, הבריטים היו הראשונים שהצהירו באופן רשמי כי מותר לנקוט שיטות חקירה "משולבות עומק" מסוימות נגד חשודי הצבא האירי הרפובליקני (IRA). שיטות אלה ננקטו בסוף שנות ה-60 ובתחילת שנות ה-70. ביניהן אפשר לציין העמדה של הנחקר ליד קיר בלי אפשרות לזוז לפרק זמן של עד 48 שעות, הלבשת ברדס על הראש, חשיפה לרעש חזק ומניעת שינה ומזון. הנציבות האירופית לזכויות אדם קבעה בעבר כי פעולות אלה הן עינויים. שופט אנגלי הצליח לשכנע את עמיתו כי היה מדובר רק בהשפלה או ביחס לאנושי. בכל מקרה, השיטות האלה היו הפרה של סעיף 3 באמנה האירופית לזכויות אדם. הבריטים הגיבו באופן חיובי; על כוחות הביטחון הבריטיים נאסר השימוש בשיטות אלה. הניסיון השני להצדיק שימוש בשיטות חקירה "מוגברות" מסוימות נעשה בישראל. ועדת לנדוי טענה כי שיטות אלו אינן עינויים, ולכן הן מותרות, עד שבג"ץ קבע אחרת בשנת 1999.

ב-2002, אז תיאר דונלד רמספלד לראשונה את שיטות החקירה שהוא אישר לנקוט נגד חשודים בטרור הכלואים במפרץ גואנטנמו, טען אלברטו מורה, היועץ המשפטי של הצי האמריקני, כי שר ההגנה של ארה"ב אישר בדיקת מה שהבריטים אישרו - שיטות שהנציבות האירופית כינתה עינויים ויחס לא-אנושי, שעליהן חל איסור מוחלט. העימות הביא לשינוי קל בשיטות, אבל ככל הידוע לנו, עינויים והתעללות המשיכו להיות מדיניות רשמית של ממשל בוש, למרות ניסיונותיו להסביר ולשכנע כי אין לראות שיטות חקירה אלו כעינויים.

מה שמכונה "המלחמה בטרור" הוא למעשה הניסיון הראשון מאז מלחמת העולם השנייה להטיל ספק באיסור המוחלט על שימוש בעינויים. זהו ניסיון לראות בעינויים תגובה סבירה לתסריט "הפצצה המתקתקת", כפי שעורך הדין אלן דרשוביץ ואחרים מנסים לשכנע אותנו. היינו עדים גם לדה-הומניזציה המוחלטת של החשודים בטרור, שמהם נשללו כל זכויותיהם, פחות או יותר, בשטח ההפקר של מפרץ גואנטנמו ובאתרי מעצר אחרים (שרבים מהם חשאיים), בטענה כי "החוק אינו תופס לגביהם".

מבין שלושת התזכירים האמריקניים הנוגעים לעינויים שהתגלו בתחילת שנות ה-2000, נודעת השפעה מיוחדת לתזכיר בייבי (Bybee Memo) משנת 2002. תזכיר זה העלה את רף הכאב שאסור לגרום לנחקר מ"חמור" ל"חמור ביותר". בתזכיר נקבע כי כאב "חמור" הוא מידת הכאב המתלווה לפגיעה פיזית רצינית, לקריסת איברים, להפרעה לתפקודי הגוף ואפילו למוות. זאת היתה ההגדרה הרשמית שנמסרה לאלברטו גומאלס ושהופעלה על ידי רמספלד, בוש, צ'ייני ואחרים אשר פיתחו שיטות חקירה מוגברות. התזכיר הבהיר כי מתקן הכליאה הוקם בגואנטנמו, מכיוון ששם לא חלים חוקת ארה"ב והחוק הבינלאומי. פסיקת בית המשפט העליון של ארה"ב בעתירה ראסול נגד בוש, שניתנה בשנת 2004, היתה הראשונה שהתייחסה לסוגיית גואנטנמו. היא קבעה שההנחה הראשונה אינה נכונה: לפי בית המשפט העליון, מפרץ גואנטנמו נכלל בתחום השיפוט של ארה"ב, מפני שהוא נתון לשליטה אפקטיבית של ארה"ב ולכן חוקתה חלה שם. אז גם התחילו להחיל את כללי ההביאס קורפוס - צו-הבאה - על אסירים בגואנטנמו, כדי לאפשר לעורכי דין לייצג את לקוחותיהם המוחזקים שם.

בשנת 2006, בדו"ח המשותף של האו"ם בנוגע לגואנטנמו, שחברו ביחמת משרדי ובשיתופם של כמה מומחים בלתי תלויים לזכויות אדם, הבהרנו כי גם ההנחה השנייה היתה מוטעית. החוק הבינלאומי חל במלואו, כמובן, על מתקן המעצר בגואנטנמו ועל מתקני מעצר אחרים בחו"ל, סודיים ולא-סודיים. ממשל בוש שיתף פעולה במידה מסוימת. הוא מסר לנו מידע שהוגדר "חסוי" ואף הזמין אותנו לבקר במפרץ גואנטנמו. אבל לאחר שהתברר שלא נוכל לשוחח ביחידות עם עצורים המוחזקים בגואנטנמו, ביטלנו את הביקור. לכן הדו"ח המשפטי התבסס על ראיונות עם אסירים לשעבר ועל מסמכים משפטיים. בהערכת המצב המשפטי הגענו למסקנה החד-משמעית, שמתקן המעצר כולו הפר את הזכות לחירות אישית מכיוון שנכלאו בו אנשים לתקופה בלתי מוגבלת. מבחינת הכלואים, הקושי הגדול ביותר היה חוסר הידיעה על משך הזמן שיהיה עליהם לשהות שם. התשובה השגרתית שקיבלו כאשר ביקשו לדעת עד מתי יישארו שם היתה, "עד תום המלחמה בטרור". מובן ששיטות חקירה מסוימות היו עינויים, ובכלל זה חשיפה לטמפרטורות קיצוניות והאכלה בכוח. קראנו לסגור את מחנה המעצר בגואנטנמו באופן מיידי. היינו הגוף הראשון של האו"ם שהציג דרישה זו.

דו"ח משותף נוסף של האו"ם פורסם בשנת 2010. התמקדנו בו במעצר סודי בהקשר של המלחמה בטרור, לא רק בנוגע לפעולות של ארה"ב או הסי-איי-אי, אם כי יש בו התייחסות רבה אליהן. בדקנו 64 מדינות, וקבענו ללא צל של ספק כי מעצר סודי או העלמה כפזיה מכל סוג הם עבירות על החוק הבינלאומי ושהם תמיד מובילים לעינויים. עצם העובדה שאדם "הועלם" לתקופה ארוכה היא עינוי. בדקנו גם את הטיסות שבהן הועברו עצורים שנעצרו בחשאי ומצאנו כי גם הן היו כרוכות בהפרות של סעיפים רבים בחוק הבינלאומי.

שני דו"חות אלה סיפקו לקבוצה של מומחים מיוחדים מטעם האו"ם הזדמנות להתייחס לסוגיה בעלת עניין בינלאומי מזוויות שונות ומתוך תחומי מומחיות מגוונים. קבוצת המומחים הוקמה לראשונה על ידי נציבות האו"ם לזכויות אדם, שהחלפה בשנת 2006 על ידי המועצה לזכויות אדם. בהתחלה היו קבוצות מומחים שפעלו במדינה מסוימת; אחת הקבוצות הראשונות, שהוקמה ב-1967, עסקה בשטחים הכבושים. קבוצות עבודה ממוקדות-מדינה והדוחים המיוחדים בדקו את המצב הכללי של זכויות האדם במדינה מסוימת. עם הקמת קבוצת העבודה של האו"ם בנושא העלמה כפויה, בשנת 1980, נוסד המנגנון הנושאי הראשון לבדיקה של בעיית זכויות אדם מסוימת בכל מדינות העולם. לא עבר זמן רב ונוסדו מנגנונים נוספים: הדוח המיוחד על הוצאות להורג מיידיות ללא משפט בשנת 1982, הדוח המיוחד לעינויים בשנת 1985.

בתקופה שבה הייתי הדוח המיוחד לעינויים קיבלתי תלונות מדי יום. התלונות הגיעו בעיקר ממשפחות. אנשים כתבו, "בעלי / אשתי / בתי נחטף/ה או נאסר/ה זה עתה ונמצא/ת במקום שבו קיימת סכנה גדולה כי י/תעונה". התלונה עשויה להגיע עוד באותו יום למשרדו של הנציב העליון, שם עורכים בדיקה ראשונה כדי לבחון אם המקור מהימן והטענה עקבית. כאשר התלונה הועברה אלי, הייתי צריך להחליט במהירות רבה אם דרוש לנו מידע נוסף או שעלינו להגיש פנייה דחופה למדינה הנוגעת בדבר.

נהגתי לשלוח את הפנייה הדחופה למשרד החוץ, באותו יום או למחרת, עם בקשה שתיבדק, כדי שהשר יידע כי האו"ם ער לכך שאותו אדם נעצר. למעשה, אין אנו יודעים מה היתה מידת ההצלחה שלנו, כי לעתים קרובות לא קיבלנו תגובה. בסירורים שבהם השתתפתי פגשתי לא פעם עצורים לשעבר, או אפילו אנשים שבאותו זמן היו עדיין עצורים, שסיפרו לי כי לפנייה הדחופה היתה השפעה ושהם לא עונו בעקבותיה. אבל אינני רוצה להפריז בכוחו. מדינות רבות לא התייחסו לבקשותינו ובהן לא יכולנו לעשות דבר.

**רבים שואלים: אם ארצות
הברית של אמריקה, כור
מחצבתה של הדמוקרטיה
זכויות האדם, משתמשת
בעינויים באופן רשמי, מדוע
עלינו להמנע מהם?**

בנוגע לסירורי השטח, היחס למומחים מיוחדים שונה מהיחס לוועד האירופי למניעת עינויים, למשל, או לתת-הוועדה של האו"ם למניעת עינויים, שחבריהם זכאים לבקר במדינה ללא צורך בקבלת אישור מראש. אני חייב לבקש רשות, מכיוון שאנו גוף אשר הוקם על סמך כתב זכויות (צ'רט), ולא על סמך אמנה. במזרח התיכון, למשל, פניתי כמעט לכל ממשלה, ממרוקו, אלג'יריה ומצרים ועד ישראל. ירדן היתה המדינה היחידה שהשיבה בחיוב; האחרות לא ראו צורך להגיב, או שהגיבו בשלילה. יש מדינות שבהן יש לנו הזמנה פתוחה, כמו רוב מדינות אירופה - דנמרק, לדוגמה. אני יכול להתקשר ולומר, "אני מקבל את הזמנתכם; האם אפשר להגיע בחודש הבא?" והן ישיבו, "אין בעיה". כלומר, קיימים הבדלים גדולים בין מדינות. לכולן הסברתי שאין חובה להזמין אותי, אבל אם כן מתקבלת הזמנה מהן, יש לי תנאים מוקדמים. יש לאשר לי גישה מלאה למתקני כליאה; יתלווה אלי משפטן מומחה לצורך תיעוד ואשוחח עם הכלואים ביחידות. אחרי שהגעתי למדינה כלשהי, לעולם לא הודעתי מראש לאן אני הולך; עקרונית אני זכאי לבקר בבתי כלא ובמתקני מעצר בכל שעות היממה. לכן ערכתי ביקורים ליליים רבים וקיימתי ראינות רבים ביחידות עם כלואים. היה קושי מיוחד להשיג ממשלות התחייבות, כי עצורים שאתם שוחחנו לא ייפגעו לאחר שנעזבו. כמובן, אי אפשר לדעת אם הן עמדו בהתחייבויותיהן אחרי שנעזבו. העצורים שעמם נפגשנו עשו זאת, כמובן, מרצונם החופשי.

בסין, לדוגמה, היה כמעט בלתי אפשרי לראיין עצורים. איש לא רצה לדבר אתנו. לעומת זאת, התרשמתי מאומץ לבם של עצורים בגיניאה המשוונית, שם משתמשים בעינויים באופן שיטתי. אנשים היו כנים מאוד בשיחות אתי, אבל אין לנו יכולת לעקוב אחר המתרחש שם. הצלב האדום הבינלאומי עזב את המדינה, שבה אין ארגונים לא-ממשלתיים או חברה אזרחית. ידענו שהאסירים יוכו אחרי שנעזבו, אבל הם אמרו, "אין לנו מה להפסיד. אתם יכולים לדווח על כל מה שתראו. הזכירו את שמותינו, כי אנו רוצים שהעולם בחוץ יידע. זה אמצעי הלחץ היחיד שלנו". במקומות שבהם הצלב האדום כן פועל, ירדן, לדוגמה, מסרתי לארגון רשימה

מלאה של מתקני מעצר ושמות עצורים שסברתי כי אולי נפגעו מפני שדיברו אתנו, וביקשתי לפגוש אותם שוב במהירות האפשרית כדי לבדוק אם אמנם סבלו מפגיעה. בקשות כאלה מעניקות לאסירים הגנה מסוימת. אבל בגיניאה המשוונית לא יכולתי לעשות דבר. זה היה קשה מאוד מבחינה מוסרית.

סקרתי 18 מדינות בכל אזורי העולם. אמרתי לממשלותיהן, שעצם ביקורי בארצן אין פירושו שציפיתי לגלות כי עינויים נפוצים שם. מכל המדינות שבהן ביקרתי, רק באחת, דנמרק (כולל גרינלנד), לא מצאתי מקרה אחד של עינויים ותנאי המעצר בה מצוינים. בכל המדינות האחרות מצאתי עינויים; לפעמים היו מקרים בודדים בלבד, אבל ברוב המדינות עינויים הם עניין נפוץ, שגרתו ואף שיטתי.

בעקבות ביקורי ופגישותי עם עצורים ואחרי שנים רבות של חשיבה, מחקר וכתיבה על עינויים, התעללות ותנאי מעצר, לא קשה להגיע למסקנה המצערת כי אנו סובלים ממשבר עולמי בתחום הכליאה ומקלקלים קשים במערכת המשפט הפלילי. מסקנה זו מבוססת בעיקר על ארבעה אינדיקטורים. הראשון הוא אכלוס בתי הכלא. זה שנים רבות שארה"ב נמצאת במקום הראשון בתחום זה, עם שיעור כליאה של 743 מתוך 100 אלף תושבים. הממוצע באיחוד האירופי הוא כ-100 כלואים לכל 100 אלף והממוצע העולמי נמוך יותר. הממוצע בישראל, 325 ל-100 אלף, גבוה למדי. האינדיקטור השני הוא שיעור התפוסה בבתי הכלא. ברוב המדינות יש תפוסת-יתר גבוהה של מעל ל-300 אחוזים. שיעור התפוסה הנוכחי בישראל הוא 92.2 אחוזים; כלומר, ברמה הארצית בתי הכלא לא הגיעו לתפוסה מלאה. עם זאת, יכולים להיות בתי כלא שבהם קיימת תפוסת-יתר.

האינדיקטור השלישי, והחשוב ביותר לדעתי לניהול תקין של מערכת המשפט הפלילי, הוא אחוז המוחזקים טרם משפט מתוך סך הכלואים. האחוז בישראל, 36.5%, גבוה למדי. נהוג לומר כי אם 30% מהכלואים הם עצורים לפני משפט, זהו סימן לכך שמשארו אינו תקין. כלומר, מערכת השיפוט אינה מתפקדת או שהיא עובדת לאט מדי. לצערי, מערכת השיפוט היא המוסד המושחת ביותר במדינות רבות בעולם. במדינות אלה, מי שהפרוטה מצויה בכיסו משלם למשטרה, לשופטים או לתובעים ומשיג את שחרורו. יש המכנים זאת "ערבות", אבל נכון יותר לומר "שוחד". לעתים קרובות מדובר בשוחד ממש. מי שאין בידיו כסף עשוי להישאר זמן רב במעצר טרם משפט.

כבר הזכרתי את האינדיקטור הרביעי - חסינות מעונש על עבירת העינויים. ברוב הגדול של המדינות יש כיום עינויים. רוב המדינות החתומות על ה-CAT אינן עומדות בהתחייבויות שקיבלו על עצמן לפי האמנה. ברוב המדינות עינויים אפילו אינם מהווים עבירה. ישראל היא דוגמה טובה לכך. עינויים אינם מוגדרים כעבירה בהתאם להגדרתם באמנה נגד עינויים (CAT) ואשר גוררת ענישה בהתאם לנדרש באמנה.

הסיבות העיקריות לכך שבמדינות רבות שימוש בעינויים הוא עניין נפוץ הן תפקוד לקוי של מערכת המשפט, שחיתות והדרישה "להחמיר בטיפול בפשע". על המשטרה מופעל לחץ כבד לגלות את האשמים בביצוע פשעים. לעתים קרובות המשטרה פשוט עוצרת אדם ומכה אותו עד שהוא מודה. מכיוון שמצאתי שיש שימוש נרחב בעינויים ברחבי העולם ושקיים משבר כליאה עולמי, אני מציע לנסח אמנה של אר"ם בדבר זכויות עצורים.

בשנה שעברה השתתפתי בוועדה של האו"ם באהיה שבברזיל, שהתמקדה בפשע. ברזיל, ארגנטינה ומדינות אחרות באמריקה הלטינית תמכו ביחמה לנסח אמנה של האו"ם לזכויות עצורים. כל 77 המדינות שהשתתפו בוועדה, כולל סין, תמכו עקרונית ברעיון. יחמתנו טורפדה לבסוף על ידי ארה"ב ומדינות אירופיות מסוימות, ובהן גרמניה. זה היה מצער, אבל כמובן, אי אפשר להתקדם ללא הסכמת כולן. האמנה אינה נכללת בהצהרת באהיה, אבל אנחנו ממשיכים בפעילותנו במסגרת נציבות הפשע בווינה.

עקרונית, אם שוללים ממך את זכותך לחירות אישית, אתה עדיין זכאי לזכויות האדם האחרות, במידת האפשר. בפועל, כאשר שוללים ממך את חירותך לעתים קרובות כבר אינך נתפש כאדם אשר מגיעות לו זכויות אדם כלשהן. זאת גישה מסוכנת, שיש לשנותה באופן דחוף. בתור עורך דין, אני משוכנע שאמנה מחייבת יכולה לסייע בעניין זה. כאשר אנו לומדים על העוול וההתעללות שעצורים חשופים להם, חובתנו, לא רק כעורכי דין אלא גם כבני אדם, לפעול כדי ליצור דרכים להגן עליהם.

אחריותה של ארצות הברית להעדר אחריותיות ומניעת סעד משפטי מקורבנות עיניים והתעללות, בשם המאבק בטרור

ג'מיל דקואר, עו"ד

מנהל, תוכנית זכויות האדם של ה-ACLU (American Civil Liberties Union)

התבקשתי לדבר על הניסיון של האיגוד האמריקני לחירויות אזרחיות (American Civil Liberties Union - ACLU) במאבק נגד עיניים והתעללות, המוכרים במינוח המשפטי CIDT: יחס אכזרי, לא אנושי או משפיל. אדבר כאן על אחריותיות (נשיאה באחריות, accountability) ואתייחס לאופן שבו נתפש מושג זה בארצות הברית מאז פיגועי 11 בספטמבר 2001 (9/11) והמלחמות בעיראק ובאפגניסטן.

קיימות ראיות שאין עליהן עוררין לכך שפקידים בממשל של הנשיא ג'ורג' בוש עברו עבירות חמורות - הן על פי חוקת ארצות הברית והן על פי המשפט הבינלאומי - כשאישרו לענות אנשים שהוחזקו במעצר על ידי שלטונות ארה"ב ולנהוג בהם באופן אכזרי, לא אנושי ומשפיל. אף על פי שהממשל הנוכחי בראשות ברק אובמה שלל בצדק שימוש בעינויים, הוא מגן על פקידי ממשל בכירים לשעבר, אשר אישרו עינויים והתעללות, מפני נשיאה באחריות פלילית או אזרחית או עמידה בפני ביקורת ציבורית על מעשיהם.

עד היום לא הוגש כתב אישום נגד פקידיים בכירים בממשל בוש שהיו אחראים לתכנון תוכנית העינויים וליישומה. ממשלת ארה"ב פועלת לסלק תביעות אזרחיות המוגשות על ידי נפגעי עינויים, המבקשים סעד על בסיס חוקת ארה"ב והמשפט הבינלאומי. הממשל עושה זאת באמצעות שימוש בדוקטרינות של חסינות ועל ידי הפעלת פרשנות רחבה מדי של כלל "החיסיון לטובת ביטחון המדינה" (state secrets privilege), כדי להגן על פקידי ממשל בוש מפני תביעות אזרחיות. כתוצאה מכך נשללים מניצולי עינויים ההכרה בהיותם נפגעים של מדיניות בלתי חוקית של ממשלת ארה"ב ופיצוי על פגיעותיהם. אפילו האפשרות להציג את תביעותיהם נמנעת מהם. ממשלת ארה"ב גם ממשיכה להסתיר מהציבור מסמכים חיוניים הקשורים לתוכנית החטיפות, המעצרים והחקירות של הסי-איי-אי.

בדברי אתייחס למאמצים של ממשלת ארה"ב להכשיל ניסיונות להטיל על פקידיה אחריות לעינויים, ובכלל זה להימנעות מחקירה ממצה של בעלי תפקידים האחראים לפיתוחה ולהוצאתה אל הפועל של תוכנית

העיניים בתקופת ממשל בוש ומהעמדתם לדין פלילי; הנוהל שבאמצעותו מצליחים להביא לסילוקן של תביעות אזרחיות שמגישים קורבנות עיניים, בעזרת העלאת הטיעון של חיסיון לטובת ביטחון המדינה וחסיונות מפני תביעות; וההתנגדות לשקיפות מלאה בנוגע לשימוש בעיניים בתקופת ממשל בוש.

ממשלת ארה"ב לא חקרה בצורה ממצה בעלי תפקידים בממשל בוש, אשר תכננו, אישרו וביצעו עיניים ולא העמידה אותם לדין פלילי, למרות קיומו של תיעוד חד משמעי המצביע על ביצוע עבירות חמורות אלה. באפריל 2009 פרסם ממשל אובמה תזכירים שנכתבו במשרד המשפטים, אשר חושפים תוכנית עיניים שנהגתה ופותחה בחוגים הבכירים ביותר של ממשל בוש. עורכי דין במשרד המשפטים הכינו חוות דעת משפטיות שנועדו להצדיק עיניים; פקידי ממשל בכירים במערכת האזרחית ובמערכת הצבאית אישרו ביצוע עיניים; חוקרי הסי-איי-אי וחוקרים צבאיים ביצעו עיניים במחנה גואנטנמו, ב"אתרים השחורים" (black sites) של הסי-איי-אי ובמקומות אחרים. ואכן, הנשיא בוש הודה בביוגרפיה שלו, אשר יצאה לאור בנובמבר 2010, כי הוא עצמו הורה לענות בשיטת ה"הטבעה" (waterboarding) את חאלד שיח מוחמד, בעוד ממשל אובמה, לפחות, רואה בשיטה זו מעשה עיניים. בוש כתב כי הוא קיבל ייעוץ שלפיו מדובר בפעולה חוקית. הוא סמך את ידו על חוות דעת זו ואישר לענות את חאלד שיח מוחמד, אשר עבר "הטבעה" 183 פעמים בעת שהוחזק במעצר סודי על ידי הסי-איי-אי, בין היתר במתקן חשאי שהארגון ניהל בפולין.

מסמכים של הממשלה מעידים כי מאות עצורים עברו עיניים במתקני מעצר שנוהלו על ידי ארה"ב, ושמעל 100 עצורים נהרגו, רבים מהם תוך כדי חקירה. באמצעות עתירות לפי חוק חופש המידע, ACLU גילה כ-150,000 עמודים של מסמכים רשמיים שקודם לכן היו חסויים, הקשורים לעיניים עצורים אשר הוחזקו על ידי ארה"ב מחוץ לגבולותיה ולהתעללות בהם. דו"חות חסויים של הצלב האדום הבינלאומי, אשר הודלפו, כוללים ראיונות שהארגון ערך עם עצורים שהועברו לגואנטנמו ועם עצורים אחרים שהוחזקו על ידי ארה"ב. הם מספקים תיעוד חד משמעי לשימוש בעיניים ובהתעללות מצד ארצות הברית.

למרות ראיות אמינות ומתועדות היטב לשימוש מכון ורחב-היקף בעיניים ובמעשי התעללות בלתי חוקיים אחרים בתקופת ממשל בוש, ממשלת ארה"ב טרם העמידה לדין את הפקידים הבכירים שאישרו הפרות של חוקים פליליים פדרליים ושל המשפט הבינלאומי. ואכן, הנשיא אובמה עצמו התנגד בפומבי לחקירה פלילית של אדריכלי משטר העיניים.

בעקבות פניות חוזרות של ACLU לתובע הכללי אריק הולדר ולשני קודמיו, בבקשה למנות תובע עצמאי עם סמכות מלאה לחקור האשמות אמינות על עיניים ולהעמיד את האחראים לדין, הודיע הולדר באוגוסט 2009, כי הורה לחקור אירועים שהתרחשו בחקירות של הסי-איי-איי. אולם, התובע הכללי כינה את החקירה שערך סגן התובע ג'ון דורהם "בדיקה מקדימה", שתכליתה איסוף מידע שיאפשר לקבוע אם יש בסיס לחקירה מלאה. היקפה של החקירה החסויה שדורהם עורך אינו ידוע, ועד כה לא הוגש כתב אישום נגד איש מבין אדריכלי מערך העיניים. יתר על כן, בנוגע לחקירה הפלילית, הממשל העניק מעין חסיונות לחוקרים שהסתמכו על התזכירים אשר התירו עיניים ונמנע, לפחות לעת עתה, מלחקור את אלה שחיברו את התזכירים או אישרו עיניים.

ACLU טען כי המנדט של התובע במסגרת החקירה הפלילית המתנהלת צריך לכלול את בדיקת ההתנהגות

תוכנית החטיפות / ההעברות המיוחדות

(extraordinary rendition) פותחה בתקופת

ממשל בוש כדי לאפשר היעלמות כפויות ועיניים

על ידי הסי-איי-אי, לרוב בשיטות השירותים

החשאיים של מדינות זרות, וכדי להתחמק

מנשיאה באחריות להפרות גסות אלה של זכויות

אדם. סוכני הסי-איי-אי, הפועלים תחת מעטה

סודיות מוחלט, היו לוקחים אדם ומעבירים אותו

למדינה שלישית, שם היה עובר עיניים, העלמה

כפויה והתעללויות מסוגים שונים.

וההחלטות של פקידי ממשל בכירים. חוקרים שעברו על החוק אמנם צריכים לשאת באחריות למעשיהם, אבל החקירה הפלילית חייבת להגיע לא רק לחוקרים, אלא גם לפקידים הבכירים אשר אישרו עינויים. ב-30 ביוני 2011 הודיע התובע הכללי הולדר, כי משרד המשפטים פותח ב"חקירה פלילית מלאה" אך ורק בנוגע למותם של שני עצורים שהוחזקו במשמורת ארה"ב, ואילו החקירה בנוגע לכמעט 100 עצורים אחרים תיסגר.

משרד המשפטים של ארצות הברית הבהיר כי שיטת ה"הטבעה" היא עינוי, ובתור שכזו השימוש בה מהווה עבירה לפי החוק הפדרלי נגד עינויים. קשה להבין כיצד הגיע התובע למסקנה ששני מקרי מוות בלבד מחייבים המשך חקירה. החקירה המצומצמת שעליה הכריז התובע הכללי היתה לא מידתית ביחס להיקף העבירות וחומרתן. ACLU ממשיך להאמין כי המנדט שניתן למר דורהם היה מצומצם בהרבה מהנדרש. הבעיה העיקרית אינה נוגעת לחוקרים, אשר פעלו בניגוד להוראות, אלא לפקידים בכירים שאישרו תוכנית עינויים. לדעתנו, משרד המשפטים נדרש לפתוח בחקירה רחבה יותר, אם הוא מבקש להגיע לפקידים הבכירים שהם האחראים העיקריים לפיתוח תוכנית העינויים, ובכלל זה הנשיא לשעבר בוש וסגנו, ריצ'רד צ'ייני.

יתרה מזו, אף על פי שהצטברו ראיות רבות מאוד לכך שפקידים בכירים בממשל בוש אישרו עינויים על ידי יחידות צבאיות, היחידים שנדרשו לשאת באחריות להתעללות באסירים היו חיילים זוטרים. עד היום הואשמו בהתעללות באסירים למעלה מ-600 איש, אבל רק על כעשרה מהם נגזרה תקופת מאסר העולה על שנה. בעייתית אף יותר היא העובדה שהקצין הבכיר ביותר שהועמד לדין באשמת התעללות באסירים היה בדרגת סגן אלוף. הכוונה היא לסטיבן ג'ורדן, שהועמד למשפט צבאי בשנת 2006 על תפקידו בשערוריית אבו גרייב, אך זוכה בשנת 2007. רק קבלן ממשלתי אחד הואשם בעבירה כלשהי הקשורה לחקירות, וכתב האישום נגדו הוגש ביוני 2004.

אף לא פקיד ממשלתי אחד לא הועמד לדין בקשר לתוכנית העינויים של הסי-איי-אי, אשר ברור כי אושרה על ידי הפקידים הבכירים ביותר בממשל בוש. אסירים רבים הועברו למתקני מעצר סודיים של הסי-איי-אי מחוץ לארה"ב, שם עברו עינויים. חמישה אנשים לפחות מתו לכאורה בזמן שהוחזקו בידי הסי-איי-אי. איש לא נשא באחריות למותם.

במאי 2009 פרסמה לשכת האחריות המקצועית (Office of Professional Responsibility) במשרד המשפטים דו"ח על תפקידם של שלושה עורכי דין שעבדו בלשכת הייעוץ המשפטי (Office of Legal Counsel), אשר הכינו את "תזכירי העינויים" שהעניקו גושפנקא חוקית לשיטות חקירה בלתי חוקיות. הדו"ח הגיע למסקנה כי עורכי דין אלה כשלו כשל חמור בשיקול דעתם, אך אין להענישם על הפרת החובה האתית המוטלת עליהם כעורכי דין. עד היום לא הוגשו כתבי אישום נגד עורכי דין אלה.

בנוגע לתביעות אזרחיות המבקשות צדק וסעד לניצולי עינויים, עד היום איש מקורבנות תוכנית העינויים של ממשל בוש לא זכה להישמע בבית משפט בארה"ב. ממשלת ארה"ב מבקשת לחסל תביעות של ניצולי עינויים כבר בשלב מוקדם, ועל ידי כך להגן על פקידים בכירים ותאגידים מפני תביעות אזרחיות. כתוצאה מכך נשללות מקורבנות עינויים ומהעצורים במתקנים סודיים כל צורות הצדק או הסעד.

הממשל הפדרלי מתבסס על הדוקטרינה השיפוטית של "חסינות מוסמכת" (qualified immunity), כדי להבטיח את סילוקן על הסף של תביעות אזרחיות בגין עינויים; יחס אכזרי לא אנושי או משפיל; היעלמות כפויה (forced disappearance); ומעצר שרירותי. יתרה מכך, תביעות אזרחיות בנוגע לעינויים, יחס אכזרי לא אנושי או משפיל והוצאה להורג ללא משפט (killing extra judicial) המוגשות נגד קבלנים צבאיים פרטיים נתקלות במכשולים ובהגנות פרוצדורליות המביאים לסילוק התביעות.

התנהלות בעייתית במיוחד של ממשלת ארה"ב היא התערבותה בתביעות בנוגע להיעלמות כפויות ולעינויים שמבצעים פקידיים אמריקנים ותאגידים אמריקניים, בטענה של טובת ביטחון המדינה (state secrets privilege). באמצעות טענה זאת, הממשלה מנסה להביא לסילוק התביעות ללא כל התחשבות במידע בלתי מסווג הזמין לציבור התומך בטענותיהם של הקורבנות. בדרך כלל, בתי משפט קיבלו את בקשת הממשל. השימוש של הממשל האמריקני בטקטיקה של טובת ביטחון המדינה (state secrets) כדי להיפטר מתביעות, בטענה כי כל דיון בהאשמות הכלולות בהן יסכן את הביטחון הלאומי, אפשר לממשלה לא רק להגביל את החשיפה לתביעות, אלא גם לדחות אותן בשלמותן.

למשל, ממשלת ארה"ב העלתה את הטענה לחיסיון לטובת ביטחון המדינה, הקיימת בשיטת המשפט המקובל, כדי לבטל תביעה שהוגשה על ידי ACLU באפריל 2006. נושא התביעה היה המעצר הסודי של אזרח גרמני, ח'אלד אל-מסרי, ובה נדרשו פיצויים על מעצרו הבלתי חוקי ועל העינויים שעבר בידי סוכני ארה"ב באפגניסטן. ח'אלד אל-מסרי נחטף כאשר ביקר במקדוניה בסוף שנת 2003. שלטונות מקדוניה העבירו אותו לידיהם של סוכני הסי-איי-אי, אשר סיממו אותו, כיסו את ראשו בברדס, הפשיטו אותו וערכו חיפוש בגופו, ביצעו בו מעשי סדום והעלו אותו על טיסה סודית לאפגניסטן, שם הוחזק כארבעה חודשים במתקן סודי המכונה "בור המלח". זהו מתקן כליאה קטן, שמנוהל על ידי הסי-איי-אי בעזרת שלטונות אפגניסטן. שם התעללו בו ועינו אותו, ואז גילתה ממשלת ארה"ב שתפסה את האדם הלא נכון. הוא נעצר בגלל טעות בזיהוי. שמו, ח'אלד אל-מסרי, מתברר, היה זהה לשמו של אדם שהיה חשוד כטרוריסט. במקום להודות בטעות, להתנצל ולהחזיר אותו לגרמניה, העלו אותו על מטוס והשאירו אותו על גבעה באלבניה, משם נאלץ לעשות את דרכו חזרה לגרמניה. כליאתו הלא חוקית של מר אל-מסרי והעינויים שעבר הם הדוגמה המפורסמת ביותר של העברה למעצר בלתי חוקי ועינויים כחלק מתוכנית המוכרת לציבור.

לא להיבנים שאינם יודעים זאת, תוכנית החטיפות / ההעברות המיוחדות (extraordinary rendition) פותחה בתקופת ממשל בוש כדי לאפשר העלמות כפויות ועינויים על ידי הסי-איי-אי, לרוב בשיטות השירותים החשאיים של מדינות זרות, וכדי להתחמק מנשיאה באחריות להפרות גסות אלה של זכויות אדם. סוכני הסי-איי-אי, הפועלים תחת מעטה סודיות מוחלט, היו לוקחים אדם ומעבירים אותו למדינה שלישית, שם היה עובר עינויים, העלמה כפויה והתעללויות מסוגים שונים. תוכנית זו תועדה היטב על ידי ארגוני זכויות אדם, עיתונאים חוקרים, מומחי זכויות אדם מטעם האו"ם וועדות בדיקה פומביות בקנדה ובאירופה.

פקידים בכירים בממשל התייחסו בפומבי לתוכנית החטיפות המיוחדת, וטענותיו של מר אל-מסרי סוקרו בהרחבה בכלי תקשורת מובילים בעולם, הן בעיתונות הכתובה והן בתקשורת המשודרת. רבים מאותם דיווחים התבססו על דיווחים שמסרו פקידי ממשל. משרד המפקח הכללי של הסי-איי-אי קבע כי לא היתה הצדקה חוקית לחטיפתו של מר אל-מסרי, ולמעשה הגיע למסקנה כי הסוכנות פעלה שלא כדון.

כאשר כתב גרמני שאל את מזכירת המדינה קונדוליזה רייס, ב-2005, אם ארה"ב תפצה את אל-מסרי על ההתעללות הנוראה שעבר, היא השיבה: "כאשר נעשות טעויות, אנחנו עובדים קשה מאוד כדי לתקן אותן. אני מאמינה שהעניין יטופל בבתי המשפט המתאימים פה בגרמניה, ואם יהיה בכך צורך גם בבתי משפט בארה"ב". אל-מסרי ניסה להגיש תביעות ל"בתי המשפט המתאימים" בארה"ב וגם בגרמניה. אבל תביעה ש-ACLU הגיש נגד הסי-איי-אי, בשמו של אל-מסרי, נדחתה על ידי בתי המשפט האמריקניים, שקיבלו למעשה את קו ההגנה הממשלתי של "חיסיון לטובת ביטחון המדינה". באוקטובר 2007 סירב בית המשפט העליון של ארה"ב לבחון מחדש את תביעתו של אל-מסרי, ובכך שלל ממנו את האפשרות המעשית היחידה להשיג צדק בבית משפט אמריקני. כעת אנו יודעים - מתוך מסמכים שפורסמו על ידי ויקיליקס - כי מחלקת המדינה בראשותה של רייס השקיעה משאבים דיפלומטיים רבים בניסיון להביא לסיום ההליכים המשפטיים של אל-מסרי גם בגרמניה.

מאחר שמוצו ההליכים בניסיון להשיג סעדים בבתי משפט בארה"ב, הגיש ACLU באפריל 2008 עתירה בשמו של אל-מסרי לוועדת זכויות האדם הבין-אמריקנית (Inter-American Commission on Human Rights - IACHR). בעתירה נטען, בין השאר, כי כתוצאה מהשימוש בדוקטרינת "ביטחון המדינה" נשללה ממר אל-מסרי זכות הגישה האפקטיבית לערכאות, ושהופרה זכותו לקבל סעד על הפגיעות בזכויות האדם שמהן סבל. למרות פניות חוזרות ונשנות של הוועדה לממשלת ארה"ב, זו טרם השיבה לעתירה.

בעוד מר אל-מסרי לא קיבל כל סעד, סוכני הסי-איי-אי שמשדד המפקח הכללי קבע שהיו אחראים לכליאתו בטעות ולעינויו, קודמו בתפקידים. האנליסט מהסי-איי-אי אשר הפעיל לחץ לחטוף את מר אל-מסרי ממלא עכשיו את אחד התפקידים הבכירים במרכז נגד טרור של הסי-איי-אי ומנהל את יחידת הגיהאד העולמי של הסי-איי-אי, הפועלת לשבש את פעולות אל-קאעדה. עורך הדין שאישר את חטיפת מר אל-מסרי הוא כיום היועץ המשפטי של אגף המזרח הקרוב של הסי-איי-אי.

ממשלת ארה"ב השתמשה בהגנת "ביטחון המדינה" גם בתביעה אחרת שהגיש ACLU. התביעה הוגשה בשנת 2007 נגד Jeppesen DataPlan Inc, חברה בת של בואינג. מכיוון שבתיק זה לא יכולנו להראות כי עובדים בממשל נושאים באחריות, חיפשנו תאגידים אשר עשו רווחים ביועצין מארגון טיסות חטיפה ועינויים. ACLU תבע את חברת Jeppesen DataPlan בבית משפט פדרלי, בשמם של חמישה קורבנות תוכנית החטיפות המיוחדת של הסי-איי-איי. בתביעה נטען כי החברה השתתפה ביועצין בחטיפות, על ידי כך שסיפקה שירותי תכנון טיסה ותמיכה לוגיסטית חיוניים למטוסים ולאנשי צוות שהסי-איי-אי נעזר בהם כדי "להעלים" בכפייה את חמשת החטופים לצורך עינויים וכליאתם הבלתי חוקית. על פי הפרסומים, היה לתאגיד מידע ממשי על תוצאות פעולותיו.

זמן קצר אחרי הגשת התביעה, הממשלה התערבה והעלתה את טענת "טובת ביטחון המדינה". כלומר, היא טענה שהמשך בירור התביעה יפגע באינטרסים של הביטחון הלאומי, אף שרבות מהראיות הדרושות להכרעת התביעה היו גלויים לציבור. בית המשפט קיבל את טענות ממשל בוש כי דוקטרינת "טובת ביטחון המדינה" מאפשרת להביא לסיום כל ההליכים. לאחר ששלושה שופטים בבית משפט פדרלי לערעורים הפכו החלטה זו על פיה, ממשל אובמה ביקש שבית המשפט לערעורים ידון בערעור בהרכב מלא. באותו דיון הממשל שב טען כי יש לו הזכות לבטל תביעה נגד חברה אשר היתה שותפה ביועצין לעינויים. מעניין לציין כי ממשל אובמה העלה טיעונים כמעט זהים לאלה של ממשל בוש. כלומר, הממשל טען שאין לדון בתביעות אזרחיות כאלה ושעל השופטים למשוך את ידיהם מהן מאחר שכרוכים בהן עניינים השייכים לביטחון לאומי. בספטמבר 2010, הרכב מלא של 11 שופטים בבית המשפט הפדרלי לערעורים של המחוז התשיעי דחה את התביעה, וקיבל את טענת ממשל אובמה כי אין אפשרות לשמוע את התביעה בלי לחשוף סודות מדינה. במאי 2011, בית המשפט העליון סירב לבחון את המקרה, ושוב שלל צדק מקורבנות עינויים.

דוקטרינת "ביטחון המדינה" אינה המנגנון היחיד שבאמצעותו פועל ממשל אובמה לסלק תביעות אזרחיות של ניצולי עינויים. בתביעה *ראסול נגד רמספלד* (Rasul v. Rumsfeld), שהוגשה על ידי אנשים שהיו כולאים בגואנטנמו ושמבקשים פיצוי על עינויים, התעללות ואפליה על רקע דתי, טען ממשל אובמה, למרבה הפלא, כי הנתבעים, פקידי ממשל, חסינים לתביעות מכיוון שהחוק שחל בזמן שאירעה ההתעללות לא אסר במפורש על עינויים או אפליה על רקע דתי בגואנטנמו. בתביעה *מאהר ערר נגד אשקרופט* (Arar v. Ashcroft), הממשל טען כי החוקה לא סיפקה בסיס לתביעה לאדם חף מפשע, אשר זוהה כטרוריסט על ידי ארה"ב, הועבר לסוריה ושם עונה, עד ששוחרר כעבור עשרה חודשים לאחר שהתברר כי למעשה אינו טרוריסט. באותו מקרה טען הממשל בבית המשפט עוד, כי מתן סעד משפטי למר ערר יפר את עקרונות הפרדת הרשויות, יפגע במדיניות החוץ של ארה"ב ויערב את בתי המשפט באופן שאין להרשותו בהערכת המניעים והיושר של הפקידים שאישרו את העברתו של מר ערר.

לאחרונה, בתביעה פאדייה נגד רמספלד (Padilla v. Rumsfeld), בית משפט פדרלי ביטל תביעה נגד שר ההגנה לשעבר, דונלד רמספלד, ונגד פקידי ממשלה אחרים, אשר אחדים מהם עדיין ממלאים תפקיד בממשל ואחרים פרשו, על חלקם במעצר בלתי חוקי ועינוי של האזרח האמריקני חוסה פאדייה. שופט בית המשפט הפדרלי בדרום קרוליינה, ריצ'רד מרק גרגל, קבע כי אין למר פאדייה זכות לתבוע בגין הפרות של זכויות חוקתיות בעת שהיה כלא כארבע שנים, ושרמספלד ונתבעים אחרים היו זכאים ל"חסינות מוסמכת" מפני כל תביעה בנוגע להפרות של החוקה, לכאורה, הנובעות מהחזקתו כלוחם השייך לצבא של מדינת אויב.

ממשל אובמה הטעים מדי פעם כי תביעות אזרחיות הן מיותרות, מכיוון שלמחלקת המשפטים יש סמכות לבדוק טענות כי נציגי ממשלה הפרו את החוק. אבל ברור כי לתביעות אזרחיות יש תכלית שאין לתביעות פליליות: הן נותנות לקורבנות את יומם בבית משפט ומספקות נתיב שבאמצעותו קורבנות יכולים לדרוש פיצוי מאלה שפגעו בהם.

ובנוגע לחוסר השקיפות, ממשלת ארה"ב נאבקה לשמור בסוד מאות מסמכים הקשורים למדיניות ממשל בוש בעניין מדיניות החסיפות / העברות המעצרים והחקירה. סודיות זו הגנה על פקידי ממשלה מפני נשיאה באחריות על חלקם בפיתוח וביישום מדיניות ביטחון לאומי אשר מפירה את המשפט הבינלאומי. חוסר השקיפות מצד ארה"ב לא רק מבטל את האפשרות שפקידי ממשלה יישאו באחריות למעשיהם, אלא גם מקשה על אזרחי מדינות אחרות - ביניהם מצרים, תוניסיה ולוב - להביא פקידי ממשלה או פקידי ממשלה לשעבר במדינות אלה לשאת באחריות לנזקים שממשלות אלה גרמו לאזרחיהן מתוך שיתוף פעולה עם ארה"ב. מה גם, שסודיות זו מונעת מהציבור גישה לחלק מהמסמכים אשר יאפשרו לו להבין איך מדיניות העינויים נולדה, התפתחה ויושמה.

**ארה"ב חייבת לבחור בין שתיקה,
חוסר מעש והשרשת תרבות החסינות
בעת שבתי משפט בארצות אחרות
מנסים לסדר את הבלגן שאמריקה יצרה,
או שארה"ב תפנה עורף לצד האפל
של העינויים ותתייצב לצידו של הצדק
והנשיאה באחריות.**

להלן דוגמאות אחדות מרבות להעדר שקיפות: ממשלת ארה"ב נלחמת למנוע פרסום צו ובו הנשיא בוש מאשר לסי-איי-אי להקים בתי כלא סודיים בחו"ל; פרוטוקולים של בתי הדין המיוחדים לבחינת מעמד לחומים, בהם אסירים לשעבר שהוחזקו בידי הסי-איי-אי מתארים את ההתעללות שהם עברו בבתי הכלא הסודיים של הסי-איי-אי; רשומות הנוגעות להשמדה, על ידי הסי-איי-אי, של קלטות וידיאו המתעדות עינוי אסירים בשיטת ה"הטבעה"; ומברקים בין בעלי תפקידים בבתי הכלא הסודיים של הסי-איי-אי ופקידים במטה הסי-איי-אי. הממשל הנוכחי גם חזר בו מהחלטתו לציית להחלטת בית משפט, המורה על פרסום צילומים המציגים התעללות באסירים בעיראק ובאפגניסטן. הממשל הנוכחי תומך בחקיקה המעניקה לשר ההגנה סמכות חסרת-תקדים להסתיר ראיות בדבר התנהגות פסולה, כולל צילומים המראים התעללות באסירים הנמצאים תחת משמורת משרד ההגנה. הוא טען כי סמכותה של הסי-איי-אי למנוע פרסום מידע על מקורות ושיטות מודיעיניות חלה גם על שיטות שאינן חוקיות.

ACLU ממשיך לדרוש פרסום ז"ח ציבורי על מדיניות ממשל בוש ותוצאותיה. אנו פועלים כדי שקורבנות העינויים יזכו להכרה ולפיצוי; להבטיח שפקידי ממשל אשר עברו על החוק יישאו באחריות למעשיהם; ולהקטין את הסיכוי כי הפרות שביצע הממשל הקודם יחזרו על עצמן בממשל הנוכחי או בממשל אחר בעתיד.

אבל בזה לא תם הסיפור. תובעים ושופטים במדינות אחרות כבר החלו בחקירות שמוסדות משפט בארה"ב סירבו לערוך, והם מצמצמים את האזורים בעולם שבהם מענים אמריקנים יכולים לבקר. ארה"ב חייבת לבחור בין שתיקה, חוסר מעש והשרשת תרבות החסינות בעת שבתי משפט במדינות אחרות מנסים להכניס סדר במהומה שיצרה אמריקה, או שארה"ב תפנה עורף בנחישות לצד האפל של העינויים ותתייצב לצדם של הצדק והנשיאה באחריות.

משטרי חסינות

אירית בלאס, עו"ד

הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל

בעשור האחרון הוגשו ליועץ המשפטי לממשלה 600 תלונות בנוגע לשימוש בעינויים ולהתעללות של חוקרי שירות הביטחון הכללי (השב"כ). לצערי, לא נפתחה חקירה פלילית באף לא אחת מתלונות אלו.

אתיחס בדברי למושג החסינות בהקשר זה. אפתח בתיאור המערכת המשפטית הקיימת, אשר מאפשרת דחייה שיטתית של תלונות. אחר כך אתאר צעדים שנוקט הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל בעניין זה. לבסוף אציג אחדים מהישגינו - המוגבלים, יש להודות - ואדון באפשרויות לעתיד.

כדי לנסות לקרוא תיגר על מערכת אכיפת החוק, ארגוני זכויות אדם מגישים תלונות ליועץ המשפטי בשמם של אנשים אשר נפלו קורבן לעינויים ולהתעללות. בעקבות פסק הדין המפורסם משנת 1999,¹ אשר אסר על השימוש ברוב שיטות החקירה שהיו נפוצות אז, הואצה פעילותנו בתחום זה. היום זהו המסלול העיקרי שבאמצעותו אנו טוענים נגד השימוש בעינויים ובהתעללות בחקירה. רצוי לציין כאן שני יעדים אסטרטגיים שעומדים מאחורי דרך פעולה זו: השגת סעד לנפגע מסוים וחשיפת פגמים מבניים משמעותיים של המערכת, באמצעות הוכחה שמדובר בדפוס פעולה שיטתי וקבוע.

לרוב, אנשים המבקשים להתלונן על עבירה שבוצעה נגדם מגישים תלונה למשטרה. אם אותה עבירה בוצעה בידי שוטר, החוק הישראלי קובע כי התלונה תטופל על ידי יחידה מיוחדת של משרד המשפטים, המחלקה לחקירת שוטרים (מח"ש) (על פי סעיף 59 של חוק סדר הדין הפלילי (נוסח משולב), התשמ"ב-1982, וסעיף 49ט של פקודת המשטרה, התשל"א-1971). אבל אם העבירה מבוצעת בידי איש שב"כ, החוק קובע סייג מיוחד: התלונה מוגשת קודם כל ליועץ המשפטי לממשלה, אשר לו הסמכות להחליט אם להעבירה למח"ש לחקירה פלילית (לפי סעיף 1049א) לפקודת המשטרה).

¹ ב"ץ 5100/94 הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל ואח' נ' ממשלת ישראל ואח'.

אפשר היה לצפות שהיועץ המשפטי יתייחס לתלונות על עינויים או התעללות המיוחסים לאנשי שב"כ בהתאם לחומרתן, ויעביר אותן למח"ש. בפועל פני הדברים שונים בתכלית: התלונות מועברות דווקא לנציג שב"כ, העורך "בדיקה מקדמית". כפי שאפשר לצפות, אף לא אחת מבין מאות התלונות שהוגשו בעשור האחרון לא נמצאה ראוייה לחקירה פלילית בעקבות בדיקה זו.

כאשר נדחות תלונות על עינויים והתעללות מתקבלים שני סוגים של תשובות. הסוג הראשון, הנפוץ יותר, הוא טענה כי לתלונה אין יסוד במציאות - ההתנהגות שאליה מתייחסת התלונה לא היתה ולא נבראה: "אין בסיס לתלונתך" או "החקירה נוהלה לפי הנהלים המתאימים".

בכ-20% מהמקרים מתקבלת תשובה מהסוג השני, שאותו אנו מכנים "הגנת הצורך". תגובה זו אינה מכחישה את העובדות, אבל טוענת כי האמצעים שננקטו היו מוצדקים. תגובות אלה מנסחות בזו הלשון, פחות או יותר: "בדיקת העניין העלתה כי המתלונן עוכב לחקירה בגין חשדות חמורים נגדו... אשר העלו חשש כי היה מעורב בפעולות טרור חמורות שעלולות היו לפגוע בחיים או לסכן חיים".

לפעמים מתלווה הסבר קצר לתגובות מסוג זה. בתלונה אחת, למשל, נטען כי בזמן החקירה הוחזק המתלונן במשך שעות בתנוחה לוחצת ומכאיבה וכי חוקריו גידפו אותו, ירקו עליו, איימו לאנוס אותו ומנעו ממנו שינה. בתגובה למכתבנו נטען, שלא מנעו ממנו שינה ושאינן בסיס לתלונה. אבל התגובה התייחסה גם ליריקות: "בזמן החקירה, טיפת רוק נפלטה בטעות מאחד החוקרים ונחתה על לחיו של המתלונן. החוקר ניגב את הרוק והתנצל. מלבד זה, איש לא ירק על המתלונן".

אף על פי שההחלטה אסרה על רובן המכריע של שיטות העינוי וההתעללות שתוארו לפני בית המשפט, היא השאירה פרצות שלמעשה מאפשרות עינויים, בעיקר על ידי שימוש ב"הגנת הצורך"

מודל "הגנת הצורך" נקבע על ידי בג"ץ בהחלטתו המפורסמת משנת 1999, שניתנה בעתירה שהגיש הוועד נגד עינויים. בהחלטה יש כמה הישגים מבחינתנו, אבל יש לה גם חסרונות שונים. מה שחשוב לענייננו הוא, שאף על פי שההחלטה אסרה על רובן המכריע של שיטות העינוי וההתעללות שתוארו לפני בית המשפט, היא השאירה פרצות שלמעשה מאפשרות עינויים, בעיקר על ידי שימוש ב"הגנת הצורך". בית המשפט מעניק למונח "צורך" פירוש רחב מאוד. פרשנות זאת אפשרה ליועץ המשפטי להוציא הנחיות הקובעות מראש מהם המקרים אשר יזכו להגנה זו. במקרים אלה לא יוגש כתב אישום נגד איש השב"כ. תגובת "הגנת הצורך" המתקבלת כתשובה לתלונותינו מבוססת על תורה זו.

שני סוגי התגובה שצוינו לעיל מדגימים את ההבדל בין שני משטרי חסינות, כפי שאני מכנה אותם. כוונתי **לשתי הדרכים שבאמצעותן זוכים נציגי השב"כ לחסינות**. על פי המשטר הראשון, עינויים אינם נחקרים מפני שקיומם **מוכחש**; על פי המשטר השני, עינויים אינם נחקרים מפני שהיו **מותרים**.

בניסיון לקרוא תיגר על הכללים שלפיהם היועץ המשפטי סוגר תיקים בנימוק ש"אין בסיס לתלונה", הגשנו עתירה רחבת יריעה לבג"ץ. את העתירה ניסחנו עורך הדין סמאח אל-חטיב איוב ואני, מהוועד נגד עינויים. היא הוגשה בשמנו ובשם חמישה ארגוני זכויות אדם ישראליים אחרים בפברואר 2011.

העתירה מבוססת על שתי טענות עיקריות. ראשית, החוק אינו מסמיך את היועץ המשפטי לבטל תלונה או ליצור מנגנון שבו בדיקה מקדימה היא מרכיב אוטומטי בתהליך. כל פירוש אחר של החוק יביא לכך שנציגי השב"כ יישאו פחות מכל אדם אחר באחריות לעבירות לכאורה, במקום שתוטל עליהם אחריות רבה יותר, על פי כוונת המחוקק.

שנית, לטענתנו בהתנהלותו של היועץ המשפטי יש פן אבסורדי, אשר ממנו משתמע כי המתלונן חייב להציג ראיות נוספות. אם אין ראיות נוספות התומכות בתלונה, ההחלטה תהיה שאין יסוד לבחינת התלונה. אבל עינינו, כמובן, הם עבירה שאין לה ראיות. כך נוצר מצב שתלונה על עינינו לא תביא לעולם (כמעט) לפתיחה בחקירה פלילית.

לבסוף, העתירה מבוססת על החוק הבינלאומי. היא מראה כיצד התנהגותו של היועץ המשפטי נוגדת את החובה לבדוק כל תלונה על עינינו, המוגדרת בצורה ברורה באמנות השונות שמדינת ישראל חתומה עליהן. עתירה זו תלויה ועומדת כעת בפני בית המשפט. הדיון בה נקבע לינואר 2012.

כדי למנוע את דחיית תלונותינו בנימוקים המבוססים על משטר החסינות הראשון אנחנו נוקטים גישה של מיצוי כל אפשרויות הערעור וההשגה, עד שנגיע לערכאה הבכירה ביותר. אנו מגישים בקשה לקבל מידע על הליך הערעור ותיק החקירה, ויש מקרים מסוימים שבהם כבר הוגשו עתירות בנוגע לשאלות מהסוג הזה. אנחנו מטפלים במקרים רבים כאלה על פי האסטרטגיה שכבר הזכרתי, שיש בה תועלת כפולה: סעד לנפגעים יחידים וחשיפת הפגמים המבניים במערכת.

בנוגע למשטר החסינות השני, "הגנת הצורך", אנו מכינים כעת עתירה נוספת. כפי שצינתי לעיל, בפסק דין העינינו מ-1999 התיר בג"ץ ליועץ המשפטי לנסח הנחיות הקובעות מתי יש להגיש כתב אישום. היועץ המשפטי הכין מיד הנחיות אלה. הן מוסיפות על הפירוש הרחב שנתן בג"ץ ל"הגנת הצורך". אבל הנחיות אלה אוסרות במפורש על עינינו; זאת אומרת, הן נוגעות לשיטות חקירה אשר, על אף היותן בלתי-חוקיות, אינן עולות כדי עינינו. בנקודה זאת נפתח פתח קטן לפעילות מצדנו. בכוננתנו להביא לפני בית המשפט מקרים שבהם שיטות הפעולה הן ללא ספק עינינו, כפי שהם מוגדרים בחוק הבינלאומי, ולטעון כי הנחיות אינן חלות על מקרים כאלה ובהם יש לפתוח בחקירה פלילית. זה הטעון שעליו מושתתת העתירה.

אפשר לשאול אם מאמצים אלה הביאו לשינוי כלשהו ומהם הסיכויים לשינויים נוספים.

אף על פי שמעולם לא קיבלנו מהמדינה תגובה מהותית, יש סימנים לכך שעומדים לחול שינויים מסוימים בהליכי הבדיקה. השינוי הראשון, אשר נפקותו אינה ברורה, הוא הודעת המדינה בנובמבר 2010, כי נציג השב"כ הממונה על בדיקת תלונות על עינינו יהיה להבא עובד משרד המשפטים. הודעה זו משאירה כמה שאלות פתוחות: האם הנציג ממשיך להיות אותו אדם, ורק מעסיקו יתחלף? האם האדם הוא עובד שב"כ לשעבר? האם ההליכים יהיו מעתה לא חסויים? האם פורסם מכרז פומבי לתפקיד? הוועד נגד עינינו ביקש לקבל תשובות לשאלות אלה ממשרד המשפטים על פי חוק חופש המידע.

בקשות אלה נתקלו בעיכובים בלתי מוצדקים ובהתחמקויות ביוורקרטיות, שבעקבותיהם הגיש הוועד עתירה הדורשת שבית המשפט יורה לשחרר את המידע המבוקש.²

ראינו גם כמה שינויים בניסוח התשובות הניתנות לנו, שמהם אפשר להסיק כי מישהו במשרד המשפטים מקדיש לכך מחשבה. עד כמה שידוע לנו, השינויים הם קוסמטיים בלבד. אין לראות בהם שינוי אמיתי

² עת"מ 9289-11-09, הוועד הציבורי נגד עינינו בישראל (ע"ר) נגד הממונה על חופש מידע, משרד המשפטים. ב-25 באוקטובר 2011 קיבלנו סוף סוף הודעה רשמית ממשרד המשפטים, המאשרת שהתוכניות שעליהן הודיע המשרד לא ישמו ומצהירה ש"התקבלה החלטה עקרונית על העברת המבח"ן מהשב"כ למשרד המשפטים. לאחר מכן התקיימו דיונים רבים בין הרשויות, המעבירה והנעברת, באשר לשאלות של תקציב ותקינה. עניין זה נמשך זמן לא קצר בשל דרישתנו, שלמבח"ן במקומו החדש תהיה יכולת משופרת לעמוד במשימתו באופן מיטבי. בימים אלה מתקיים שלב נוסף, שתכליתו גיבוש ההחלטות, שבסיומן נדע אנחנו את התשובה לכל השאלות ששאלתם, כגון הליך בחירת האדם שימלא את התפקיד, הנהלים על-פיהם יפעל ודרכי הפנייה אליו. לאחר שתתקבלנה החלטות בנושא, נשתפכם במידע".

בנוגע לחוסר הרצון להגיש כתב אישום נגד נציג שב"כ כלשהו האחראי לעינויים או להתעללות. אבל נראה כי מישהו בתוך המערכת מבין שהמצב הנוכחי פגום ביותר.

לבסוף, יש לזכור שתי נקודות. ראשית, בעניין שני משטרי החסינות. אולי אפשר להתמודד עם הראשון, המכחיש שעינויים והתעללויות התרחשו. מכיוון שהתנהגות היועץ המשפטי במקרים אלה אינה חוקית גם לפי החוק הישראלי, אפשר לטעון נגדה בבית המשפט. ההתמודדות עם משטר החסינות השני, המצדיק עינויים, מסובכת הרבה יותר. אף על פי שאנו מכינים כעת עתירה נגד ההנחיות בדבר "הגנת הצורך", החוק הישראלי אינו מספק לנו את הכלים המשפטיים הדרושים לטעון נגדה. במקומם אנו מתבססים על פגמים של דוקטרינות ונהלים שנוצרו בידי המדינה, כדי לאתר סדקים במשטר החסינות. אבל איננו יכולים לטעון בעתירה כי השימוש ב"הגנת הצורך" אינו חוקי. גישה זו אינה אפשרית בבית משפט ישראלי, ומצב זה הוא ביטוי קלאסי למגבלות הקיימות במאבקים למען זכויות אדם המתנהלים באמצעים משפטיים.

הנקודה השנייה כללית יותר והיא נוגעת ל"התמשכות" המאבק נגד עינויים. אנו רואים כי כל הישג מביא בעקבותיו השתכללות של המערכת ומאבקים חדשים. פסק הדין מ-1999 בנוגע לעינויים היה הישג גדול, אבל העינויים לא הופסקו בעקבותיו. המבצעים זוכים עכשיו להגנה בדרך מתוחכמת יותר.

ברצוני לסיים בנימה אופטימית ולהביע תקווה שנצליח להביא קץ לחסינות מעונש. אבל יש להביא בחשבון כי מכשולים חדשים ובלתי נמנעים צפויים לנו בהמשך הדרך. מה יהיה טיבם? האם נוכל למנוע אותם? האם זה אופיו הטבעי של כל מאבק? שאלות אלה עדיין מחכות למענה.

העינויים בישראל לאור החסינות המוענקת לחשודים בביצועם

באנה שגרי-בדארנה, עו"ד

הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל

בפתח דברי אני תוהה האם להסתפק בדיווח נוסף אודות על המתרחש, האם לשוב ולספר לכולם מה שכבר ידוע להם אודות היחס אל עצורים, או לנסות לחשוב יחד כיצד מתקדמים מכאן? זאת כיוון שמה שהשתנה מאז בג"צ העינויים מ-1999 אינו שיטות העינויים עצמן, שכן השב"כ ממשיך להפעיל את אותן השיטות שבג"ץ אסר ומאז אף נוספו שיטות אחרות, אלא ירד מספר הנחקרים שנגדן מופעלת שיטה זו או אחרת. בטרם אמשיך, חשוב לציין תחילה כי בג"ץ הצהיר אמנם כי חל איסור מוחלט על השימוש בעינויים ו/או בכל יחס אכזרי או בלתי אנושי או משפיל. אבל כאשר בית המשפט בחן את השיטות הננקטות בחקירות מעולם לא קבע פוזיטיביטי כי השיטות שהופעלו, ונאסרו בפסק הדין, מהווים עינויים. זאת נקודה חשובה ביותר: בית המשפט קבע רק שאסור לנקוט עינויים, ושאיסור זה מוחלט, אבל לא קבע ששיטות החקירה שמפעילים כוחות הביטחון (השב"כ) הן אמנם עינויים. בית המשפט קבע כי ככלל, טלטולים, החזקת הנחקר בתנוחות "שבאח" ו"כריעת צפרדע" ובנסיבות מסוימות גם מניעת שינה הם אמצעי חקירה פסולים ובלתי-חוקיים. אבל מה שחשוב יותר הוא, שבית המשפט הוסיף כי הפעלת שיטות אלה במקרים של צורך לא תגרור בהכרח אחריות פלילית.

אז היא ספציפית יותר: בית המשפט קבע אמנם כי "הגנת הצורך" אינה מהווה בסיס משפטי להפעלת אמצעי חקירה פיזיים בידי חוקרי השב"כ, אך קבע כי ייתכן שחוקר שיפעיל לחץ פיזי במקרים חריגים - תרחיש "הפצצה המתקתת" - לא יועמד לדין פלילי כיוון שתעמוד לו "הגנת הצורך". יתרה מכך, המיתוס השכיח הינו כי מאז הוגבל השימוש בעינויים פיזיים קשים רק לנחקרים המוגדרים "פצצה מתקתת" ואילו הרוב המכריע של נחקרי שב"כ חשופים רק ללחץ פסיכולוגי או ליחס בלתי אנושי או משפיל.

למרות הקושי הרב הכרוך בהשגת נתונים סטטיסטיים מהימנים, בשל חיסיון המידע שבידי השב"כ, אנו משתדלים לאמת את המידע שבידינו. בשנה שעברה קיבל הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל מידע על שימוש בעינויים או בהתעללות בקרוב ל-240 חקירות. בדומה לארגונים לא-ממשלתיים רבים, יכולתנו מוגבלת. עורכי דין מטעם הוועד הציבורי נגד עינויים אינם מסוגלים לבקר כל מי שנחקר בשב"כ כדי

לבדוק אם עונה. תחת זאת, אנו נוהגים לקבל מידע ראשוני מסניגורים המייצגים עצורים, מבני משפחה של עצורים ומארגונים פלסטיניים שונים. לכן עשויים לחלוף כמה חודשים עד שאנו מצליחים לבסס את אמיונות המידע שהתקבל, שכן עובר זמן רב מיום המעצר ועד לקבלת מידע ראשוני שאדם מסוים עבר עינויים ומאותו רגע עד שעו"ד של הוועד מקבל גישה אליו ומאמת את גרסתו בתצהיר.

חשוב יותר לציין כי, מסיבות שונות, נפגעים רבים אינם מגישים תלונה. כאשר אנו פוגשים עצורים ושואלים על התנהלות החקירה, הם עונים "עאדי", כלומר "כרגיל", "כמו תמיד". התמונה המלאה נחשפת כאשר מבקשים מהם לפרט. הם מתחילים בהתנהגות האכזרית כלפיהם עם מעצרם בידי חיילים מבתיים, לרוב לאחר חצות. יחס זה מופעל גם אם העצורים הם נשים או ילדים. בהמשך באים ההשפלה, האיומים, האיזוק המכאיב, תנחות הלחץ, הבעיטות, המכות והיריקות, במהלך העברתם כשעיניהם עצומות לאורך כל הדרך למתקן המעצר הצבאי וממנו למתקני החקירה. פרק הזמן מהמעצר ועד שהעצור מגיע למתקן חקירה נע בד"כ בין שמונה שעות לשלושה ימים. עם הגיעם למתקן החקירה העצורים התשושים מובלים ישירות לחקירה או לתאי המעצר. העצורים מספרים שהתאים קטנים ביותר, מלוכלכים, קירותיהם המחוספסים צבועים בצבע כהה ויש בהם מזרן דק מאוד ומסריח וחור ברצפה לעשיית הצרכים. הרשויות מסרבות לאפשר למבקרים בלתי-תלויים גישה למתקנים ולתאים האלה, אפילו לא לנציגי הצלב האדום או הסנגוריה הציבורית.

אם עצורים סובלים "רק" מסטירות אבל לא ממכות קשות, מעטים הסיכויים שהם ידווחו על כך לעורך הדין המייצג אותם. הנה דוגמה אחת: נפגע פלסטיני המתגורר בירושלים, בעל אזרחות ישראלית, נעצר ונלקח מביתו אחרי חצות בדצמבר 2010. לאחרונה הדליפו השלטונות לעיתונות את הטענה כי הוא משתייך לחמאס, וכי ייתכן וקיים קשר בינו לבין שלושה עצורים החשודים בתכנון מתקפת טילים על מתקן ספורט בירושלים. במשך חמשת הימים הראשונים למעצרו, ולאחר מכן בשבוע הרביעי למעצרו, הוא נחקר בידי ארבעה עד חמישה חוקרי שב"כ במשך כ-22 שעות ביום ובזמן חקירתו היה מנוע פגישה עם עורך דין. במשך 33 ימים הוא הוחזק בבידוד בתא מסריח ונאסר עליו לפגוש עו"ד במשך 21 ימים. בשבוע האחרון גם השפילו אותו ואזקו אותו בצורה מכאיבה. החוקרים איימו לעצור את בני משפחתו ונאמר לו כי ילדיו, תאומים, יגדלו בלעדיו. ביום ה-30 למעצרו אמרו לו החוקרים כי אביו נעצר. ואכן בדיעבד התברר כי באותו יום נחקר אביו באותו מתקן חקירות, אבל איש מהשניים לא הסכים לפגוש את רעהו. המקרה שלו נחשב "עאדי" - התנהלות רגילה. במקרים כאלה, אפילו אם הנחקר רוצה להגיש תלונה, עורכי הדין של הוועד הציבורי נגד עינויים אינם מייחסים לכך דחיפות מיוחדת. אילו הגשנו תלונה בכל מקרה כזה, היה דרוש לנו צוות משפטנים גדול פי כמה כדי לטפל בכל העצורים.

במקרים חמורים יותר, כמו מעצרו של אחד משלושת תושבי מזרח ירושלים שהיו חשודים בתכנון מתקפת טילים על מתקן ספורט בעיר, העצור עבר חקירה אינטנסיבית במשך כ-40 ימים שבמהלכן הותר לו לישון שעתים בלבד אחת לשלושה ימים. לאורך זמן החזקתו בחדר החקירות הוחזק בתנחות איזוק מכאיב כשידיו מאחורי גבו. חוקריו נהגו לצעוק באוזניו ולהכות אותו ואיימו על חייו ואיימו לעצור את אביו החולה, אחיו ואשתו, שאיימו אף לגרש מירושלים. בסוף הוא הודה בכל החשדות שהחוקרים ייחסו לו. כאשר נפגש עם עורכת דין, 21 יום אחרי שנעצר, הוא הודיע לה כי הודאתו היתה שקרית מתחילתה ועד סופה. עורכת דינו, עמיתה שלי, ואחת המובילות. במקרים כאלה, לדבריה, עורכי הדין - גם הטובים והמנוסים ביניהם - אינם מעלים בדעתם לנסות לתקוף את קבילות ההודאה במשפט זוטא, מפני שבתי דין צבאיים ואף אזרחיים בישראל נוטים שלא לבטל את תוקפן של הודאות וראיות שנבנו מפלסטינים בתנאים שתיארת.

לא רק חוסר פיקוח מאפשר לדברים כאלה להתרחש, אלא גם החזקתם של עצורים תקופות ארוכות כשהם מנועים מלפגוש את עורכי דינם, בד"כ עד שהם מודים בכל המיוחס להם. הוועד הציבורי נגד עינויים

ומועדון האסיר הפלסטיני (נאדי אל-אסיר) פרסמו לאחרונה דו"ח תחת הכותרת "כשהחריג הופך לכלל", שדן בהחזקת עצורים בבידוד מהעולם החיצון תוך מניעת מפגש עם עו"ד. במחקר מצאנו כי ב-70%-90% מהמקרים אדם אינו משתחרר ממעצר שבו אין גישה אליו, ואינו מורשה לפגוש עורך דין, לפני שהוא חותם על הודאה. קיימים גם מקרים אחרים, "קלים", שבהם לא נמנע מעצור מפגש עם עורך דין, בד"כ מקרים של מעצר קטינים הנוטים להודות בחקירתם הראשונה או למקרים של מעצרים בעקבות הפגנות או ייחודי אבנים, שאינם נחשבים "קשים".

לאור זאת, אף על פי שאנחנו עורכים למעלה מ-250 ביקורים בשנה, ב-2010 הגשנו 50 תלונות בלבד נגד חיילים, אנשי שב"כ או שוטרים. התלונות הוגשו בשם 33 נפגעים שהסכימו להתלונן. הוגשה גם תלונה משותפת בשם 40 נפגעים. נפגעים רבים מסרבים להגיש תלונה. חוסר האמון של הנפגעים במערכת תמיד מהווה מכשול לקבלת הסכמת הקרבן להגיש תלונה. כאשר אנו אומרים לעצורים שאנחנו מהוועד הציבורי נגד עינויים ושבוצנונו לתעד מה שעבר עליהם, תגובתם המיידית היא, "איך זה יעזור לי או לעמיתי האסירים? האם אי-פעם יעשו עמי צדק? האם אקבל פיצויים? האם אשתחרר מוקדם יותר? האם זה יעזור למישהו אחר?" לצערי, אין אנו יכולים להשיב בחיוב אף לא לאחת מן השאלות האלה, מכיוון שחוקרי השב"כ נהנים מחסינות מוחלטת מפני חקירה פלילית או העמדה לדין. בעשור האחרון הוגשו למעלה מ-700 תלונות המעלות חשד להפעלת עינויים, אך לא היה ולו מקרה אחד שבו חוקר שב"כ נחקר

בחקירה פלילית, הוגש נגדו כתב אישום או הועמד לדין או נמצא אשם. על סמך מה, אם כן, אנו מחליטים להגיש תלונה לרשויות בישראל? לרוב מדובר במקרים הקשים ביותר, או בעינויים של נשים או קטינים, אבל גם בהם מוגשת תלונה רק אם הנפגע מעוניין להתלונן ומבקש מאתנו לייצגו. אם אנו מגלים כי שיטת התעללות או עינוי מופעלת נגד כמה נפגעים אנו נוהגים להגיש תלונה קבוצתית. אנו עושים זאת גם במקרים שבהם יש נפגעים נוספים המסרבים להזדהות, בין היתר בגלל החשש שתימנע מהם או מבני משפחותיהם להיכנס לישראל לטיפול רפואי או לעבודה. חשש זה מבוסס על הידיעה כי בשל הכיבוש מדינת ישראל שולטת במרכיבים רבים של חייהם וחיי בני משפחתם. כדוגמה אוכל לספר

**עם הגיעם למתקן החקירה העצורים
התשושים מובלים ישירות לחקירה
או לתאי המעצר. העצורים מספרים
שהתאים קטנים ביותר, מלוכלכים,
קירותיהם המחוספסים צבועים בצבע
כהה ויש בהם מזון דק מאוד ומסריח
וחור ברצפה לעשיית הצרכים.**

על ילד שנאנס. כאשר שאלנו את אביו אם ישקול להגיש תלונה, הוא השיב, "בשום אופן לא. אני המפרנס היחיד ועלי לתמוך בשלוש משפחות. לא אתלונן על מה שקרה לבני. הוא כבר בבית, זה הכי חשוב".

כפי שארית בלאס (עורכת דין מהוועד הציבורי נגד עינויים) ציינה קודם, כל 700 התלונות על עינויים שביצעו חוקרי שב"כ נסגרו, בלי שנפתחה ולו באחת מהן חקירה פלילית. מניתוח המקרים שבהם טיפל הוועד הציבורי נגד עינויים מתברר שהיו שני סוגים של תגובות: הכחשה של העובדות כולן או של חלקן, או כאשר הרשויות לא מכחישות את העובדות נשוא התלונה, אבל מחליטים שלא לפתוח בחקירה פלילית בשל העדר יסוד לנקיטת צעדים משפטיים, ככל הנראה בהסתמך על "הגנת הצורך". כך היה ב-25 מקרים, שהם כ-15% מתוך התלונות שהוגשו על ידי הוועד הציבורי נגד עינויים בין השנים 2003 ל-2009.

מקרים אלה, שבהם הרשויות בישראל לא מכחישות את העובדות, מבהירים את אופיים של העינויים הקשים המתבצעים בישראל. העובדות הלא-מוכחות מצביעות על כך שעצורים נחקרו בצורה אינטנסיבית, תוך מניעת שינה, על ידי מספר חוקרים המתחלפים מעת לעת במשך שלושה עד שבעה ימים. במקרה אחד שבו טיפלנו לאחרונה, התמזל מזלו והנפגע סיפר לשופט הצבאי אודות עינויים שעבר, למרות שהיה נתון לצו מניעת מפגש עם עו"ד ולכן סיגורו לא נכח אותה עת באולם הדיונים. הוא אמר כי חוקריו מנעו ממנו שינה במשך יותר מ-80 שעות וכי הוכה בברוטאליות במהלך מעצרו בידי חיילים אשר גם הכו את אמו ושברו את ידה. לאחר מכן חוקריו גרמו לו לחשוב שהיא גוססת. כל זה נרשם בפרוטוקול הדיון

בבית המשפט. סניגורו יצר קשר אתנו לאחר קריאת הפרוטוקול ובתורנו עתרנו לבג"ץ בדרישה שיחדלו מהעינויים ויאפשרו לו להיפגש עם עורך דין, מכיוון שהוחזק במעצר 12 יום כשהוא מנוע פגישה עם עו"ד. בזמן הדיון בבג"צ הוציאו לראשונה השופטים מהאולם לא רק את עוה"ד המייצגים אותו מהוועד הציבורי נגד עינויים אלא גם את ציגי השב"כ ושוחחו עם העצור בהיעדרנו.

אף על פי שבית המשפט החליט לא לבטל את צו המעצר המונע גישה אל העצור, שמחנו על התקדים כיוון שנשיאת בית המשפט העליון, דורית ביניש, נתנה לנו להבין שבדיון הקשיבו לדברי הנפגע וכי שיטות החקירה נגדן התלוננו לא יינקטו עוד בזמן חקירתו. לצערנו התבדונו. 40 יום לאחר מעצרו, כאשר החליט בית המשפט הצבאי שלא להסכים להארכת צו מניעת המפגש עם עו"ד, עתרה פרקליטות המדינה לבג"צ בדרישה להשאיר את הצו בתוקף. בסופו של דבר החליט השופט אדמונד לוי להעניק לשב"כ את כל הזמן שהיה דרוש לו להשלמת החקירה, כאשר קבע שהדיון בבקשה יתקיים למחרת התאריך שבו תוקף הצו החדש, שבית המשפט הצבאי ביטל, היה אמור לפוג. בזמן הדיון אף החליט השופט לוי להעניק לשב"כ ארבעה ימים נוספים שבהם יוחזק העצור במניעת מפגש. יש לציין שאותו שופט קבע לפני שנה, כי תשעה ימים של מניעת מפגש עם עו"ד הינם תקופה מופרזת כאשר הנחקר היה עציר "ביטחוני" יהודי, שהיה חשוד בתכנון מתקפת טרור נגד בית ספר פלסטיני לבנות במזרח ירושלים.

**מה אפשר לעשות? מה יקרה?
מה יחליט בית המשפט?
כמו בכל המקרים האחרים שבהם
תלונות על עינויים הסתיימו ללא
חקירה או כתב אישום, אין אנו
יודעים אם אי פעם ייעשה צדק.**

בסופו של יום הצלחנו להיפגש עם העצור בחלוף עשרה ימים לאחר הסרת צו מניעת המפגש. העיכוב נבע מקשיים בירוקראטיים רבים שמערימים רשויות החקירה ושב"ס במקרים מעין אלה. כאשר פגשה עוה"ד של הוועד את העצור, בחלוף 50 יום מיום מעצרו, הוא סיפר לה כי בזמן חקירתו הוא הוחזק בתנחות המכאיבות המוכרות לנו, "בבנה", "חצי-בבנה" ובתנוחה נוספת שבמהלכה אולץ לעמוד זקוף כמו חץ על בהונות הרגליים, ואם כשל להחזיק מעמד בתנוחה הנדרשת הוכה (אני היית נופלת כעבור שתי שניות). החזקת אדם בתנחות אלה מהווה עינויים במיוחד אם היא ננקטת בשילוב עם מניעת שינה מתמשכת ותנאי כליאה

משפילים. בנוסף חוקריו נהגו לכבול אותו בצורה מכאיבה ביותר, המכונה "איזוק גבוה". בתנוחה זאת נכבל העצור לא רק בשורשי כף היד אלא גם בזרועות ואח"כ מושכים את הכבלים ולוחצים בצורה מכאיבה על היד והזרוע. חמורה יותר העובדה שסיפר כי החוקרים ניסו לאנוס אותו אך לא רצה להיכנס לפרטים בפני עו"ד שהיא אישה. כאשר נשאל על השפעת הדיון בבית המשפט העליון, אמר כי חוקרי השב"כ עשו שימוש בדיון כדי לשכנע אותו שכוחם בלתי מוגבל ושאיפילו השופטת ביניש, ראש מערכת המשפט בישראל, מאשרת את העינויים. עבר חודש מאז אותו מפגש ולמרות זאת טרם הצלחנו לקבל היתר כדי להפגיש את העצור עם עורך דין גבר, כדי לגבות ממנו תצהיר מלא ולהגיש תלונה. יש לזכור כי הוא יישאר במעצר עד תום משפטו, העלול להימשך שנים.

המקרה האחרון שאתאר מכונה "תיק סוויטי". סוויטי נעצר בסוף 2006 ועבר עינויים פיזיים ונפשיים, שכללו את השיטה שאנו נוהגים לכנות "טיפול משפחתי". אביו ואשתו הובאו למתקן החקירה שבו הוחזק, וכדי להפעיל לחץ על העצור הציגו לפניו את אביו לבוש בבגדי אסיר. הם איימו לפגוע בהם אם לא ידבר. החוקרים רצו לגרום לו להאמין לא רק שאביו ואשתו נעצרו, אלא גם שהם עוברים עינויים. התוצאה היתה שסוויטי ניסה להתאבד פעמיים, באמצעות הטחת ראשו בקיר. באפריל 2007, בעקבות שתי עתירות לבג"צ, הגשנו תלונה בשמו. כאשר הצגנו את המקרה שלו בפני ועדה של הכנסת באפריל 2008, הצלחנו להוציא מהשב"כ הודאה יוצאת דופן בכך שחקירתו של סוויטי בוצעה בניגוד לנהלים. בעקבות הודאה זו הבאנו את המקרה לפני בית המשפט, יחד עם ארבעה מקרים נוספים, ודרשנו כי ייאסר השימוש בבני משפחה כחלק מן החקירה.

העתירה הוגשה בשנת 2008 ונדחתה בספטמבר 2010, בנימוק שהיתה כוללנית מדי. בית המשפט רשם לעצמו את הודעת היועץ המשפטי, שבה נאמר שבעקבות פסק הדין העיוניים מ-1999, ברור כי אסור לשב"כ להשתמש בשיטות חקירה כאלה. נאמר כי הכלל הוא שאם בן המשפחה אינו מעורב ישירות בפרשה, אין לעצור או לחקור אותו. באותו דיון שאל בית המשפט את נציג פרקליטות המדינה אילו צעדים ננקטו נגד החוקרים שפעלו בניגוד לנהלים. רק אז התברר כי לא ננקטו נגדם צעדים כלשהם ואיש לא נתן את הדין על העיוניים. לכן הגשנו עתירה נוספת, ב-15 בפברואר 2010, בדרישה מפורשת לפתוח בחקירה פלילית בתלונתו ולהעמיד לדין את אותם החוקרים אשר הפרו את הנהלים. העתירה עודנה תלויה ועומדת בפני בית המשפט. המדינה הגיבה כי אין מקום לפתוח בחקירה פלילית, מפני שחלף זמן רב מדי מאז האירוע. הם אמרו, "כבר עברו ארבע שנים, והם (החוקרים) המשיכו בחייהם". מה אפשר לעשות? מה יקרה? מה יחליט בית המשפט? כמו בכל המקרים האחרים שבהם תלונות על עיוניים הסתיימו ללא חקירה או כתב אישום, אין אנו יודעים אם אי פעם ייעשה צדק. בינתיים אנו מחכים לדיון. קרוב לוודאי שתשמעו על התוצאה בעוד שלוש או ארבע שנים, כאשר בית המשפט יפרסם את החלטתו.

על התעללות בקטינים

ג'רארד הורטון, עו"ד

ממונה על סינגור בינלאומי באגודה הבינלאומית לזכויות הילד *Defence for Children International*,
סניף פלסטין

ברצוני לנצל הזדמנות זו כדי לחלוק אתכם אחדים מהרהורי בנוגע ליחסה של מערכת המשפט הצבאית הישראלית לילדים. דברי מבוססים בחלקם על יותר מ-300 תצהירים שאספו בשנים האחרונות עורכי דין ועובדי שטח של האגודה הבינלאומית לזכויות הילד - סניף פלסטין [Palestine Section (DCI) - Defense for Children International], ועל ראיונות רבים עם ילדים.

אתייחס לשלושה נושאים:

- תחילה אציג סקירה כללית קצרה של מערכת המשפט הצבאית הישראלית ושל אופני החלטה על ילדים.
- שנית, אנסה להבין מה יכולה להיות מטרתה של מערכת זו.
- לבסוף, אתייחס לחלק מהאפשרויות העומדות לרשותם של אלה המנסים להגן על ילדים הנמצאים בתוך המערכת.

כפי שרבים מכם יודעים, בכל שנה נעצרים, נחקרים ונשפטים על ידי מערכת המשפט הצבאית הישראלית כ-700 ילדים פלסטינים, חלקם בגיל 12 בלבד. מדובר בכמעט שני ילדים ביום, בממוצע, במשך כל ימות השנה.

רבים מכם מכירים את התסריט: חיילים חמושים היטב מגיעים באישון לילה, מצוידים ברשימה של ילדים שהם מבקשים לקחת למעצר. החיילים מעירים את המשפחות בפתאומיות. לעתים קרובות נדרשים בני המשפחות של הילדים, תחת איומי נשק, לצאת החוצה כשגופם פיגמה בלבד. תעודות זהות נבדקות וכאשר מאתרים ילד המופיע ברשימה, אוחקים את ידיו מאחורי גבו ברצועות פלסטיק וקושרים את עיניו. למרות העבודה המצינית של הוועד הציבורי נגד עינויים, שדרש להפסיק את השימוש באזיקי פלסטיק יחידים מכיוון שהם פוצעים את הידיים, הנוהל נמשך עד היום.

מטריד ביותר, לדעתי, שכמעט תמיד לא מספרים להורים מדוע נעצרים ילדיהם, או לאן הם מובלים באמצע הלילה.

כפות ומכוסה עיניים, מוכנס הילד לחלק האחורי של רכב צבאי, המסיע אותו למרכז חקירות. במקרים רבים הילדים מושבים על רצפת הרכב והם נתונים להתעללות מילולית ופיזית מצד החיילים היושבים לידם. בדרך כלל הילדים סופגים בעיטות וסטריות.

היום רוב הילדים נחקרים על ידי שוטרים ישראלים באחד משני גושי התנחלויות - גוש עציון או אזור אריאל. לרוב השוטרים אינם עובדים באמצע הלילה, ולכן החיילים שעוצרים את הילדים מביאים אותם לאחת ההתנחלויות הקטנות יותר בגדה המערבית, שם הם ממתנינים לפתיחת מרכז החקירות.

בדו"ח שהגיש DCI לכמה דווחים מיוחדים מטעם האו"ם בינואר 2011, נכתב כי 47% מהילדים דיווחו שכאשר היו בתוך ההתנחלות, לפני המעבר למרכז החקירות, סבלו מהתעללות מסוג זה או אחר מידי החיילים והשוטרים. ייתכן שזאת עדות לתפקיד המרכזי שממלאות ההתנחלויות במערכת ההתעללות הזאת.

בדרך כלל, ילד שמגיע למרכז חקירות בגוש עציון או באריאל מוכנס ישירות לחקירה, לאחר שעות רבות שבהן היה כפות ומכוסה עיניים. הילד נכנס לחדר החקירות לבדו. באופן לא מפתיע, הוא מפוחד. בחקירה לא מלווה אותו הורה - זכות המוקנית לרוב הילדים הישראלים. למעשה, קרוב לוודאי שהוריו אף לא יידעו היכן הוא נמצא.

החקירה עשויה לכלול, כמעט בוודאות, התעללות פיזית ומילולית. ברב המקרים היא מתנהלת ללא נוכחות של עורך דין ובלי פיקוח בלתי-תלוי על המתרחש בחדר החקירות. לאחר שהוא מוריד את הכיסוי מעיניו של הילד, אבל לא את האזיקים, החוקר לרוב צועק על הנחקר ומאיים עליו שאם לא יודה הוא יישאר במעצר תקופה ממושכת. לעתים קרובות החוקר דוחף את הילד סוטר לו, מכה אותו באגרוף או בועט בו. לפעמים ההתעללות הפיזית אף קשה יותר. בין המקרים אשר תועדו על ידי DCI, יש כאלה שבהם ברור כי מדובר בעינויים. לדוגמה, דווח כי לפני שנה שוטר באריאל החזיק שוקר חשמלי והפעיל אותו נגד שלושה נערים שנחקרו. הם הואשמו בידי אבנים על כביש שבו נוסעים מתנחלים. במקרים אחרים אפשר לטעון שההשפעה המצטברת של היחס לילדים אלה, הנמשך שעות רבות, לעתים ימים, היא למעשה עינוי, גם אם ההתעללות אינה מגיעה אל סף העינוי האסורה על פי החוק.

בדו"ח ש-DCI הגיש לאו"ם בינואר 2011 הובאו הפרטים הבאים:

- 70% מהילדים דיווחו כי הכו אותם או בעטו בהם;
- 60% מהילדים דיווחו כי הכריחו אותם להישאר בתנוחה מכאיבה, כולל קשירה מכאיבה לכיסא בזמן החקירה;
- 55% מהילדים דיווחו כי איימו עליהם, או שאמרו להם שתקופת מעצרם תקוצר אם יודו באשמה.

לפי ניתוח של 100 תצהירים שאספו אנשי DCI בשנת 2009, 81% מהילדים הודו באשמה אחרי חקירה שכללה אינומים.

בתוך שמונה ימים מהמעצר, מובאים הילדים לאחד משני בתי המשפט שמערכת המשפט הצבאית הישראלית מפעילה בגדה המערבית מאז יוני 1967. לפי האו"ם, בתקופה זאת נשפטו בבתי המשפט האלה למעלה מ-700,000 גברים, נשים וילדים פלסטינים. לרוב הילד פוגש לראשונה את עורך דינו בתוך בית המשפט הדחוס, הממוקם במבנה טרומי. קרוב לוודאי שבא כוחו של הילד ימליץ לו להודות באשמה. זוהי הדרך המהירה ביותר לצאת ממערכת שדוחה 87% מהבקשות לשחרר בערבות ילדים פלסטינים.

כיום, בכ-62% מהמקרים ש-DCI מטפל בהם, ילדים מואשמים בידידי אבנים. תקופת העונש המוטלת על ילדים שהורשעו בידידי אבנים נעה בין שבועיים לעשרה חודשים. עם זאת, הצו הצבאי הנוגע לעבירה זאת - הוראות ביטחון [נוסח משולב] (יהודה והשומרון) (מס' 1651), התש"ע-2009, מאפשר עונש מרבי של עשרים שנות מאסר. לאחר הודאה באשמה, שהיא כאמור הדרך שבה בוחרים הרוב המכריע של הילדים, למעלה ממחציתם נושאים בעונש המאסר בבית סוהר בתוך ישראל. זוהי הפרה של סעיף 76 באמנת ז'נבה הרביעית. המשמעות המעשית היא שלמשפחה קשה לבקר את הילד. לפעמים הביקור בבית הכלא הוא בלתי-אפשרי.

ברצוני כעת לתהות, בקצרה, על תכליתה של מערכת זאת. תחילה ראוי לציין, כי בששת החודשים האחרונים של שנת 2010 חתמו ילדים פלסטינים על הודאות כתובות בעברית ב-27% מהמקרים שתועדו על ידי DCI. רלוונטי גם לציין, שהשופטים בבתי המשפט הצבאיים לנוער, אשר יושבים בראש המערכת, אינם מעלים שאלות בנוגע למצב העניינים המדחים הזה.

לדעתי, יש די הוכחות לבסס את המסקנה - שאולי אינה מפתיעה - שהמערכת אינה פועלת כדי לקבוע ללא משוא פנים אם נעברה עבירה, אלא כדי להפחיד, להרתיע, לדכא ולזרוע אימה. בתי המשפט הצבאיים הם חלק ממערכת השולטת למעלה מ-43 שנים על יותר מ-2.5 מיליון נפשות. על סמך מאות עדויות ובעקבות ראיונות רבים עם ילדים שנעצרו, נראה לי כי מערכת המשפט הצבאית היא מרכיב חיוני ויעיל במערך שליטה זה.

נקודה זאת מביאה אותי לחלק האחרון של דבריי. מה תפקידו של עורך דין אשר עומד מול מערכת כזאת ואילו הגנות עומדות לרשות ילדים אלה, אם בכלל?

יש די הוכחות לבסס את המסקנה - שאולי אינה מפתיעה - שהמערכת אינה פועלת כדי לקבוע ללא משוא פנים אם נעברה עבירה, אלא כדי להפחיד, להרתיע, לדכא ולזרוע אימה

ראשית, באופן תיאורטי אפשר להגן על נאשמים בבתי משפט צבאיים. עם זאת, ניסיון לקרוא תיגר על מערכת זו הוא מסוכן. כפי שצוין לעיל, מעטים הילדים המשתחררים בערבות. אם עורך דין מנסה להגן על הנאשם, השופט הצבאי הישראלי, שעשוי להיות תושב אחת ההתנחלויות, ידרש בסופו של דבר להשיב על שאלה פשוטה מאוד: האם אני מאמין לחוקר הישראלי או לילד הפלסטיני. אתם יכולים בוודאי לנחש מי יפסיד בתחרות כזאת. התוצאה תהיה עונש חמור בהרבה מזה שהיה נקבע לו הילד היה מודה מראש באשמה. זאת הסיבה הפשוטה שבגללה רוב הילדים מודים באשמה בסופו של דבר, גם אם הם עומדים על כך שלא עברו את העבירה שבה הם מואשמים בבית דין צבאי זר.

שנית, קיימת גם האפשרות להגיש תלונה. המערכת מאפשרת הגשת תלונות נגד הצבא והמשטרה במקרה של מעשה עוולה. אבל לפי אחד הדו"חות האחרונים של "בצלם" ו"המוקד להגנת הפרט", בין 2001 ל-2010 הגישו פלסטינים 645 תלונות נגד חוקרים ממערכת הביטחון הישראלית, בטענה להתעללות. בשום תלונה לא נערכה חקירה פלילית. ברוב המקרים תיקים נסגרים בגלל - אני מצטט - "חוסר ראיות".

שלישית, אפשר לחשוב על פנייה לבג"ץ. לפעמים פנייה לבג"ץ מניבה תוצאה חיובית, אבל רק לעתים נדירות הרשויות האמורות ליישם את פסיקת בית המשפט עושות זאת. כדוגמה אפשר להביא את העתירה שהוועד הציבורי נגד עינויים הגיש לבג"ץ בראשית 2010, שבה דרש להפסיק לכבול עצירים באזיקי פלסטיק מכאיבים. לפני שבית המשפט פרסם את פסק הדין הודיעה המדינה כי נקבעו נהלים חדשים, שלפיהם ישתמשו בשלוש רצועות פלסטיק במקום באחת, כדי למנוע מהעצירים פציעות. למרות זאת, הנוהל המכאיב של שימוש באזיק פלסטיק אחד נמשך עוד היום.

רביעית, קיים האו"ם. לאו"ם יש שני הליכים, ש-DCI מוצל לצרכים מוגדרים ומוגבלים. כבר ב-2008 הגענו למסקנה, שלעולם לא נוכל למנוע מהמערכת להתעלל בילדים כל עוד הכיבוש נמשך. אבל אפשר לדרוש לנקוט שני צעדים מעשיים, שייתכן שתהיה להם השפעה. האחד: אין לחקור ילד שלא בנוכחות הורה; השני: כאשר חוקרים ילד יש לתעד את החקירה באמצעי חזותי-קולי (וידיאו).

ההמלצות להחיל את שתי הדרישות האלה על חקירות של ילדים פלסטינים היו אבן הפינה של פנייתנו לוועדת האו"ם נגד עינויים בשנת 2009 ולוועדת האו"ם לזכויות האדם בשנת 2010. הוועדות כללו את שתי ההמלצות במסקנותיהן הסופיות. בנוסף, אחת לשישה חודשים אנו מגישים דו"ח לכמה דוחים מיוחדים מטעם האו"ם, שבו אנו סוקרים כ-50 מקרים שתיעדנו בששת החודשים האחרונים. לדעתי אלה מהלכים מועילים, אבל יש לזכור כי לנציגי האו"ם האלה אין סמכויות אכיפה והם אינם יכולים להעניק הגנה מיידית לעצורים.

כאן אני מגיע לאפשרות האחרונה שברצוני להזכיר, שאותה אני מכנה "התגייסות למען השוויון". כעורך דין הגעתי למסקנה, שקרוב לוודאי כי את ההגנה היעילה ביותר לילדים האלה אי אפשר למצוא בין כותלי בית המשפט. אני מאמין שלילדים האלה יש סיפור משכנע. את קריאתם לצדק ולשוויון יש להשמיע ברבים, אבל דרושים קולות חזקים שישמיעו אותה. לכן אנו ממקדים כעת חלק ניכר ממאמצינו בגיוס אנשים שיעלו כמה שאלות פשוטות. למשל:

- מדוע ילד ישראלי נחשב בגיר בגיל 18, בעוד שילד פלסטיני נהפך לבגיר כבר בגיל 16?¹
- מדוע אסור שהורה לילד פלסטיני יהיה נוכח בזמן שילדו נחקר, בניגוד להורה לילד ישראלי?
- מדוע רק 12% מהילדים הפלסטינים משוחררים בערבות, ואילו 80% מהילדים הישראלים משוחררים ממעצר עד לתחילת משפטם?
- מדוע נשלחים לכלא 83% מהילדים הפלסטינים שנמצאו אשמים, בעוד רק 6% מהילדים הישראלים נידונים למאסר?
- ומדוע יש דיווחים אמיתיים כה רבים על התעללות ועינויים המתבצעים במערכת הזאת זמן כה רב, אבל איש מעולם לא נתן את הדין על כך וההתעללות נמשכת?

¹ ב-27 בספטמבר 2011 פורסם צו צבאי מס' 1676, שהעלה את גיל הבגירות בבתי משפט צבאיים מ-16 שנים ל-18 שנים. הצו הצבאי החדש קובע גם הסדרים בדבר מתן הודעה להורים על מעצרו של ילד וכן בדבר יידוע הילד/ה על זכותו/ה להתייעץ עם עורך דין, אך אינו קובע מתי תיעשה ההתייעצות.

לדבר בגלוי על עינויים: חששות ואתגרים של רופא צבאי

תת אלוף (בדימוס) ד"ר סטפן נ. קסנקיס

פסיכיאטר, תת אלוף (בדימוס) וקצין חיל הרפואה בצבא ארה"ב, עם ותק של 28 שנים בשירות צבאי פעיל.

אני מבקש לחלוק אתכם את מחשבותי על האופן שבו "שוחות היום-יום של הקיום הבוגר, אמירות שטחיות ונדושות (ש) יכולות להיות בעלות חשיבות של חיים ומוות"¹, השפיעו על עבודתי כרופא צבאי וכפעיל למען זכויות האדם. המצבים שאתם מתעמתים גברים ונשים לובשי מדים על בסיס יום-יומי כמעט - וכאן בישראל רבים מכם שירתו בצבא - אינם מרוחקים כל כך מאלה שבחיי היום-יום של כלנו. למעשה, מעורבות בהם שאלות ששורדות לעומקן של תפיסות אוניברסליות, שכולנו נדרשים להתמודד אתן בשלב זה או אחר. כוונתי לתפיסות המתייחסות לאמונות, לרעיונות ולרגשות, שבנות משמעות מתוך הניסיון ומעצבות את הבחירות שאנחנו בוחרים בחיינו. כולנו מחויבים לחשיבה רציונלית; מעצם טבעה, החלטה נחשבת לגיטימית אם היא תוצר של מחשבה רציונלית. אבל לאמונות ולרגשות שממלאים את נשמתנו ואת נפשנו יש לעתים קרובות משקל גדול בהרבה מזה של מחשבות רציונליות, שבעזרתן אנחנו מחליטים מה לעשות, למה ואיך.

כאזרח וכחייל אמריקאי הייתי מודאג מהתנהלות המדינה שלי וממעורבותה בעינויים, שהכתימה את המוניטין ואת שיעור הקומה שלה. ביליתי כמה חודשים בגואנטנמו, סייעתי בהגנה על כמה עצורים וראיינתי כמה טרוריסטים לכאורה, שעונו על ידי אנשי צבא - גברים שלבשו אותם מדים שלבשתי אני למעלה מ-28 שנים.

חברי שואלים איך אני, רופא צבאי לשעבר, נעשיתי מעורב במאבק למען זכויות האדם. אני עונה להם שלפני שש שנים "נחטפתי" ומאז אני בן ערובה של מצפוני. אני גם מזכיר להם שההיכרות עם קהילת זכויות האדם ומעורבותי הגוברת בה - קשרי אתכם ועם עמיתים - יצרו את החוויה המספקת ביותר בחיי

¹ האס, דייוויד פוסטר, אלה מים (הרהורים על משמעות), דברי פתיחה באוניברסיטת קניון (2005), 2008.

המקצועיים. כמו כל הדברים שיש בהם סיפוק ותגמול, זאת גם היתה חוויה מדאיגה ומטרידה. אני משתתף לא נלהב, אבל איני יכול להימלט ואיני יכול לסגת מהחובה האישית והמקצועית שנפלה בחיקי, הגדירה כמה ממחויבויותי המקצועיות וטרדה את מצפוני.

איך תוכל החברה האנושית להתקדם, או אפילו לראות את אור היום, אם לא יהיה עימות אמיתי עם מציאות שיש בה עינויים ויחס אכזרי כלפי אחרים, המתויגים על ידנו כאויבים, כעצורים או כאיום על ביטחון האומה? ובמשור אחר, איך נוכל לקבל את הפעולות שאנחנו עצמנו נוקטים בלי שיהיו לנו הבנה והערכה עמוקות של האופן שבו נפשנו פועלת או של המקורות שמהם נשמטנו שואבת את השראתה?

קווי התיחום שבין ניתוח אובייקטיבי לחוויה אישית אינם קשיחים. כשהייתי סטודנט לתואר ראשון בפילוסופיה של המדע, חותמו של דקרט היה טבוע כמעט בכל הקורסים שבהם למדתי. קו חד הפריד בין העולם האובייקטיבי למציאות הסובייקטיבית, בין הנפש למוח. זה נראה פרדוקסלי, בהתחשב בכך שעל העולם הקרטזיאני הזה הכריזו בתוך האקלים הכאוטי והבלתי צפוי של שנות ה-60. כמעט לכל מה ששמענו כסטודנטים צעירים היתה נקודת התייחסות אישית כלשהי במים הסוערים הללו - זו הרלוונטיות של ההיסטוריה האמריקאית הטרגית של עבדות והפרדה מעית, שהיתה לה נגיעה ישירה למאבק על זכויות האזרח, לדוגמה, או לגוף של יצירות ספרות ואמנות שבהן יחס משפיל לנשים.

כשלמדתי רפואה ופסיכיאטריה, ההבחנה בין העולמות הקרטזיאניים האלה היטשטשה אף יותר. העולם הצבאי הממושמע מאוד שבו התבגרתי, ושבו ביליתי לפחות שלושה עשורים, הציע הרבה יותר גוונים של אפור מאשר הבחנות ברורות בין שחור ללבן.

היום אני שואב עידוד מכך שהתפתחויות במדעי המוח, במיוחד בדימות של המוח, העניקו אישור לדעותי. הן מלמדות שההכרה והמוח אינם שני תחומים המוציאים זה את זה, אלא מעגלים השלובים זה בזה. התחושות והרגשות שלנו מבוטאים באמצעות חשיבה, כשם שהחשיבה שלנו מקרינה על תחושותינו ונירונינו הם שמאפשרים את כל הרגשות האלה.

**זאת הדילמה שעמה מתמודדות
המדינות שלנו - מחד גיסא
הצורך להקים ולתחזק כוחות צבא
יעילים, כדי להתגונן מפני אויבים
מבית ומחוץ; מאידך גיסא
ההכרה בכך שלהפעלת צבאות
יש מחיר, שעלול לאיים
על עקרונות הליבה הדמוקרטיים שלנו**

כיצד נוגע השיטוט הזה בעולם הפילוסופיה, הפסיכולוגיה או מדעי המוח לסוגיה המטרידה של עינויים ויחס לעצורים ולאוויבים פוטנציאליים? אם לנסח זאת בפשטות, אני מאמין שההבחנות העובדתיות שלי, הניתוח האובייקטיבי שלי וניסיוני האישי מתמזגים ומעצבים באופן קוהרנטי והדדי את כל פעולותי ודעותי, ובעיקר את אלה מהן שמציבות לי את האתגר האישי הגדול ביותר. עינויים ויחס לא אנושי לעצורים ולאוויבים פוטנציאליים לא היו מעולם אופציה מלבבת. אבל תהליך המביא להבנה אמיתית של המורכבויות שמעורבות באי בחירה בעינוי וביחס לא אנושי כאופציות, מוביל לתחום המסוכן ביותר של "שוחות היום-יום של החוויה האנושית" ואינו יכול שלא לעורר את הטווח המלא של מודעותנו.

אני מאמין שכשם שהטרגיות שמקורן בעינויים וביחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל הן פרשנות עצובה של המצב האנושי, הן גם מסמלות באופן סימפטומטי כוחות חברתיים ופוליטיים שעשויים להשפיע על המאה ה-21 באופן שאי אפשר לדמיין. כוחות אלה ישיעו על חיי כלנו, על חיי ילדינו ואפילו על חייהם של ילדי ילדינו. המהפכות במדינות השכנות אליכם הן עדות לכך.

אבל הרשו לי לחזור להכשרה שלי כפעיל זכויות אדם.

מבחינתי, נקודת המפנה היתה הרגע שבו פורסמו הצילומים שתיעדו את היחס לעצורים בכלא אבו גרייב

בעיראק. אלה היו צילומים שערווייתיים וטרגיים. הם הזכירו לי את האמירה הידועה המיוחסת לגנרל ג'ורג' ק' מרשל:

ברגע שצבא מעורב במלחמה יש חיה בכל לוחם, שמתחילה למשוך בשלשלאותיה. קצין טוב צריך ללמוד בשלב מוקדם איך לשלוט בחיה - הן זו שבתוך חייליו והן זו שבתוך עצמו.

על מנהיגים - קצינים ומפקדים שאינם קצינים (סמלים) - מוטלת האחריות לרסן את "החיה", אחרת היא תרים את ראשה המכוער ותכניע כל אחד מאתנו, בכל זמן. האינסטינקטים הקשוחים והברוטליים ביותר עלולים להתפרץ אצל כלנו, אם הזמן והסביבה יאפשרו זאת. למרבה הצער, אפילו באחד הגיליונות האחרונים של המגזין Rolling Stone ראינו הוכחות נוספות לקיומה של "החיה". במגזין מופיע "מי ליי" של ימינו, בדמות צילומים שבהם נראים חיילים אמריקאים חוגגים לאחר שהיו מעורבים ברצח אזרחים באפגניסטן. הצילומים פורסמו בהקשר של המשפט שבו הועמד לדין אחד החיילים, ג'רמי מורלוק (שהודה באשמה בעסקת טיעון ונגזרו עליו 24 שנות מאסר).

זה טבעה של המלחמה, זאת הדילמה שעמה מתמודדות המדינות שלנו - מחד גיסא הצורך להקים ולתחזק כוחות צבא יעילים, כדי להתגונן מפני אויבים מבית ומחוץ; מאידך גיסא ההכרה בכך שלהפעלת צבאות יש מחיר, שעלול לאיים על עקרונות הליבה הדמוקרטיים שלנו. אין בחירות פשוטות או קלות, לא ברמה האישית ולא ברמה הלאומית.

כשהתמונות מאבו גרייב התפרסמו לראשונה, במאי 2004, התראיינתי לתפקיד בכיר במשרד ההגנה. אחת השיחות עם הנהגת המשרד התמקדה במכון במדיניות ובהליכים שמגינים על צוותים רפואיים שמטפלים בעצורים.

אנשי הצוות הרפואי באבו גרייב היו אחראים לדווח על התעללות ולהגן על העצורים מפני פגיעה נוספת. כך הדגשתי בראיונות שלי עם אנשי מינהל הסגל בבית הלבן. יתרה מכך, חשדתי שכוחות המילואים והמשמר הלאומי שגויסו למלחמה לא הוכנו ולא אומנו כראוי לפעול ככוח כובש. סברתי שהמנהיגים של אותם חיילים לא יצרו את המשמעת שהיתה דרושה כדי לרסן אותם ולמנוע מהם לתת ביטוי לתחושת האיום האישי שחשו כשנקלעו לעימותים פנים אל פנים.

אין צורך לומר במפורש, שהעלאת חששות כאלה בראיון עבודה בבית הלבן בתקופת הנשיא ג'ורג' בוש לא היתה הדרך הטובה ביותר להבטיח מינוי לתפקיד נחשק בממשל, ואכן, לא זכיתי בו. המשכתי הלאה וחיפשתי עבודה כרופא וכמטפל. התחלתי לבנות לעצמי חיים חדשים. אשתי - עיתונאית, עודדה אותי לכתוב מאמר שפורסם ב*מושינגטון פוסט*, תחת הכותרת "שתיקה לא בריאה של הצוות הרפואי". טענתי שהאתוס של אנשי הרפואה - "ראשית אל תזיק" - ממתן, או לכל הפחות **צריך** למתן, את הדחפים של הכוחות המזוינים. תהיתי מה קרה לאנשי הצוות הרפואי באבו גרייב. ברור שהם היו עדים לחלק ממעשי הזוועה. איזו השפעה היתה למה שראו על תחושת האחריות שלהם? האם היה סוג כלשהו של הבחנה מורכבת, אולי אפילו קונפליקט, בין שבועת האמונים שלהם כחיילים לנאמנותם לערכים שרכשו בהכשרתם הרפואית?

אין ספק, מנהיגים שהם אנשי רפואה מתמודדים לעתים קרובות עם התנגדות ועליהם ליישב בין נאמנות מתחרות, הנובעות מתפקידם הכפול - קלינאים וחיילים. אבל העקרונות של "מלחמה הוגנת" ואמנות ז'נבה מענגות את התנהלותם המקצועית. אלה לקחים שהוטמעו עמוק אצל אלה מבינינו ששירתו בזמן מלחמת וייטנאם, במיוחד אחרי שהצבא שלנו הידרדר עד לביצוע טבח מי ליי. רבים מאתנו נשבעו שטעויות מסוג זה לא יחזרו לעולם.

זמן קצר אחרי שפרסמתי את המאמר התקשר אלי ליאונרד רובינשטיין (אז מנכ"ל רופאים לזכויות אדם - ארה"ב), אדם שלמדתי לכבד עמוקות, והזמין אותי לפגישה. זה היה 40 שנה אחרי פגישתי הקודמת עם ארגוני זכויות אדם. אז השתתפתי ב-ROTC (תוכנית להכשרת קצינים במכללות), ואני חושב שקרוב לוודאי שהתכתשתי עם פעילי זכויות האדם. הסכמתי להיפגש איתו, מתוך הסתייגות קלה, וללמוד יותר על רופאים לזכויות אדם - ארה"ב.

בפגישה דנו, בתחושה עמוקה של דאגה, בתפקיד שממלאים רופאים ומטפלים בחקירות. בעיקר העסיק אותנו שיבוצם של קלינאים בצוותי ייעוץ של מומחים במדעי ההתנהגות, שכונו BSCTs (Behavioral Science Consultation Team). ההשתתפות הישירה של רופאים בחקירות היתה הפרה של העקרונות העומדים בבסיס אמנות ז'נבה. לזכותו של ארגון רופאים לזכויות אדם - ארה"ב ייאמר, כי אנשיו ביקשו ללמוד יותר על רפואה צבאית ועל התפקידים ותחומי האחריות של רופאים צבאיים. בשנותי בצבא מעולם לא עבדתי עם חוקרים וסברתי שמעורבות ישירה בחקירות אינה עולה בקנה אחד עם המסורת של הרפואה הצבאית.

כשחקרתי את הנושא לעומקו, יותר מכל הופתעתי כשהתברר לי כמה מעט כוח אדם ודיונים הושקעו בשינוי המדיניות המשמעותי הזה. הצבת רופאים ואנשי בריאות אחרים בתפקידי לחימה שאינם קשורים ישירות לרפואה היוותה סטייה משמעותית מהמדיניות ומההליכים המבוססים. ברוב המקרים האחרים, שינוי מדיניות כזה היה מגיע אחרי ניתוח מעמיק של הסגל ובחינה קפדנית של ההנהגה הבכירה. לא יכולתי למצוא עדויות כלשהן לניתוח או לבחינה מעמיקה של ההחלטה הזאת. למעשה, מקורן של החלטות מדיניות שנודעו בסופו של דבר כ"חקירות מוגברות" (enhanced interrogations) הוא בתחושה שאיש לא ערער עליה, שיש צורך "להסיר את הכפפות" בטיפול בשבויים ובעצורים. המדיניות והנהלים שנבעו מכך, והגישות שחוללו אותם, לא נבחנו ולא נותחו. הם יצרו דה-הומניזציה של העצורים ושיקפו הטיה אתנית ותרבותית. בקיצור, זאת היתה חשיבה מרושלת ונטולת בסיס עובדתי. לא זו הדרך לנהל צבא, וכנגדל בדימוס השתמשתי בפרווגטיבה שלי לומר זאת.

אני מביט לאחור במבוכה מסוימת, כשאני מבין שפעם באמת חשבתי שרופאים יכולים למלא תפקידים, תחומים ומוגבלים ככל שיהיו, ולייעץ לחוקרים. למרבה המזל, עמית שהיה קצין בדימוס של חיל הרפואה, שהיה מעורב בפעילות מסוג זה, ידע שהפיתוי לחצות את הקווים במצבים אינטנסיביים כאלה גדול מכדי להגן על העצור או על הרופא.

מחקר נוסף אישר דעה זו. רופאים לזכויות אדם - ארה"ב פעלו כדי שאגודות רפואיות מקצועיות יפרסמו עמדות רשמיות נגד מעורבות ישירה של רופאים בחקירות. במשך השנים ערכתי סקירה של מדיניות רפואית שתומכת בפרקטיקות של ה-CIA. בכמה יומני מעקב וברשומות רפואיות של עצורים מצאתי אישוש לדעתי: אסור שקלינאים ישתתפו בחקירות, יהיו הנסיבות אשר יהיו. יתרה מכך, ראוי שהם יהיו בעלי סמכות ומעמד, כדי שיוכלו לדווח על התעללות ועל יחס אכזרי ולהפעיל את השפעתם כשברור שמעשים כאלה אכן מתרחשים.

רוב הקצינים בדימוס של חיל הרפואה, שאליהם פניתי בבקשה לתמוך בהתנגדות לעינויים ולפרקטיקות דומות, לא נענו. הם הרגישו שתפקידיהם והאחריות שלהם כרופאים לא העניקו להם את הסמכות לחלוק על מפקדים קרביים ועל מנהיגים פוליטיים בכירים. אני חולק על כך נחרצות. דיבור גלוי וברור על היחס האתי והראוי לחיילים, בין אם אלה חיילים אמריקאים ובין אם חיילי אויב, הוא בדיק מה שמצופה מאנשי רפואה שהם מנהיגים צבאיים.

לאחר שעלתה המודעות הציבורית לפעילות, הזמנתי להשתתף בפעילות של מתנגדי עינויים, לצד גנרלים

ואדמירלים אחרים (איש מהם לא מהתחום הרפואי) שכונסו על ידי HRF (Human Rights First). במרוץ לנשיאות ב-2008 ניסו אנשי HRF להיפגש עם מועמדים רבים ככל האפשר, כדי לדון בעינינו, בפרקטיקות של חקירה, בגואנטנמו ובמשפטי העצורים בוועדות הצבאיות. יותר מפעם אחת הסוגיה השלטת בשיחה הייתה תרחיש "הפצצה המתקתקת". כמעט כל המועמדים תיארו חששות מושרשים היטב של הבוחרים, שהטילו עליהם אחריות לפעול בכל דרך שתידרש כדי לשמור על ביטחון האומה - ובכלל זה עינוי של חשוד שעשוי לדעת היכן הוטמן מטען נפץ העומד להרוג אלפי אמריקאים, ובהם מצביעים שלהם.

אם נניח לרגע בצד את העובדה שתרחיש "הפצצה המתקתקת" הוא דמיוני במידה רבה, נוכל להבחין בכך שהבחירות לנשיאות ב-2008 הדגישו את כוחו המדהים של הפחד כבא כוח של הטרור. מבחינת הבוחרים, הפחד שמעוררת "הפצצה המתקתקת" סימל את איום הטרור והעניק הצדקה למלחמה ולמנטליות של "כל דבר הולך", כדי "לשים את הידיים על החברה האלה". "גורם הפחד" סיכל כל אפשרות לדיון רציונלי. כשהפחד התעצם, הדיון והבחירה הרציונליים דעכו.

כשגברה מעורבותי במשפטים הקשורים לאיום הטרור, הבחנתי בהעדר ראוי לציון של ניתוח שקול של האיום. האמון שלי בהצדקה של דרך הפעולה שבחרנו פחת במידה ניכרת. הרגשתי שההנהגה הפוליטית שלנו ניצלה את "גורם הפחד" כדי לעצב סדר יום פוליטי, ולא שהעצורים באמת סיכנו את ביטחון המדינה שלנו. לכן הרגשתי שחשוב עוד יותר להתנגד לעינויים וליחס אכזרי, לא אנושי או משפיל. עינויים אינם מועילים. למעשה, הם לא מגבירים את הביטחון הלאומי שלנו, אלא מחלישים אותו.

אף על פי כן, אני חייב להכיר בכך שהמציאות הפוליטית והצבאית של מדינתכם מעוררת פחד גדול בהרבה ושהיא כרוכה באיומים מידיים הרבה יותר על ביטחונכם. יהיה יומרני מצדי להתעלם מההשפעה הישירה שיש לאיום הטרור על חייכם, הן כאינדיווידואלים הן כחלק מקולקטיב. מצד אחר, נעשיתי רגיש למצב התודעתי שיוצרים כאב, לחץ ודאגה מתמידים וחוויתי את ההשפעות המערערות, המקננות בחשאי, של לחצים ושל תנאים שנדמה שלעולם לא יחלפו. סיבה נוספת להתנגדות שלי לעינויים וליחס אכזרי, בלתי אנושי ומשפיל היא אמונתי שפרקטיקות מרושעות כאלה נובעות מכניעה לפחד. על מנהיגים - במשפחה, ביחידה צבאית או בקהילה, מוטלת האחריות לפייס, להרגיע ולעודד מעשים מרפאים, בונים ומועילים ולא לשכפל אותה התנהגות שאנו מגנים.

המסע שלי אל עולם העינויים נע מהתיאורטי והפילוסופי אל הממשי והקונקרטי לאחר שנעשיתי מעורב בהגנה על עומר חאדר. חאדר הוא אזרח קנדי, שנלכד כשהיה בן 15 אחרי קרב יריות שבו היה מעורב בחוסט שבאפגניסטן. כשהתבקשתי לעזור במקרה הזה, ב-2006, לא היה לי שמץ של מושג בנוגע לסיפור חייו או לפרטי האישים נגדו. עורכי הדין מטעם ההגנה יידעו אותי שהוא היה נער צעיר מאוד בעת שנתפס וכי סבל מעבדות רגשיות ומתסמינים שונים והוחזק בגואנטנמו בלי שקיבל טיפול או חינוך.

בעיני, זה לא היה בסדר.

יתרה מכך, עורכי הדין מטעם ההגנה לא יכלו להבטיח שהזרוע השיפוטית של משרד ההגנה תוכל לאשר לו בדיקות שיאפשרו להעריך את מצבו הרפואי והפסיכיאטרי. בתקופה שבה הסכמתי להתגייס לעזרתו גברה הסתייגותי מהמדיניות ומההליכים שנקטנו. אחרי בחינה מפורטת של המקרה ומאות שעות של פגישות עם עומר, אני מרגיש חד משמעית שהוא אינו אויב של המערב ושמגיעה לו עזרה בגלל הסבל שעבר. למרבה הצער, בחנתי עשרות מקרים אחרים וגיליתי עדויות נוספות לעינויים וליחס אכזרי כלפי עצורים אחרים. מה שעשינו פסול מהרבה סיבות - מוסרית ואסטרטגית. מחנה המעצר בגואנטנמו והמעשים שלנו פגעו בהשפעה הבינלאומית שלנו וביכולת שלנו להגן על ארצנו מפני איומי טרור.

המקרה של חאדר מדגים בעיה אחרת שפוגעת בביטחון הלאומי שלנו: מסע התעמולה הגזעני נגד מה שמכונה "גיהאד רדיקלי". האידיאולוגיה הפוליטית הזאת סולפה והועצמה על ידי תובעים ממשלתיים, כדי להצדיק יחס נוקשה ולא גמיש כלפי גברים ונשים, המבוסס על אמונותיהם הדתיות. דעה קדומה כזאת מתנגשת במורשת של ארצות הברית כמדינת מהגרים, שמשגשת בזכות הגיוון והאנרגיה שאנשים שונים רבים הביאו אתם לחופינו לאורך ההיסטוריה שלנו.

הכנס שבו אנו משתתפים אורגן כדי לקדם קבלת אחריות לעינויים וליחס אכזרי, בלתי אנושי ומשפיל. זהו תחום של אקטיביזם פוליטי, שעליו אני יודע מעט מאוד למרות מעורבותי המסורה בתהליכים דמוקרטיים. עם זאת, אפשרות אחת להשיג קבלת אחריות רבה יותר חשובה לי במיוחד.

כדי שתהיה נשיאה באחריות דרושות שקיפות ופומביות. כפי שגורסת המימרה הישנה, "אור השמש הוא המחטא הטוב ביותר". אני מאמין בתוקף שחברי קהילת המטפלים - בעיקר רופאים, אבל גם קלינאים אחרים - צריכים להפוך לפעילים ולדבר בגלוי נגד הפרות של זכויות אדם. כמו קבוצות מקצועיות אחרות, גם רופאים וקלינאים כפופים ללחץ פוליטי ולמציאות כלכלית. אבל מאחר שנשבעו "ראשית, אל תגרום נזק", הם אינם יכולים לסגת מאחריותם לפעול אם הם עדים לנזק שנעשה. עד כה לא שמעתי טיעון - מצד מומחה פוליטי או כלכלי כלשהו - שהצליח לשכנע אותי כי בפעולה המבוצעת מתוך כוונה מפורשת להזיק לאדם אחר יש תועלת כלשהי להגנתה של קהילה או לביטחון הלאומי. למעשה, לקחי הלחימה של המאה ה-21 מובילים אותנו בכיוון אחר - ההתקוממויות והתקוממויות-הנגד סובבות סביב אינטרסים אינדיבידואליים, במרכזן עומדות תחושות של ביטחון ורווחה אישית. המחשבה שחילול הכבוד ופגיעה ברווחה של אדם אחר מחזקים את ההגנה הלאומית סותרת כל היגיון בסיסי בימינו אלה, וככל הנראה גם לאורך ההיסטוריה שלנו.

קלינאים ומרפאים, במדים או בלעדיהם, יכולים להתקדם בחזית אחרת. הם יכולים לעזור לאזרחים, אינדיבידואלית או קולקטיבית, להגן על עצמם מפני "גורם הפחד" הערמומי והמשפיל. חיים בתנאים של איום מתמיד מפחיתים את היכולת שלנו לחשוב ולפעול באופן רציונלי. אנחנו חיים בתקופה שבה התפתחויות במדעי המוח ובגנטיקה, האפיגנטיקה, עוזרות לנו "לראות" את ההשפעות. פחד ואיום על הביטחון אינם מקדמים הלך רוח בריא. למעשה, עם הזמן הם מחלישים אותנו, אינדיבידואלית וקולקטיבית. שומה עלינו לנקוט פעולות מתקנות, כדי לסתור את ההשפעות הממושכות של פחד ואת הניצול לרעה של "גורם הפחד" על ידי גורמים פוליטיים. פחד אינו אסטרטגיה פוליטית או צבאית והוא גם מנוגד למוסריות הבסיסית.

לסיום, ברצוני לחלוק אתכם כמה עקרונות שעמדו בבסיס האמונות והפעולות המקצועיות שלי. נעזרתי בהם אפילו בתנאים של לחץ קיצוני, כשהרגשתי מאוים או מפוחד וכשנאבקתי עם נאמנויות מתחרות, שנבעו באופן בלתי נמנע מהתפקידים שמילאתי: חייל ורופא, אזרח ופעיל זכויות אדם, גנרל וסגנור של עצורים. היו מקרים שבהם לא עמדתי באמות המידה שהצבתי לעצמי, גם אם אלה התבררו לי עם הזמן.

למדתי כי:

- חברות מעניקות לרופאים - מרפאים - סמכות וכבוד מיוחדים. הם אינם יכולים לנצל את הפריבילגיה הזאת לרעה לעולם.
- קצינים אמריקאים נשבעים לחוקת ארה"ב. הם נשבעים לכבד את החוקים ולהגן על ארצם מפני כל אויב, מבית ומחוץ. אבל הדגש הוא שזאת שבועה לחוקים שמושלים באומה, לא לאינדיבידואל מסוים או לרשות פוליטית כלשהי. החוקים הם אבן הפינה של הדמוקרטיה שלנו ועליהם בנויה התקווה שהן ימשיכו לשגשג.
- חיילים אמריקאים הם פעילים של זכויות אדם. אנחנו מגינים על החוקים של האומה שלנו ומכבדים

את החוקה שלנו, שמוגנת באמרה "... כי כל בני האדם נבראים שווים, כי הם מחוננים מידי בוראם בזכויות מסוימות מלידה, אשר אין להפקיען, כי בין אלו הם החיים, החירות ובקשת האושר...".

■ באופן מסורתי אמריקה החזיקה צבא חזק כדי לשמור על השלום וגרסה שמלחמה היא מוצא אחרון. חיילים ש"ראו" מלחמה יודעים שהיא מכוערת, ורובם אינם מוכנים לצאת אליה שוב.

■ תות בני אברהם חולקות אמונה בקדושת האדם ובכך שהשפלה של אדם אחד משפילה את כולנו. כשאנחנו מענים או פועלים בדרכים אכזריות ובלתי אנושיות, אנחנו פוגעים זה בזה וחוטאים לאלוהים ולאדם.

■ כרופא וכמנהיג בכיר, אין לי אפשרות לסגת מבעיות קשות, גם אם הן עלולות לפגוע, להטריד או לגרום דאגות. מכיוון שהחברה העניקה לי סמכות ואמון מיוחדים - כרופא וכמנהיג בכיר - יש לי מחויבות לחברי האזרחים ולקהילה להתמודד עם האתגרים שנקרים בדרכי. אני מחויב לומר את האמת לבעלי הכוח.

■ ולסיכום, ואולי החשוב מכל - כל אחד מאתנו משפיע.

יותר מאי פעם, אני מאמין שאתם המנהיגים של העתיד. הרקע, האמונות והדתות שלכם מגוונים, אבל התחייבתם לחזון של שלום ושל שגשוג רב יותר, לא רק בהיבט הכלכלי, אלא גם במונחים מוסריים ואתיים. אתם לא יכולים להניח לרודנים, לעריצים ולדמוגים שרק מחפשים כוח ורווח אישי לגזול מכם את הסיכוי לחיים טובים יותר. לעתים קרובות מדי הם מגלמים את האינסטינקטים של תאוות בצע, שנאה, פחד וכעס, שרוששו ושיעבדו אנשים רבים מדי. באמצעות מחויבות לערכים שלכם ותחושה של דבקות במטרה נעלה, אתם יכולים להשפיע. המסע שלכם לוקח אתכם צעד אחר צעד בשביל שהוא לעתים קרובות לא מוכר ולא מוערך, ואין ספק שאינו קל.

האתגר והיעד האולטימטיביים הם לנסות ולהגיע לאותה רמה של אמפטיה והבנה לא רק בינינו

לבין חברינו, אלא גם בינינו לבין אלה שמעוררים בנו פחד

אולי יהיו לכם רגעים כמו אלה שהיו לי, שבהם תטילו ספק בעצמכם, תאבדו את ביטחונכם העצמי ותרגישו אובדי עצות בבואכם להחליט מה יהיו צעדיכם הבאים. אני קורא לכם לחפש את הכוח איש אצל רעהו ולשמור על אמונה ועל ביטחון בכך שמה שאתם עושים הוא צודק. להיות

צודק זה יותר מאשר להרגיש צדקני - לשם כך יש להרגיש צניעות בתוך המרחב הגדול של האנושות, לחפש חוכמה ולחוש את החמלה הגדולה ביותר כלפי רעכם, גברים ונשים. העולם כולו מביט בכם ומתפלל להצלחתכם, משום שבסופו של דבר אנחנו שהתכנסנו כאן יודעים מהו מקור התבניות והאמונות האינדיבידואליות האלה. אנחנו יודעים שהן מגיעות מתוך כל אחד מאתנו, באלכימיה המסתורית של האמונות והרגשות שלנו, שמבנים משמעות מתוך הניסיון ומעצבים את בחירותינו בחיים. ואז אנו מביטים באדם שמינינו, ובאדם שמשמאלנו, ומנסים לתפוס את גודלו העצום של יקום האמונות, הרגשות והמשמעות שבקרבם.

האתגר והיעד האולטימטיביים הם לנסות ולהגיע לאותה רמה של אמפטיה והבנה לא רק בינינו לבין חברינו, אלא גם בינינו לבין אלה שמעוררים בנו פחד. אין בכוונתי להטיף לגרסה רגשנית של "ואהבת לאויבך כמוך". אני מבקש לקרוא לכל אחד מאתנו, ברצינות ובהקפדה, להבחין בכך שכל עוד יש לנו יכולת לעשות דה-הומניזציה לאחרים, יש לנו יכולת להמעט בחשיבותן של שוחות היום-יום שקובעות חוויות של חיים או מוות. התפקיד שלנו כרופאים, כמנהיגים, כבני אדם, הוא לעולם לא להמעט בחשיבותן.

התקוות והחרדות של העולם מתקפלות אל תוך החצר האחורית שלכם. כל מלה וכל פעולה במדינה המסובכת הזאת, שולחות אדוות ברחבי הגלובוס ונוגעות באנשים באופן שקשה לדמיין ברשת המקושרת והמורכבת הזאת, שאנו קוראים לה המאה ה-21. הנוף השתנה, והאסטרטגיות הפוליטיות והצבאיות ששולטות בו צריכות להשתנות אף הן. החודשים האחרונים הציעו עדות מחודשת לכוחו של האינדיווידואל. זכויות אדם, שהוענקו לכולנו, יכולות להפוך משטרים ולשנות סדרי עולם. אזרחים אינדיווידואלים מועצמים כאשר הם משתחררים מפחדים, משנאה, מתאוות בצע ומאמביציה שמשבשים את חייהם. האתגר שלנו הוא לפעול אינדיווידואלית וקולקטיבית כדי לשחרר את עצמנו מעריצות - ממעשים אכזריים, בלתי אנושיים ומשפילים שמבוצעים נגד כולנו - לראות את הדברים אחרת ולהתרחק מאמונותינו הישנות. לא פשוט לעשות זאת בשעה שאנו נתונים ללחץ ולאיומים אינטנסיביים על חיינו ועל פרנסתנו. אבל אם נוכל, כשנוכל, נגלם בכך עקרונות וקווים מנחים שמעניקים אישור לאנושיות המשותפת שלנו ולאהבתנו לכלל. במיוחד כרופאים, במיוחד כחיילים - צבאיים או אזרחיים - המגינים על החופש ועל הדמוקרטיה.

חלק שני

בג"ץ 9416/10

**בבית המשפט העליון
בשבתו כבית דין גבוה לצדק**

עדאלה: המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל
הועד הציבורי נגד עינויים בישראל
עמותת רופאים לזכויות אדם
עמותת אלמיזאן לזכויות האדם

באמצעות עו"ד עביר בכר ו/או חסן ג'בארין ו/או ארנה כהן ו/או סוהאד בשארה ו/או סאוסן זהר ו/או פאטמה אלעג'ו ו/או חנין נעאמנה מעדאלה: המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל.

העותרים
-נגד-

המשרד לבטחון פנים
שרות הביטחון הכללי
ע"י פרקליטות המדינה, רח' סלאח אל-דין 27, ירושלים

המשיבים

עתירה למתן צו על תנאי

מוגשת בזאת עתירה למתן צו על תנאי, בה מתבקש בית המשפט הנכבד להורות למשיבים לבוא וליתן טעם:

(א) מדוע לא לבטל את סעיף 17 לחוק סדר הדין הפלילי (חקירת חשודים), תשס"ב-2002 הפוטר את המשטרה מתיעוד חזותי וקולי לחקירת חשודים בעברות ביטחון; בהיותו מפלה ובלתי חוקתי.

ב) מדוע לא לחייב את המשיב מס' 2 לתעד חקירותיו בתיעוד חזותי לחשודים בעברות בטחון ולחשודים בעברות שחלה חובת תיעוד חזותי לגביהם, לפי חוק סדר הדין הפלילי (חקירת חשודים), תשס"ב-2002;

ואלו הם נימוקי העתירה:

מבוא והעתירה בתמצית:

1. עניינה של עתירה זו הנו דרישת העותרים לבטל את הפטור הגורף הניתן לרשויות החקירה במדינה, המשטרה והשב"כ, מחובת תיעוד חזותי וקולי לחקירות של חשודים בעברות ביטחון. המשטרה פטורה מחובת התיעוד הקולי והחזותי מכח סעי' 17 לחוק סדר הדין הפלילי (חקירת חשודים), תשס"ב-2002 שביט המשפט מתבקש להכריז על בטלותו. השב"כ, שבמציאות פועל כרשות חוקרת רואה עצמו פטור מחובת התיעוד הקולי והחזותי באופן מוחלט מכחה של מדיניות שהתווה לעצמו.

2. חוק חקירת חשודים קובע, כי תיעוד חזותי וקולי הנם **חובה**, במקרים מסוימים שניכרת בהם חשיבות מיוחדת לשיקוף מהלך החקירה נאמנה על מנת למנוע הפרות חוק ועיוות דין. כך הוא, למשל, באשר לחובת התיעוד לגבי חקירה שלא תועדה בכתב בשפה שבה היא התנהלה, כך הוא לגבי חקירתו של חשוד בעל לקות מסוימת או אחר שחקירתו התנהלה בשפת סימנים, וכך הוא באשר לחשוד בעברות חמורות שעונשן מעל 10 שנים. החשיבות שגילה המחוקק כלפי תיעוד חקירות חשודים בעבירות חמורות פסחה על חקירותיהם של חשודים בעברות בטחון, על אף שאלה נתפסות בד"כ כחמורות ביותר. [...]

3. ועדת האו"ם כנגד עינויים הביעה במאי 2009 ביקורת חריפה נגד ישראל בגין הפטור הגורף שמעניק חוק חקירת חשודים בתיעוד חזותי וקולי של חקירות חשודים בעבירות ביטחון. הוועדה אף המליצה למדינה לשים את עניין הרחבת חובת התיעוד החזותי בראש סדר עדיפויותיה עקב חשיבותו במניעת עינויים וכן באכיפת החוק כנגד גורמי החקירה השונים, כדלקמן:

Video recording of interrogations, too, is an important advance in protection of both the detainee and, for that matter, for law enforcement personnel. The Committee recommends that, as a matter of priority, the State Party extend the legal requirement of video recording of interviews of detainees accused of security offenses as a further means to prevent torture and ill-treatment.

4. [...] [כפי שההיסטוריה החקיקתית של חוק חקירות חשודים] המחוקק החליט לחייב תיעוד חזותי וקולי של חקירות במקרים מסוימים. המחוקק הדגיש, כי התיעוד החזותי והקולי לא נועד רק למטרה של הגנה על זכויותיהם של החשודים אלא גם למען בירור האמת לאמתה. התיעוד מהוה אף מנגנון פיקוח יעיל למניעה מראש של כל ניסיון של החוקרים לחרוג מסמכויותיהם המוקנות להם על-פי דין ובמיוחד הפעלת אמצעי חקירה פסולים. [...]

5. בחלק המשפטי של עתירה זו, העותרים טוענים, כי מתן פטור גורף למשטרה ולשרות הביטחון הכללי מתיעוד חקירותיהם של חשודים בעברות ביטחון פוגע בזכויותיהם החוקתיות של החשודים לחירות אישית; להליך הוגן, לשוויון ולכבוד וזאת בניגוד לתנאי פסקת ההגבלה.

6. הפטור מתיעוד חקירות חשודים אינו יכול לעמוד בדרישת החוקיות ("לפי חוק") של פסקת ההגבלה. סעיף 17 לחוק חקירת חשודים קובע, כי אין לתעד חקירות חשודים בעברות ביטחון אף איננו מפרט הן

אותן עברות בדיוק ואימתי תיחשב עבירה לביטחונות ואימתי לא. מדובר אפוא בהסדר ראשוני פוגעני המנוסח בצורה עמומה שאין בו כל פירוט אודות תוכנו ואין בו קווים מנחים, אמות מידה וקריטריונים ברורים לגבי הפעלת ההסדר שהוא בא לעגן. חקיקה שכזו איננה חוקתית, לכל הדעות, ואיננה עומדת בדרישת פסקת ההגבלה המחייבת כי הפגיעה בזכות חוקתית תהיה "לפי חוק". כתוצאה מעמימות זו רוכשים המשיבים סמכויות שלא ניתנו להם והם מתווים למעשה לבית המשפט את גבולות הכלים שבהם יכול להיעזר בבואו לבצע את מלאכתו.

7. כמו כן יטענו העותרים, כי הפגיעה בזכויותיהם החוקתיות של החשודים נעשית לתכלית שאיננה ראויה הן לפי מבחן סובייקטיבי והן לפי מבחן אובייקטיבי. המשיבים טוענים, כי חקירותיהם של חשודים בעברות בטחון נעשות במשולב על ידיהם וכלולות בהן שימוש בשיטות חקירה מיוחדות שאינם יכולים לחשוף למטן שלומנו של העצור ולמטן אינטרס החקירה. גם אם נניח כי מבחינה אובייקטיבית מטרת הפטור הנה אי חשיפת שיטות חקירה, יטענו העותרים, כי פגיעה בזכויותיהם החוקתיות של החשודים במטרה לחפות על שיטות חקירה, כהוא זה, הנה מטרה בלתי ראויה. שיטות חקירה כפופות לנורמות שקיפות ובקרה ויש לתת גם עליהן את הדיון. שומה על המפעיל אותן להיות נכון לחשוף אותן במידת הצורך ולכשיידרש, ולא לפעול להסתרתן באופן גורף ובצורה שתחסום כל אפשרות לעמוד על חוקיותן.

8. בנוסף טוענים העותרים בעתירה זו, כי גם אם תכלית מתן פטור מתייעוד חקירות חשודים תיחשב כתכלית ראויה, יש להורות על ביטולו עקב פגיעתו בזכויותיהם החוקתיות של החשודים מעל לנדרש. העותרים מדגישים בעתירתם, כי פטור מתייעוד חקירות חשודים בעברות בטחון אינו עומד באף מבחן ממבחי המשנה של עקרון המידתיות כפי שנקבע בפסיקת בית משפט נכבד זה.

9. באשר למבחן המשנה הראשון (מבחן ההתאמה) יטענו העותרים, כי פטור מתייעוד החקירות נעדר כל קשר רציונאלי להגשמת התכלית אליה חותרים המשיבים. ראשית, האמצעי שנבחר למימוש התכלית הנו שרירותי ובלתי הוגן ודי בכך כדי להשמיט את הזיקה הרציונאלית שלו למטרה [...]. שנית, פטור מתייעוד חקירות יכול להעלות ההסתברות לפגיעה בשלומם של החשודים והוא רחוק מלשרת אינטרס של החקירה כאשר גם לחקירה יש אינטרס להיות הוגנת ותחת בקרה.

10. כך גם באשר למבחן המשנה השני: מבחן הגורפות. העותרים טוענים בעתירה זו, כי הפטור מתייעוד חקירות חשודים הנו גורף למדי; הוא חל על קטינים ובגירים כאחד ועל כל חשד המוגדר כביטחוני מבלי לטרוח לפרט מה הן אותם חשדות ולפי אלו עברות. [...]

11. ועוד; שרירות הפטור מתייעוד חקירות חשודים מתבטאת אף בהשלכותיו על החשודים בעברות בטחון הנתונים ממילא להגבלות חמורות אחרות במהלך החקירה. חקירות חשודים בעברות בטחון מתאפיינות בנוקשותן וביכולת המועטה לקיים בזמן אמת ביקורת שיפוטית שקופה ומלאה. מהחשוד נמנע בד"כ המפגש עם עורכי דינו לתקופות ארוכות, החקירות בטבען ארוכות מייגעות ומתישות; הדיון בהארכת המעצר נעשה בלתיים סגורות, צווי איסור פרסום מוצאים כעניין שבשגרה כמעט בכל חקירה ומעצרו של החשודים מוארך כשעודם מנועי מפגש ומבודדים באופן מוחלט מכל גורם אנושי אחר מלבד חוקריהם. תנאי החקירה הפיזיים שבהם נמצאים החשודים הנם קשים ביותר [...]. [1] תיעוד חזותי למהלך החקירה הנו הערובה היחידה שנותרת בידי החשוד להוכיח דבריו בדבר שימוש באמצעי חקירה פסולים.

12. באשר למבחן המשנה השלישי (המבחן הצר) העותרים טוענים, כי אף מבחן זה איננו מתקיים בעניין עסקינן. פטור מתייעוד חקירות חשודים איננו מקים יחס ראוי בין התועלת שתצמח ממנו לבין הנזק שיגרם כתוצאה מהפגיעה בזכות. שכן, הפגיעה בזכויותיו החוקתיות של החשוד איננה פוגעת רק בו אלא גם בערכים דמוקרטיים בסיסיים [...] כגון עקרון הפרדת הרשויות, שלטון החוק, הגינות ההליכים הפליליים

Handwritten notes in the top left corner:
M
Hydro's other notes
London
N. 10. 1. 10. 10.
10. 10. 10. 10.

ואמון הציבור במלאכת עשיית הצדק. פטור מתיעוד חקירות חשודים מטרפד אפריורי כל אפשרות לביקורת שיפוטית ופיקוח על הליך החקירה ועל כשרות הראיות המובאות בפני בית המשפט בשלב בירור האשמה. למעשה, פטור גורף מתיעוד חקירות חשודים מטיל אפריורי ספקות לגבי כל תוצאה אליה מגיעה המערכת המשפטית.

13. תיעוד חקירותיהם של חשודים בעברות ביטחון מתקיים גם במדינות הנודעות בהפרת זכויות אותם חשודים בשם המאבק בטרור. כך למשל חרף תנאי מעצרם וכליאתם המחפירים של עצורים בכלא גוואנטנמו בארה"ב ישנן הנחיות רבות שהוצאו בהקשר תיעוד חקירות אלה וראיות שונות המצביעות, כי חקירות אותם חשודים בעברות ביטחון מתועדות בתייעוד חזותי. התפתחות אחרונה ניכרת בעניין זה הן הנחיות משרד ההגנה האמריקאי מחודש מאי, 2010. הנחיות אלו מחייבות באופן מפורש שכל חקירותיהם של החשודים הנמצאים במשמורת משרד הביטחון והצבא יתועדו חזותית וקולית. [...] המטרה מאותן הנחיות הנה לא אחרת מאשר לספק ראיות חותכות במהלך המשפט במקרים של סתירות בעדויות או טענות להודאת שווא, כדלקמן:

It is a Department of Defense (DoD) policy that [...] an audio-video recording shall be made of each strategic intelligence interrogation of any person who is in the custody or under the effective control of the DoD or under detention in a DoD facility, conducted at a theater-level detention facility. [...]

14. באופן דומה גם אוסטרליה עיגנה החובה לתעד חקירות חשודים בעברות ביטחון. חובה זו מעוגנת לצורך מציאת איזון בין זכויות האדם מצד והביטחון הלאומי מאידך.¹

15. העותרים יטענו אפוא, כי הפטור הגורף מתיעוד חזותי וקולי של מהלך חקירותיהם של חשודים בעברות ביטחון פוגע בזכויותיו של העצור ובצלמו כאדם בצורה בלתי הפיכה. מלאכת עשיית הצדק נפגמת, מראית פני הצדק נפגעת ואימון הציבור ברשויות ובמערכת השפיטה נפגע אף הוא לאין ערוך. גם אם לא ניתן יהיה לרפא הפגיעה בכבודו של העצור במהלך חקירתו, יש לפחות לאפשר מתן כלים לחשיפת האופן הפרות שבוצעו כנגדו במהלך החקירה. [...]

[...]

החשיבות המיוחדת של עריכת תיעוד חזותי ו/או קולי דווקא בחקירות חשודים בעברות בטחון:

א. עברות ביטחון מוגדרות עברות חמורות:

35. [...] מתן פטור מתיעוד החקירה דווקא בעברות חמורות חוטא את תכלית חוק חקירת חשודים. זאת כיוון שתכלית החוק, כדברי המחוקק, הינה לחייב תיעוד חזותי של חקירות דווקא כאשר העבירה המיוחסת הנה חמורה, וכידוע היחס כלפי עבירות אלה לפי אותו חוק הנו לחומרה. מכאן, לא ברור מדוע מבחן חומרת העברה והחשש מעיוות דין דווקא בעברות חמורות פסח על עברות המוגדרות כביטחוניות.

ב. זהות אוכלוסיית החשודים בעברות ביטחון מגבירה החשש לפגיעה בזכויותיהם כחשודים:

36. אין זה סוד, כי רובם הכמעט מוחלט של החשודים בעברות בטחון הנם פלסטינים, שברובם הנם תושבי הגדה המערבית או עזה שבד"כ אינם דוברי השפה העברית על בוריה. שונותם הלאומית ואי שליטתם

¹ Wayne T. Westling, Vicki Waye. "Videotaping Police Interrogations: Lessons from Australia." American Journal of Criminal Law. Summer, 1998. 25 AmJCR 493

בשפה העברית בנוסף לאופי החשדות המיוחסים להם מנחיתים את מעמדם כחשודים ומגבירים החשש לפגיעה בזכויותיהם. לפי כך, מידת ההגנה המתבקשת לגבי קבוצת חשודים זו אמור להיות מוגברת.

ג. החשד לעיניניים והפעלת אמצעי חקירה פסולים גובר כאשר מדובר בחשודים בעברות בטחון:

37. חשודים בעברות ביטחון חשופים יותר לפגיעה בזכויותיהם ושימוש באמצעי חקירה פסולים נגדם. אין זה סוד, כי עיקר התלונות בגין שימוש בעיניניים ובאמצעי חקירה פסולים מגיעות מחשודים בעברות ביטחון, שרובם ככולם פלסטינים. תלונות כנגד שימוש באמצעי חקירה פסולים לא מפסיקות להגיע למשרדי העותרת מס' 2, העוסקת בעיקר בנושא זה ובפיקוח אחר הנעשה בחדרי החקירות. רק בשנה האחרונה הגיעו לעותרת מס' 2 מעל 150 תלונות בגין חשדות כבדים לשימוש באמצעי חקירה פסולים כנגד נחקרים [...].

38. תיקי חקירה שנפתחים כדי לבחון טענותיו של החשוד בדבר שימוש באמצעי חקירה פסולים נסגרים לעיתים, אך בשל העדר היכולת להוכיח את טענתו של החשוד. **מדינת ישראל טענה בפני ועדת האו"ם כנגד עיניניים, כי אחת הסיבות לאי מיצוי בירור תלונותיהם של חשודים כנגד שימוש באמצעי חקירה פסולים, הנו הקושי ברמה הראייתית להוכיח טענת החשודים. [...]**

הטיעון המשפטי

44. העותרים יטענו, כי מתן פטור גורף למשטרה ולשרות הבטחון הכללי מתייעוד חקירותיהם של חשודים בעברות ביטחון פוגע בזכויותיהם החוקתיות של החשודים לחירות אישית; להליך הוגן, לשוויון ולכבוד וזאת בניגוד לתנאי פסקת ההגבלה. פטור מעין זה מטרפד אפריורי כל אפשרות לביקורת שיפוטית ופיקוח על הליך החקירה ועל כשרות הראיות המובאות בפני בית המשפט בשלב בירור האשמה. העדר הפיקוח על עבודת הרשויות החוקרות הנו מתכון בטוח לריבוי הודאות השווא הנגבות מחשודים וריבוי הפעלת אמצעי חקירה פסולים; וכל זאת תוך ניטרול יכולתו של ביהמ"ש לפקח על הליכי החקירה בין בזמן אמת ובין בדיעבד.

הפגיעה בזכויות החשודים החוקתיות לחירות אישית, להליך הוגן ולכבוד:

45. שלילת חירותו האישית של חשוד משמעה שלילת היותו בן חורין והפיכתו לנשלט בידי רשות החקירה. שלילת החירות כהוא זה מהווה פגיעה בזכות לחירות אישית המעוגנת בסעי' 5 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. [...]

46. קיומו של הליך הוגן במהלך החקירה, המעצר והמשפט הנו אחת הערובות לכך, כי שלילת החירות תעשה באופן מידתי. הליך הוגן הנו הערובה לחשיפת ובירור האמת העובדתית והמשפטית בהליכים פליליים ומנהליים כאחת. בירור האמת הוא תנאי להגשמת הדין המהותי ולאכיפת הנורמות הקבועות בו. [...]

הפגיעה בזכות החשודים החוקתית לשוויון:

49. עצור החשוד בעברות ביטחון זכאי לכלל ההגנות החוקתיות החלות על חשודים בתור שכאלה. מעמדו כחשוד הוא הרלוונטי לצורך מערך זכויותיו, ולא אופי העברות המיוחסות לו. הבחנה גורפת בין חשודים על בסיס העברות המיוחסות להם, הנה לכל הדעות פגיעה בעקרון "שיוויון הכל בפני החוק" המהווה את לב לבו של ההליך הפלילי.² [...]

² בג"ץ 11163/03 ועדת המעקב העליונה נגד ממשלת ישראל (פורסם בבנו), [27.2.2006], פסקה 18 לפסק דינו של השופט ברק; בג"ץ 87/332

51. מדינת ישראל הינה צד לאמנה הבינלאומית לביעור כל צורות האפליה הגזעית (ICERD) 1965. על פי סעיף 5 לאמנה זו, על המדינות שהן צד לאמנה למנוע ולבער אפליה גזעית ולהבטיח את זכותו של כל אחד לשוויון בפני החוק, ללא זיקה לגזעו, לאומו או למוצאו האתני ובתוך כך מוטלת עליון החובה לבער כל צורה של חקיקה המכשירה אפליה במערכת אכיפת החוק לרבות חקיקת ביטחון ולהבטיח הגנה שוויונית של החקיקה הפנימית של המדינות. ועדת האו"ם פירשה סעיף זה באופן האוסר כל צורה של אפליה עקיפה כנגד קבוצת חשודים בעברות טרור. [...]

על החובה לנהוג בשוויון בהליכים הפליליים כלפי כלל החשודים ללא אפליה ראו: סעיפים 2(1), 14(3) ו-2 לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות (ICCPR).

הפגיעה בזכויות החוקתיות הנה בניגוד לתנאי פסקת ההגבלה:

1. פגיעה שלא על פי חוק:

52. העותרים יטענו, כי הפגיעה בזכויותיהם של החשודים איננה נעשית לפי חוק חיינה בטלות. הפטור מתיעוד החקירות מעוגן בחוק באופן עמום ואיננו מקיים את דרישת החוקיות. השב"כ שמתנהג כרשות חקירה פוטר עצמו מתיעוד החקירה ללא כל חקיקה המסמיכה אותו לעשות זאת. [...]

2. תכלית הפטור איננה ראויה:

58. העותרים יטענו, כי הן התכלית הסובייקטיבית והן התכלית האובייקטיבית העומדות מאחורי הפטור לתעד חקירות חשודים בעברות ביטחון אינן ראויות. משכך יש להורות על ביטול הפטור מסיבה זו בלבד. [...]

64. אי לכך יטענו העותרים, כי הואיל ועוצמת הפגיעה בזכויות החוקתיות של החשודים הנה כה גדולה הרי על מנת שתחשב תכלית הנורמה שבאה לפגוע בהם כראויה, עליה להגשים מטרה חברתית מהותית. המשיבים לא הצביעו כלל על אינטרס מהותי או צורך דחוף שיכול להכשיר את תכליתו של הפטור. [...] האינטרסים שביקשו המשיבים להגן עליהם לא נועדו אלא להגשים מטרה אחת ויחידה: להרחיק את חדרי החקירה מעיני השופטים ומכל מנגנון בקרה חיוני אחר. שיטות חקירה כפופות לדין וחשבון ושומה על המפעיל אותן להיות נכון ולחשוף אותן לכשידרש. [...]

3. הפגיעה בזכויות החוקתיות הנה בלתי מידתית:

66. העותרים יטענו, כי אי תיעוד חקירות חשודים בעברות ביטחון על ידי המשיבים פוגע בזכויותיהם החוקתיות לחירות, להליך הוגן, לכבוד ולשוויון במידה שהנה עולה על הנדרש. [...]

70. [...] אמצעי חקיקתי הפוגע בזכות חוקתית יקבע כראוי רק אם לא ניתן להשיג את המטרה החקיקתית על ידי אמצעי אחר אשר פגיעתו בזכות האדם תהא קטנה יותר. העותרים ידגישו, כי המשיבים בחרו באמצעי שרירותי השולל אפירורי כל אפשרות לתיעוד חקירות חשודים וללא הבחנה. מימוש התכליות אליהן שואפים המשיבים יכול להתבצע בדרכים אחרות הפוגעניות פחות.³ [...]

75. בעניין פלוני שבו פסל בית משפט נכבד זה פה אחד הוראת חוק שבאה לאפשר קיום דיוני מעצר בעניינו של חשוד בעברות ביטחון בהעדר נוכחות מטעם החשוד, עמד כבוד השופט ריבלין על העובדה

בן שלמה ב' שר הפנים, פ"ד מג(3) 353, 356 (1989).

³ ראו: בג"ץ 3969/06 ראש מועצת דיר סאמט ב' מפקד כוחות צה"ל, (פורסם בבנו), 22.10.09; בג"ץ 2056/04 מועצת הכפר בית טוריק ב' ממשלת ישראל, פ"ד נח(5), 807; בג"ץ 8276/05 עדאלה נבד שר הביטחון (פורסם בבנו), 12.12.06.

כי החשש מפגיעה בזכויותיהם של החשודים ובמלאכת בית המשפט בעשיית צדק הנו מוצעם במידה רבה בגלל שמדובר בחשודים בעבירות ביטחון, אשר יכולתם להתגונן בהליכי המעצר מוגבלת מכוח אמצעים אחרים שניתן להפעיל כלפיהם. [...]

הפגיעה בעקרון הפרדת הרשויות וביכולת בית המשפט להפעיל ביקורת שיפוטית:

79. הפעלת ביקורת שיפוטית על הליך החקירה והמעצר, הנה עקרון-על, המונח ביסוד דיני המעצרים, המושפעים מחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. גילוי האמת הנו המשימה הראשונה במעלה של בית המשפט. תפקידו של בית המשפט הנו לא רק גילוי האמת אלא פיקוח אחר רשות החקירה והאופן שבו היא פעלה בחקירותיה שנועדו אף הן לגילוי האמת. ביקורת שיפוטית הנה אמצעי הכרחי להגנה מפני מעצר שרירותי, ותנאי הכרחי לשמירה על הזכות לחירות מפני פגיעה בלתי מוצדקת בה לרבות על דרך מאסר ממושך המבוסס על הרשעות שווא וראיות שדין פסלות. [...]

הפרת חובת השקיפות והפיקוח המוטלת על המדינה ככלל ורשויות החקירה בפרט:

84. רשויות החקירה, ככל רשות אחרת, ואולי אף ביתר שאת, מחויבות לפעול בשקיפות תוך מתן האפשרות להעמיד את מעשיהם לביקורת הציבור ולפיקוחו. האפשרות לחשוף דרכי התנהגותה של הרשות החוקרת יכולה לחזק את התחושה, כי הרשות פועלת בנאמנות עבור הציבור ללא אפליה ומשוא פנים [...]. ידיעתו, של חוקר כי דבריו ומעשיו מצולמים וכי יכולים הם לעמוד לביקורת שיפוטית, תביא ללא ספק לריסון מחושב בהתנהגותו ודבקות לגבולות המותר והאסור במהלך החקירה. [...]

87. האמנה נגד עינויים ונגד יחס ועונשים אכזריים בלתי-אנושיים או משפילים מחייבת כל מדינה לנקוט באמצעים שיפוטיים יעילים למניעת עינויים (סעיף 2(א)). חובת המדינה לאסור על עינויים ועל טיפול אכזרי בעצורים ולפעול למניעתם כוללת את החובה לקיים מנגנוני ביקורת יעילים ונאותים, אשר יכולים למנוע תופעות מעין אלו. פטור מתיעוד חקירות החשודים דווקא בעברות חמורות אלו מהווה הפרה בוטה לחובתה של מדינת ישראל על-פי סעיף 11 לאמנה נגד עינויים. סעיף 11 מחייב כל המדינות החתומות על האמנה לפקח בעקביות על המעצר ואמצעי החקירה מתוך מטרה למנוע כל צורה של עינוי והשפלה. ראו גם: סעיף 15 לאמנה הנ"ל וסעיפים סעיפים 7 ו-10 לאמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות - ICCPR.

88. הנה כי כן, פטור מתיעוד חקירותיהם של חשודים בעברות ביטחון פוגע מעל לנדרש הן בזכויותיהם החוקתיות של החשודים והן בעקרונות דימקורטים אחרים. משקלם של ערך עשיית משפט צדק וקיום הליך פלילי הוגן ללא אפליה בין החשודים הנו רב, עד כי הוא גובר על כל אינטרס אחר הכרוך בחקירה כלשהי.

על יסוד כל האמור לעיל מתבקש בית המשפט הנכבד להוציא צו על תנאי כמבוקש בראשית עתירה זו ולאחר קבלת תשובת המשיבים להפוך אותו למוחלט.

עביר בכר, עורכת דין

ב"כ העותרים

20.12.10

הודאות שווא תחת כפייה, מצבם של ילדים פלסטינים חוות דעת פסיכיאטרית עקרונית

ד"ר גרציאלה כרמון

פסיכיאטרית ילדים ונוער וחברת הוועד המנהל של רופאים לזכויות אדם

הקדמה מאת רופאים לזכויות אדם

מעצרים של פלסטינים בגדה המערבית ובמזרח ירושלים, בפרט מעצרים של ילדים וצעירים, הם חלק ממדיניות הכיבוש. מדיניות המעצרים היא כלי מרכזי לדיכוי האוכלוסייה הפלסטינית ולשבירת כוח ההתנגדות שלה, תוך הפצת טרור ופחד בקרבה באמצעות פגיעה ושבירה שיטתיות ומחושבות של יחידים המשתייכים אליה. מעצרים שרירותיים, יחס אכזרי לא אנושי ומשפיל ועינויים, בייחוד של ילדים, אינם אלא ביטוי בסיסי למהות הכיבוש.

ד"ר כרמון, חברת הוועד המנהל בעמותת רופאים לזכויות אדם, היא מומחית בפסיכיאטריה של ילדים ונוער ובעלת ניסיון רב ונכבד בתחום. לבקשתנו כתבה ד"ר כרמון חוות דעת פסיכיאטרית עקרונית על הגורמים הנפשיים וההתפתחותיים המובילים למסירת הודאות שווא בחקירות ילדים ועל השלכותיהן של הודאות אלה על המשך חייהם של הילדים וסביבתם הקרובה.

חוות הדעת הרפואית שכתבה ד"ר כרמון הוגשה לבית המשפט הצבאי יהודה על ידי עורכת הדין גבי לסקי, שייצגה את א"א, ילד פלסטיני בן 14, שנעצר, נחקר והואשם בזריקת אבנים. ב-4 ביולי 2011, בהמשך לחוות הדעת הכתובה, מסרה ד"ר כרמון את עדותה בבית המשפט הצבאי. בית המשפט קבע שחוות הדעת של ד"ר כרמון קבילה, וכי המשקל שייחוס למסקנות חוות הדעת ייקבע בהמשך.

מעדויות רבות של עורכי דין המייצגים ילדים ומתבגרים ושל ארגוני זכויות אדם ישראליים ופלסטיניים, המצטברות מדי שנה, מצטיירות תמונה של הפעלה שיטתית של אלימות מילולית ופיזית על ידי כוחות הביטחון הישראליים בעת מעצר של ילדים, כלפי הילדים ובני משפחותיהם. ילדים ומתבגרים פלסטינים נעצרים ונחקרים, על פי רוב, תוך הפרה מוחלטת של זכויותיהם.

שיטות המעצר והחקירה שהזכרו לעיל גורמות לפגיעה בשלמותו הנפשית והגופנית של הילד ו/או המתבגר ומביאות לשבירת כוח הרצון שלו ולהחלשת יכולתו לעמוד בהליך החקירה, תוך הפרה בוטה של זכויותיו. כל אחת משיטות המעצר והחקירה המוזכרות לעיל יכולה להיחשב, בפני עצמה, יחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל, אבל ההשפעה המצטברת של התנאים שהזכרו לעיל או של חלקם היא בגדר עינויים.

מניתוח נתונים שערך ארגון DCI על סמך 100 תצהירים של ילדים שנעצרו בשנת 2009, עולה כי 81% מהילדים מסרו הודאות לאחר מעצר וחקירה שהתנהלו בתנאים שתוארו לעיל.¹ 55% מהילדים שייצג הארגון בשנת 2010 מסרו שאיימו עליהם בזמן החקירה או שהוצעו להם הטבות, כמו גזר דין מופחת, במידה שיוודו.²

בחוק הישראלי נקבעו נהלים מיוחדים המסדירים את הליכי המעצר והחקירה של ילדים ובני נוער. נהלים אלה נועדו לספק לילדים הגנות מיוחדות בשל גילם הצעיר, מתוך הכרה בצרכיהם הייחודיים, במבנה הנפשי וההתפתחותי המיוחד אותם ובפגיעה הצפויה בהתפתחותם התקינה ובעתידם ללא ההגנות הללו. החשש מכפייה ומשידול של ילדים ובני נוער למסור הודאות שבהן יפילו את עצמם או אחרים היה אחד השיקולים לקביעת ההגנות שיש היום בחוק הישראלי.

ההסתמכות של המערכת המשפטית, הצבאית והאזרחית, על הודאה בלבד של ילדים ומתבגרים, וכן של מבוגרים פלסטינים, למרות המודעות הברורה לשיטות המעצר והחקירה הפוגעניות, יש בה כדי להעיד על דפוס מערכתי בעל מניעים פוליטיים, שנועד לפעול לדיכוי האוכלוסייה הפלסטינית באמצעות פגיעה ביחידים המשתייכים אליה.

חוות דעת ד"ר גרציאלה כרמון מאי 2011

מטרת חוות דעת זו היא לדון בגורמים הפסיכולוגיים והחברתיים המשפיעים על ילדים ומתבגרים הנמצאים במעצר ותחת חקירה משטרתית. נמנות דרכי חקירה משטרתיות המופעלות במעצר, שאחת ממטרותיה הינה השגת הודאות מחשודים. נשאלות שלוש שאלות עיקריות: **מה השפעתן של דרכי חקירה של המשטרה ו/או הצבא על התנהגותו ומצבו הנפשי של הילד ו/או המתבגר הנעצר ונמצא תחת חקירה? מה הן ההשלכות הנפשיות והחברתיות על הילד ו/או המתבגר ועל משפחתו לאחר שעבר חוויה טראומטית בחקירתו? מה הם הגורמים הפסיכולוגיים, ההתפתחותיים והחברתיים המגבירים את פגיעותם של ילדים ומתבגרים והעלולים להוביל למתן הודאות שווא בכפייה?**

חקירות ככלל מעוררות עקה (לחץ, סטרס) אצל כל נחקר אבל תנאי ושיטות חקירה מסויימים עלולים להוביל לפגיעה ברצונו החופשי של החשוד, הפרעה באיזון הנפשי שלו ולפיכך להודאות שווא.

אדם, במיוחד ילד ו/או מתבגר, הנמצא במעצר ותחת חקירה, עלול למסור הודאת שווא על אף חפותו, כדי להשתחרר מידידת מהסיטואציה של החקירה המשטרתית, בייחוד בהתקיים התנאים הבאים: לחץ נפשי ו/או גופני, איום, עינויים נפשיים ו/או גופניים, יחס אכזרי, השפלה, התשה גופנית ו/או נפשית, מניעת שינה, תשאל ממושך למספר רב של שעות, שיטות תשאל מנחות, שימוש בטקטיקות מניפולטיביות מטעות (כגון בדיקות פוליגרף, הצגת ממצאי חקירה כזבים, טביעות אצבע, דם והצגת עדים מזויפים).

¹ DCI-Palestine, Annual Report 2009: <http://www.dci-pal.org/english/publ/annual/report2009.pdf>

² DCI-Palestine. In Their Own Words, January 2011: <http://www.dci-pal.org/English/Doc/Press/JANUARY2011.pdf>

ברצוני לציין במיוחד ששיטות חמורות כמו בידוד בזמן חקירה עלולות להוביל לפגיעות נפשיות בלתי הפיכות, החל בשינויים בהתנהגות וכלה באיבוד קשר עם המציאות (מצב פסיכוטי). לאחר שימוש בשיטות אלו הנחקר מרגיש חוסר אונים ואיבוד כל שליטה על מצבו. מצב נפשי זה עלול להוביל לכניעתו המוחלטת לרצון החוקרים, ולפיכך להיענות לבקשותיהם ולמסירת הודאה המתאימה לדרישותיהם, המשחררת את הנחקר מסיטואציית החקירה.

למרות שחלק מהנחקרים מבינים שהודאה כזו, על אף חפותם, תהיה בעלת השלכות שליליות עתידיות, הם בכל זאת מודים, משום שהסבל הנפשי ו/או הגופני המיידית עולה מבחינתם על השלכות עתידיות, יהיו אשר יהיו.

האוכלוסיות הפגיעות ביותר לשיטות תחקור אלו, שקיים סיכוי גבוה כי יחסרו הודאת שווא בכפייה, הן ילדים ומתבגרים, מכורים לסמים ו/או אלכוהוליסטים, אנשים הסובלים ממחלות נפש או מפיגור שכלי.

גורמים פסיכולוגיים, התפתחותיים וחברתיים המגבירים את פגיעותם של ילדים ומתבגרים והעלולים להוביל למתן הודאות שווא בכפייה:

- הסיבולת של ילדים ומתבגרים לכאב וללחץ נפשי ו/או פיזי פחותה מזו של מבוגרים.
- לפי ההתפתחות הפסיכו-ביולוגית, ככל שגילו של הילד ו/או המתבגר צעיר יותר, הוא בעל יכולת פחותה לקחת אחריות על מעשיו ולנתח סיטואציות עם מורכבות משתנה. עם זאת, ככל שגילו של הילד צעיר יותר, הוא הופך לתלתי יותר. אין לילדים יכולת אובייקטיבית לנתח את מעשיהם והם אינם יכולים לקחת מרחק בין מה שעשו לבין מה שאומרים שהם עשו.
- מחקרים נירו-פסיכולוגיים מצביעים על הבדלי בשלות בין ילד ו/או מתבגר לבין מבוגר. הבדלים אלה נוגעים, בין השאר, לתהליך קבלת ההחלטות, שמושפע מגורמים קוגניטיביים ופסיכולוגיים, וכן לניתוח ולהבנה של מצבים שונים. גורמים אלו אמורים להשפיע על היכולת של הילד ו/או המתבגר להבין את זכויותיו המשפטיות בפועל ועל הבנת ההליך המשפטי שהוא עובר. מחקרים רבים מראים שגם כשהוקראו לילדים ולמתבגרים זכויותיהם, הם לא באמת הבינו אותן ואת השלכותיהן. בשל הבדלי הבשלות בין ילדים ומבוגרים, התהליכים הקוגניטיביים בגיל ההתבגרות בשלים ומתקדמים יותר מתהליכים קוגניטיביים של ילדים, אבל המתבגרים אינם מגיעים לרמת הבשלות של בוגרים. אי לכך, גם המתבגרים מתקשים להבין את זכויותיהם המשפטיות ואת ההליך המשפטי.
- ילדים ומתבגרים פגיעים יותר ממבוגרים לשיטות חקירה פסיכולוגיות. הם עלולים להודות בפשעים או בעבירות שלא ביצעו מתוך אימפולסיות, פחד או כניעה, במקום מבחירה חופשית ורציונלית.
- ילדים ומתבגרים פגיעים יותר לשיטות של תשאול מנחה בסיטואציית חקירה. הם פגיעים יותר להטעיות ולמניפולציות מאשר מבוגרים, בשל ניסיון החיים הקצר יחסית שיש להם ובשל נטייתם להאמין בטטליות של דמויות סמכותיות כמו מורה, דמות דתית, הורים, רופא או שוטר. אמירה כמו "חשבת, מאחר שהבטיחו לי, שאם אניגד להם דברים הם ישלחו אותי הביתה"³, או "לא אמרו לי שמוותר לשוטרים לשקר"⁴, ממחישות את מידת פגיעותם של ילדים לשיטות אלו. מכיוון שבחיים הנורמטיביים ילדים ומתבגרים נמצאים במסגרות המנוהלות על ידי דמויות סמכותיות בוגרות, נטייתם הטבעית היא להיענות לבקשותיהם ולסמכותם של המבוגרים. במצב של לחץ, כמו חקירה, אין להם שום יכולת או אופציה להתנגד לבקשות או לכפייה של המבוגרים.
- לילדים ולמתבגרים יש פחות אוריינטציה לעתיד מאשר למבוגרים. הם מביאים בחשבון יותר את ההשלכות קצרות הטווח מאשר את ההשלכות ארוכות הטווח.

³ Christine S. Scott-Hayward, "Explaining juvenile false confessions: Adolescent development and police interrogations," Law and Psychology Review, vol. 31, Spring 2007, p. 68.

⁴ שם, ע' 68.

תנאי מעצר וחקירה של ילדים ומתבגרים פלסטינים:

- מעצר ללא כל התראה ו/או זימון מוקדם.
- פריצה לבית הילד ו/או המתבגר בשעות הקטנות של הלילה, לרוב ללא צו, בליווי מספר גדול של חיילים עם נשק שלוף, איום בנשק על הילד ו/או המתבגר ועל בני משפחתו. החיילים לעתים לובשים מדים שחורים ופניהם מכוסים במסכות או מוסווים באיפור. החיילים עורכים חיפוש בבית, מעירים את יושביו וגוררים את הילד ו/או המתבגר ממיטתו.
- בעת המעצר החיילים מפעילים אלימות נגד הילדים והמתבגרים העצורים ו/או נגד בני משפחותיהם. ילדים ומתבגרים רבים מתלוננים על שימוש באלימות במהלך הנסיעה בג'יפ או בזמן ההמתנה בבסיס הצבאי.
- הילד או המתבגר נלקח לאחד הג'יפים הממתינים בחוץ ומשם לבסיס צבאי. שם הוא נאלץ להמתין שעות ארוכות כאשר הוא עדיין אזוק ולעתים גם מכוסה עיניים, בלי שהוא מקבל אוכל או שתייה ובלי הזדמנות ללכת לשירותים או מקום לישון.
- לא נמסרת להורים הודעה בדבר המקום שאליו נלקח הילד ו/או המתבגר.
- המעצר והחקירה נעשים ללא ליווי ההורים ובלי נוכחותם.
- חקירת הילדים ו/או המתבגרים מבוצעת על ידי כמה חוקרי משטרה רגילים, ולא על ידי חוקרי נוער.
- לעתים נמנע מהילד ו/או המתבגר מפגש עם עו"ד בימים הראשונים של החקירה.
- לעתים מוחזקים הילדים ו/או המתבגרים בבידוד ונמנעת מהם שינה למספר רב של שעות.

השלכות נפשיות של תנאי החקירה והמעצר שהוזכרו לעיל על חייהם של ילדים

ומתבגרים פלסטינים:

בתנאי מעצר וחקירה טראומטיים כמו אלה שתיארתי לעיל, הילדים ו/או המתבגרים מאבדים שליטה על המצב והופכים לפגיעים במיוחד, ללא כל יכולת להשתמש במשאבים נפשיים פנימיים או חיצוניים הנשאבים מדמויות ובגרות משמעותיות. בלי משאבים אלו הם מרגישים חסרי אונים ונטולי הגנה. בשל פגיעותם אין לילדים ו/או המתבגרים כל יכולת לפעול במצב של משבר. הם הופכים להיות אפטיים ואדישים, מאבדים אמון במבוגרים, נכנסים למצבי חרדה קיצוניים, חווים קשיי לימוד, חווים קשיי שינה וסובלים מסיטום. כן עלולות להופיע אצלם הפרעות התנהגות קשות, כמו תוקפנות, תלותיות יתר, הימנעותיות, קושי בחזרה לרוטינה, נטייה להתבודד ובכי. כל אלה, בנוסף להפרעות גופניות כמו הפרעות אכילה והרטבות לילה.

בנוסף מופיעה אצלם הרגשה עמוקה של איבוד ערך עצמי בעקבות ההשפלה הקיצונית, הלחץ הנפשי והגופני הרב שהופעל עליהם בחקירה מוביל לפגיעה בכבוד העצמי ובזהות העצמית של הילד ו/או המתבגר.

ברצוני להדגיש את השפעות השליליות שיש לחקירות של ילדים או מתבגרים על המבנה המשפחתי. השפעות אלה מותירות את המשפחה במצב של פירוק וחוסר אונים. המבוגרים במשפחה אינם מרגישים שהם משענת מספקת לילדים ו/או המתבגרים, מכיוון שלא יכלו למנוע את מעצרם ואת סבלם בחקירה. כל המבנה המשפחתי מתערער בעקבות ביטול המבוגרים כמקור לתמיכה ולסמכות.

סיכום

שיטות המעצר האלימות ושיטות החקירה הפסיכולוגיות המחזרות לעיל גורמות בפועל לשבירת כוח הרצון של הילד ו/או המתבגר בעמידה בהליך החקירה, תוך הפרה בוטה של זכויות הילד ו/או המתבגר. שיטות חקירה אלו, כאשר הן מופעלות על ילדים ו/או מתבגרים, שוות בהשלכותיהן לעינויים. הן מערערות באופן עמוק את כבוד הילד ו/או המתבגר ואת אישיותו ומיצרות כאב וסבל נפשי חמור. אי הוודאות וחוסר

האונים עלולים להוביל, בקלות יתרה, לכך שהילד ו/או המתבגר ימסרו את ההודאה המתבקשת מהם מתוך אימפולסיביות, פחד או כניעה, החלטה הרחוקה מבחירה חופשית ורציונלית.

ע"מ 2763/09⁵ "העובדה שחקירת העורר התנהלה בשעה 04:00 לפנות בוקר, מייד לאחר מעצרו, מעוררת סימני שאלה לא פשוטים. אכן, החוק אינו מונע פעולה שכזו. יחד עם זאת, כבר הכירה הפסיקה כבר הכירה באפשרות שחקירה בשעת לילה מאוחרת תפגע בשיקול דעתו של הנחקר... אין ספק כי החשש האמור מתעצם בענייננו כשהנחקר הינו קטין בן 15 בלבד, אשר ספק אם היה מודע לזכויותיו. נקל לשער מה עלול להיות מצבו הנפשי של ילד הנעצר באישון לילה על ידי חיילים ומייד מובא לחקירה משטרתית... לנוכח חשיבות הסוגיה האמורה, והשפעתה הרבה על שמירת זכויות הנחקר, המהוות זכויות יסוד בסיסיות... ראוי יהיה לטעמי, כי ייבחן הצורך במתן הוראות פעולה למשטרת ישראל, אם הוראות כאלה אינן קיימות."

ההשלכות הנפשיות והחברתיות על חיי הילד ו/או המתבגר, כתוצאה משימוש של הרשות החוקרת ו/או העוצרת בשיטות חקירה ומעצר שתוארו לעיל, הן קשות לריפוי והרסניות. הן יכולות להסב סבל נפשי רב לילד ו/או המתבגר, לגרום לבעיות פסיכולוגיות ופסיכיאטריות, לפוסט-טראומה (PTSD), למחלות פסיכוסומטיות, להתפרצויות זעם, להפרעות לימוד וריכוז, לבעיות בזיכרון, לפחדים וחרדות, להפרעות שינה, להפרעות אכילה, לסימפטומים גרגסיביים ולהרטבת לילה. נזקים אלו הרסניים להתפתחות הנורמטיבית של הילד ו/או המתבגר, בייחוד אם הם חפים מפשע.

שיטות מעצר וחקירה אלו יוצרות בסופו של דבר מערכת הגורמת לשבירה, להתשה ולפלישה לאישיות הילד ו/או המתבגר ומאיימת על התקווה שבו. שיטות אלו פוגעניות במיוחד אצל ילדים ו/או מתבגרים שחיים באוכלוסייה ענייה ומבודדת, הנמצאת במצב של קונפליקט ו/או מתח פוליטי ו/או מתח חברתי קשה, כגון מצבה של האוכלוסייה הפלסטינית הנמצאת תחת כיבוש. פגיעות אלו בילדים יכולות לערער את המצב החברתי הכולל של החברה שאליה הם משתייכים.

לכל ילד יש הזכות להיות ילד, לשמירה על כבודו העצמי ולהגנה מכל צורות האלימות.

מקורות:

- פרוטוקולים מדיונים בבית המשפט בעניינם של ילדים: מס' תיק' 5327/09 - דיון התקיים בתאריך 21 באפריל 2010. - מס' תיק' 3599/9 - דיון התקיים בתאריך 07 בדצמבר 2009 - מס' תיק' 3599/9 - דיון התקיים בתאריך 04 בינואר 2010 - טיעוני זוטה בתיק בימ"ש 1367/11 בפני כב' הש' ריבלין, 22.02.11.
- Alayarian, Aida, MD, "Children, torture and psychological consequences," Clinical Knowledge, vol. 19, no. 2, 2009, pp. 145-156.
- Conti, Richard P., "The psychology of false confessions," The Journal of Credibility Assessment and Witness Psychology, vol. 2, no. 1, 1999, pp. 14-36. Defense for Children International – Palestine Section, Detention Bulletin, February 2011.
- Defense for Children International – Palestine Section, In their own words: A report on the situation facing Palestinian children detained in occupied East Jerusalem, 3 February 2011.

⁵ עתירה מס' איו"ש 2763/09 א"ע נגד התביעה הצבאית), 16 אוגוסט 2009.

- Defense for Children International – Palestine Section, *In their own words: A report on the situation facing Palestinian children detained in the Israeli military court system*, 29 January 2011.
- Montgomery, Edith, M.Sc, *Psychological effects of torture on adults, children and family relationships*, 1991.
- Reyes, Heman, "The worst scars are in the mind: Psychological torture," *International Review of the Red Cross*, vol. 89, no. 857, September 2007, pp. 591-617.
- Scott-Hayward, Christine S., "Explaining juvenile false confessions: adolescent development and police interrogations," *Law and Psychology Review*, vol. 31, Spring 2007, pp. 35-76.

השימוש של ישראל בעינויים ויחס אכזרי לא אנושי ומשפיל נגד פלסטינים ברצועת עזה¹

מרכז אל-מיזאן לזכויות אדם

הקדמה

בין מאי 2009 לאפריל 2011 ניהל מרכז אל-מיזאן לזכויות אדם מחקר על הפרות זכויות אדם ברצועת עזה. הנתונים שנאספו במחקר מלמדים כי כוחות הכיבוש הישראליים, הצבא הישראלי והשב"כ, ממשיכים להשתמש בעינויים ויחס וענישה אכזריים לא אנושיים ומשפילים נגד הפלסטינים בעזה. יתר על כן, מבצעי המעשים הללו אינם נדרשים לתת עליהם דין וחשבון. הם זוכים להגנה בתרבות הישראלית הסלחנית, הפוטרת מעונש אנשים שמענים פלסטינים.

בפרקטיקות שהיא נוקטת וברבים מקווי המדיניות שלה, ישראל עוברת על האיסור המוחלט שמטיל החוק הבינלאומי על עינויים ועל יחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל. פרקטיקות וקווי מדיניות אלה נפוצים במיוחד בכל הנוגע לפלסטינים מרצועת עזה, שבה ישראל ממשיכה להפעיל רמה גבוהה של שליטה בפועל ושעל שטחה היא מטילה מצור. כדי לאכוף את הסגר על עזה נוקטת ישראל פעולות המאפשרות לכוחותיה לעצור ולעכב פלסטינים, כולל חולים ודייגים, לענות אותם ולנהוג בהם באכזריות, בחוסר אנושיות ולהשפילם.

מאמר זה מציג נתונים עדכניים שאסף אל-מיזאן על הפעולות הללו. הוא מדגים ומסביר כיצד כופה ישראל את המצור על הרצועה באמצעות מדיניות ופרקטיקות המפירות את האיסור המוחלט על עינויים ויחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל. כדי לזהות מקרים ו/או פרקטיקות העונים על ההגדרה של עינויים ויחס אכזרי, לא אנושי ומשפיל, הסתמך אל-מיזאן על תורת המשפט שעליה מתבססות ועדת האו"ם נגד עינויים וועדת זכויות האדם של האו"ם.

¹ The data for this report comes from Al Mezan, *Torture and other Forms of Cruel, Inhumane and Degrading Treatment against the Palestinian Population in Gaza Strip by the IOF*, July 2011. Available at: http://www.mezan.org/en/details.php?id=12381&ddname=Torture&id2=7&id_dept=22&p=center_more

פרק זה פותח בתיאור המצב הנוכחי ברצועת עזה, מתמקד במיוחד בהשפעות מדיניות הסגר על האוכלוסייה ומזגים כיצד היא מגבירה את פגיעותם של הפלסטינים לעינויים וליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל. בחלקים הבאים של הדו"ח מוצגים נתונים שליקטו משקיפי השטח של אל-מיזאן בין מאי 2009 לאפריל 2011, המבהירים כיצד ישראל משתמשת בעינויים וביחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל נגד קבוצות מסוימות, כאמצעי להפעלת שליטתה על רצועת עזה. הפרק מסתיים בניחות קצר של השפעות השימוש המתמשך בעינויים, באיומים וביחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל על אוכלוסיית הרצועה בכללותה.

המצור ואמצעים אחרים שנוקטת ישראל כדי לשמר את שליטתה

בעשור האחרון נקטה ישראל סדרת צעדים נגד אוכלוסיית הרצועה, המהווים ענישה קולקטיבית. באמצעות השליטה בנקודות המעבר היבשתיות בין הרצועה לישראל, ישראל כופה הגבלות חמורות על תנועת אנשים וסחורות. ישראל הפחיתה משמעותית את כמויות מוצרי הצריכה, מוצרי היסוד, הדלק והאספקה הרפואית המורשים לעבור לרצועה. המעבר של חומרי בנייה נאסר לחלוטין. בעקבות האיסור נקלע מגזר הדיור למשבר ומשפחות רבות הפכו לחסרות-בית, לרבות כאלה שאיבדו את בתיהן במבצע עופרת יצוקה (דצמבר 2008-ינואר 2009). אליהן מתווספים כל העת אנשים המאבדים את בתיהם כתוצאה מהמשך מדיניות הריסת הבתים. תוצאה נוספת של האיסור על העברת חומרי בנייה היא הגידול במספרם של אוספי פסולת וגרוטאות, במיוחד באזורים סמוכים לגדר הגבול, שבהם נהרסו בתים רבים.

ישראל גם מונעת מפלסטינים ברצועה את התנועה היבשתית והימית. מאז פברואר 2009, דייגים פלסטינים מורשים לדוג בשטח של שלושה מילים ימיים, למרות הסכמה קודמת על גבול של 20 מילים ימיים, שנכללה בהסכמי אוסלו. הסכמי אוסלו גם קבעו אזור חיץ של 50 מטרים מגדר הגבול ועד שטח הרצועה. עם זאת, בינואר 2009 כוחות הכיבוש הישראלי הצניחו כרזים באזורים שונים של הרצועה, שבהם הבהירו כי כוחות ישראלים יירו בפלסטינים שיימצאו בטווח של 300 מטרים מגדר הגבול בין הרצועה לישראל. בפועל, פלסטינים נורו בטווח של עד שני קילומטרים מן הגבול כחלק מאכיפת אזור החיץ.²

שילוב של המצור ושל קווי מדיניות שונים, שתכליתם להגביל את תנועת הפלסטינים ברצועה, מאפשר לכוחות הכיבוש לעצור, לענות, להשפיל ולנהוג בחוסר אנושיות ובאכזריות בפלסטינים שעמם הם באים במגע. בחלקים הבאים של הדו"ח נציג על הקבוצות המצויות בסכנה הגדולה ביותר להיחשף לעינויים וליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל ונציג את הנתונים העדכניים ביותר על שימוש בעינויים וביחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל, שאנשי השטח של אל-מיזאן אספו בין 1 במאי 2009 ל-30 באפריל 2011.

את מי עוצרת ישראל?

ממאי 2009 ועד אפריל 2011 תיעד אל-מיזאן את מקרי המעצר והעיכוב הבאים:

■ 140 פלסטינים מרצועת עזה נעצרו בידי כוחות הכיבוש;

■ לפחות 15 פלסטינים מרצועת עזה עוכבו על-ידי ישראל כ"לוחמים בלתי חוקיים" ושישה מהם עדיין כלואים³;

Save the Children UK, *Research Report: Life on the Edge: The struggle to survive and the impact of forced displacement in high risk² areas of the occupied Palestinian territory*, October 2009, p. 47. Available at: http://www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/English_Research_Report_with_Cover_low_res_1.pdf

Information obtained by Al Mezan's lawyers, who have represented several alleged "unlawful combatants," and from³ the Palestinian Ministry of Prisoners Affairs in May 2011. For more information see, Al Mezan *Unlawful Combatants: The Violation of Gazan Detainees' Rights in Israeli Prisons*, April 2009. Available at: http://www.mezan.org/en/details.php?id=8619&ddname=detention&id_dept=22&id2=9&p=center; and Al Mezan, "Al Mezan Calls for Release of All Detainees Held by Israel and Especially those Categorized as 'Unlawful Combatants' in Contravention of International Law and Human Rights Principles," 26 March 2009. Available at: http://www.mezan.org/en/details.php?id=8596&ddname=detention&id_dept=9&id2=9&p=center

- 85 כלאים פלסטינים עברו עינויים בבתי כלא ישראליים;
- לפחות 65 דייגים נעצרו על-ידי כוחות הכיבוש, כולל ארבעה קטינים, ורובם עברו עינויים ו/או נחשפו ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל;
- 12 חולים, או קרובים שליוו אותם, נעצרו בידי כוחות הכיבוש במחסום ארז;
- 38 אוספי פסולת וגרוטאות, ביניהם ארבעה קטינים, נעצרו בפלישות מוגבלות של ישראל לתוך הרצועה; מרבית המעוכבים עברו עינויים ו/או נחשפו ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל;
- ביקורי משפחות לא הותרו לאיש מן המעוכבים מרצועת עזה.

האנשים החשופים ביותר למעצר, ולפיכך לעינויים ו/או ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל, הם חולים המבקשים לעבור במחסום ארז בלוויית קרוביהם, דייגים ואוספי פסולת וגרוטאות. ישראל עוצרת ומעכבת אנשים מן הקבוצות הללו כדי לקיים את המצור על הרצועה ואת שליטתה האפקטיבית בשטח, ובמיוחד את שליטתה בבגולות היבשתיים והימיים.

נגישות של חולים לטיפול רפואי מחוץ לרצועה

בשנים 2009 ו-2010 הפנה משרד הבריאות הפלסטיני 30,127 חולים לטיפולים מחוץ לרצועת עזה.⁴ 6,538 מאותם חולים יצאו ב-2009 לקבל טיפולים בגדה המערבית (כולל מזרח ירושלים), בישראל ובירדן; ב-2010 יצאו 9,585 מאותם חולים לטיפולים בגדה המערבית (כולל מזרח ירושלים), בישראל ובירדן. כדי שיוכלו לצאת לטיפולים, הם נזקקו להיתרי יציאה מן הרצועה דרך מעבר ארז, שמנפיקה ישראל.⁵

ממאי 2009 ועד אפריל 2011 תיעד אל-מיזאן את המקרים הבאים של מניעת גישה של חולים לטיפול רפואי מחוץ לרצועה:

- 856 בקשות של חולים לקבל היתר לעבור במחסום ארז נדחו על-ידי השב"כ;
- 242 בקשות של חולים לקבל היתר לעבור במחסום ארז עוכבו;
- 553 מקרים שבהם התבקשו חולים להגיע לארז לשם ראיון וחקירה על ידי השב"כ;⁶
- 6 מקרים של חולים שמתו בזמן שהמתינו להנפקת ההיתרים, כולל שלושה ילדים ואישה אחת;
- 12 מקרים של חולים או של קרוביהם המלווים שנעצרו במעבר ארז;⁷
- 7 דיווחים של חולים, שאולצו למסור מידע על קרובים ו/או על חברים בתמורה להיתר.⁸

רצועת עזה סובלת, במידה רבה בשל הסגר והמצור המוטלים עליה, ממחסור בצוות מיומן ובציוד רפואי מקצועי ומתקדם הנחוץ לטיפול במחלות מורכבות כמו מחלות לב, מחלות מערכת העצבים ומחלות עיניים. אנשי מקצועות הרפואה נתקלים בהגבלות חמורות על תנועתם וברוב המקרים אינם יכולים לצאת מתחומי

⁴ See World Health Organization, *Referral of Patients from Gaza, Data and Commentary for 2010*, July 2011, Available at: http://www.who-opt/docs/who_referral_abroad_report_gaza And Palestinian Ministry of Health, Health Annual Report, Palestine 2009, April 2010, p. 134. Available at: <http://www.moh.ps/attach/19.pdf>

⁵ ראו גם: 134. Palestinian Ministry of Health, Health Annual Report, Palestine 2009, April 2010, p. 134. משרד הבריאות הפלסטיני אינו ממציא פילוח חודשי של בקשות ההיתרים.

⁶ לפי מידע שנתקדם מלשכת התיאום של משרד הבריאות, האחראית לתיאום עם הישראלים כדי להקל את הגישה של חולים לבתי חולים מחוץ לרצועת עזה.

⁷ See Joint Press Release, "Human rights organizations: The ISA (Shabak) summons sick patients to the Erez Crossing and detains them, preventing them from receiving medical treatment," 1 March 2010. Available at: http://www.mezan.org/en/details.php?id=9776&ddname=torture&id_dept=31&id2=9&p=center

⁸ See also Al Mezan, "Al Mezan Condemns Israeli Court Sentencing Palestinian Patient to 30 Months Imprisonment," 21 September 2010. Available at: http://www.mezan.org/en/details.php?id=10768&ddname=detention%20treatment%20abroad&id_dept=9&p=center

⁹ פלסטינים נמנעים לעתים מלדווח על מקרים של השגת מידע בכפייה, מאחר שלא אחת הם חוששים לדבר על התנעויותיהם, שכן חייהם עלולים לעמוד בסכנה אם אנשים אחרים יגלו שהם דיברו עם ישראלים והתבקשו לשחף פעולה עם ישראל.

הרצועה לצורך השתלמויות, ובכלל זה הם מנועים מיציאה לחלקים אחרים של השטחים הפלסטיניים הכבושים. כעניין של מדיניות, ישראל אינה מרשה להכניס ציוד רפואי חיוני, לרבות מכשירי רנטגן למשל, לתחומי הרצועה.⁹ לפיכך נאלצות רשויות הבריאות הפלסטיניות להפנות יותר מאלף חולים בחודש לטיפול רפואי בבתי חולים מחוץ לרצועה.

החולים מופנים בדרך כלל לבתי חולים בגדה המערבית (כולל מזרח ירושלים) ולישראל. אחרים מופנים למצרים ולירדן. חולים המופנים לבתי חולים בגדה המערבית, בישראל או בירדן צריכים לעבור במעבר ארז כדי להגיע אליהם. לשם כך הם נדרשים להיתר של השב"כ, שבידיו הסמכות ושקול הדעת להעניק היתרים או לסרב להנפיקם.

השב"כ נוקט סחבת בטיפול בבקשות לקבלת היתרים ולפיכך לא אחת חולים מחמיצים את התורים שנקבעו להם והם נאלצים לעבור שוב את התהליך, לא פעם יותר מפעם אחת. הרשויות הישראליות אינן מספקות הנמקות מפורטות לעיכובים הארוכים, מעבר להיתלות בסיבות "ביטחוניות" עמומות. מאחר שמרבית החולים המופנים למוסדות רפואיים מחוץ לעזה זקוקים לטיפולים רפואיים מצילי חיים, היו חולים שמתו בהמתנה לאישור בקשותיהם לקבל היתר (שישה מתו בין מאי 2009 לאפריל 2011). בנוסף לעיכובים הארוכים בתהליך הנפקת ההיתרים, יצרה ישראל הבחנה בין טיפול רפואי המוענק לחולים בסכנת חיים לבין טיפול רפואי במחלות שאינן מסכנות חיים או טיפול המיועד לשפר את "איכות חייהם" של החולים. ההבחנה בין מצב רפואי מסכן חיים לכזה ש"רק" פוגע באיכות החיים היא שרירותית, אבל היא אמת המידה העיקרית הקובעת אם חולה יקבל היתר מעבר במחסום ארז.¹⁰

הנתונים שאסף אל-מיזאן גם מצביעים על כך שכוחות הכיבוש הישראליים מנצלים את מצוקתם של חולים מהרצועה, הזקוקים לטיפול רפואי מחוץ לרצועה, כדי לחלץ מהם מידע מודיעיני. במקרים מסוימים חולים המגישים בקשה להיתר יציאה מן הרצועה דרך מחסום ארז מזומנים לראיון/חקירה על-ידי השב"כ בארז. בראיונות הללו החולים בדרך כלל נאלצים לספק מידע על מכריהם. אפילו חולים שאינם נקראים לראיון עלולים להיעצר ולהיחקר על-ידי השב"כ בהגיעם למחסום ארז.¹¹

לפי התיעוד של אל-מיזאן, חולים המרואיינים על-ידי השב"כ במחסום ארז נחשפים ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל. קודם כל, הם נדרשים לצעוד קילומטר בערך, עד שהם מגיעים לשער הראשי של המעבר. במעבר עצמו הם עוברים הליכי חיפוש מורכבים, שמקשים על רבים מהם ומתישים אותם, ובמיוחד את הסובלים מנכויות. כל החולים עוברים חיפוש גופני. לאחר מכן הם נאלצים להמתין שעות באולם בתוך המעבר, לפני שמרואיינים/חוקרים אותם. בזמן ההמתנה נמנעת מהם גישה למזון ולמשקה.¹²

חולים המסרבים לספק מידע מסתכנים בכך שבקשתם לעבור במחסום ארז תידחה וכך תימנע מהם הגישה לטיפול רפואי חיוני, ובדרך כלל מציל חיים. המחקר של אל-מיזאן גם מראה, כי חולים רבים ו/או מלוויהם נעצרים ונלקחים לכלא, שבו הם נחקרים ולעתים קרובות עוברים עינויים ו/או נחשפים ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל.¹³

⁹ רופאים לזכויות אדם ישראל, "Israel has Pledged to Ease the Closure, What Now? A Situation Report on Obstacles Facing Gaza? Residents in Need of Medical Treatment," July 2010. Available at: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/EC30718FA3DA7CE8C1257758004C4163-Full_Report.pdf

¹⁰ ראו עדאלה, רופאים לזכויות אדם ואל-מיזאן, "Who Gets to Go?" June 2010, בתוך: <http://www.mezan.org/upload/10401.pdf>

¹¹ מידע מתצהירים שנבו משפטנים ועובדי שטח של אל-מיזאן.

¹² מידע מתצהירים שנבו משפטנים ועובדי שטח של אל-מיזאן.

¹³ See Al Mezan, "Fact Sheet: Gaza Patients Access to Medical Treatment Abroad," 27 December 2010. Available at <http://www.mezan.org/upload/11211.pdf>

ראו: עדאלה, רופאים לזכויות אדם ואל-מיזאן, "Who Gets to Go?" June 2010.

תצהירים שנבנו על-ידי אל-מיזאן מלמדים כי חולים שנעצרים ומעוכבים עוברים עינויים, בלי להתחשב במצב בריאותם בזמן המעצר. הטיפול בהם אינו שונה מזה שמקבלים מעוכבים אחרים. הם גם הופכים לקורבנות של הזנחה רפואית, בגלל שירותי הבריאות העלובים בכלא ועקב העובדה שרק לעתים נדירות מפנים אותם לבתי חולים המסוגלים להציע ציוד ושירותים מקצועיים.

יחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל לדייגים פלסטינים

ממאי 2009 ועד אפריל 2011 תיעד אל-מיזאן את המקרים הבאים, שבהם היו מעורבים דייגים פלסטינים:

- 92 מקרים של התקפות, כולל ירי ומעצרים, על דייגים ליד חופי רצועת עזה, הן בתחומי אזור שלושת המילים הימיים והן מחוץ לו;¹⁴
- 75 מקרים של התקפות ישראליות על דייגים, שהסתיימו במותם של שניים ובפציעתם של שמונה;
- 59 דייגים נעצרו, כולל שלושה קטינים. כולם דיווחו על יחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל בזמן מעצרם.

כתוצאה מהגבלת הדיג לתחום של שלושה מילים ימיים, שנאכפת על-ידי ישראל, הדייגים נמנים עם קבוצות האוכלוסייה הפגיעות והעניות ביותר ברצועת עזה. ברצועה יש כ-4,000 דייגים, ש-3,700 מהם רשומים באיגוד הדייגים הפלסטיני. 65,000 בני אדם בקירוב תלויים בדיג למחייתם.¹⁵

חיל הים הישראלי רודף דייגים, יורה עליהם על בסיס יומיומי כמעט ומאלץ אותם לעזוב את הים. במקרים רבים חיל הים גם עוצר דייגים, נוהג בהם בחוסר אנושיות ובאכזריות ומשפיל אותם ו/או מפקיע את ציוד הדיג שלהם ואת סירותיהם. התייעוד של אל-מיזאן מצביע על כך שחיל הים הישראלי נוקט הליכים על פי דפוס חוזר ונשנה, המרמז על קיומם של נוהלי ביטחון מסוימים בכל הנוגע למעצר דייגים מן הרצועה. בכל המקרים שתועדו, חיילי חיל הים הישראלי הורו לדייגים להסיר את בגדיהם ולשחות אל עבר ספינות חיל הים הישראלי, אפילו בחורף. כשהדייגים היו על הספינות אזקו את ידיהם, עצרו אותם והם נלקחו לישראל. בתצהירים שמסרו לאל-מיזאן אמרו הדייגים כי קציני חיל הים הישראלי השאירו אותם בלא בגדים במשך שעות, אפילו בחורף. הדייגים הפלסטינים גם הצהירו כי בזמן מעצרם, בדרך כלל בנמל אשדוד, הם אולצו לחכות שעות רבות בעיניים קשורות, בלי מזון, אזוקים באזיקוני פלסטיק. בכל המקרים כוחות הכיבוש הישראליים חקרו ועצרו את הדייגים והפעילו עליהם לחץ באמצעות טכניקות חקירה נוקשות, כולל צעקות, הצעת תשלום כספי בתמורה למידע או אימונים בהארכת המעצר במטרה לחלץ מהם מידע.¹⁶

סירותיהם של הדייגים מצוידות במכשירי קשר, אבל הם דיווחו כי חיל הים הישראלי מעולם לא הזהיר אותם לפני שהותקפו. לרשות חיל הים הישראלי עומדת טכנולוגיית תקשורת מתקדמת, המאפשרת לו להזהיר דייגים פלסטינים במקרה שיצאו מתחומי האזור המותר. במקום זה, חיל הים משתמש בשיטות אלימות ומשפילות כדי לאכוף את ההגבלות ולמנוע מן הדייגים להשתכר למחייתם.

¹⁴ אל-מיזאן אינו מבחין בין תקריות שהתרחשו באזור המותר לאלה שקרו מחוץ לו. ישראל כופה באורח חד-צדדי את מגבלת שלושת המילים הימיים, אבל חייהם של הדייגים נתונים בסכנה בכל מקום בים, מאחר שחיל הים הישראלי אינו מכבד את המגבלה.

¹⁵ See Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA) and the World Food Programme (WFP), "Between the Fence and a Hard Place: The Humanitarian Impact of Israeli-imposed restrictions on Access to Land and Sea in the Gaza Strip," August 2010, pp.

10, 11. Available at: http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_special_focus_2010_08_19_english.pdf

¹⁶ מידע מתצהירים שנבנו משפטים ועובדי שטח של אל-מיזאן.

יחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל כלפי אזרחים באזור החיץ

ממאי 2009 עד אפריל 2011, אל-מיזאן תיעד את המקרים הבאים של יחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל כלפי אזרחים באזור החיץ:

- 252 מקרים של ירי באזור החיץ, שבהם היו מעורבים אוספי פסולת וגרוטאות, איכרים, מפגינים לא-אלימים, תושבי אזור החיץ ואזרחים אחרים שנמצאו קרוב לגבול;
- 26 מקרים של הרג אנשים, כולל שישה ילדים ושתי נשים;
- 142 מקרים של פציעת אנשים, כולל 39 ילדים ושתי נשים;
- 38 מקרים שבהם נעצרו אוספי פסולת וגרוטאות בפלישות ישראליות מוגבלות לרצועה;
- 22 מ-38 העצורים נחשפו ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל.

כוחות הכיבוש הישראליים עורכים התקפות רצופות על איכרים, תלמידים, צוותי בתי ספר ואזרחים אחרים, העוסקים בפעילויות כלכליות או מחזיקים נכסים באזור החיץ. אכיפת אזור החיץ גזלה ממאות משפחות פלסטיניות את מקור פרנסתן, מאחר שעידוד הקרקע, המהווה כ-17 אחוזים מסך כל שטח הרצועה ו-35 אחוזים מן הקרקע המעובדת ברצועה, מסוכן מדי.¹⁷

עם המשך המצור על עזה גובר הצורך בחומרי בניין לשם בנייה מחדש של בתים שנהרסו, במיוחד בעקבות מבצע עופרת יצוקה, וכדי לענות על צורכי הגידול הטבעי של האוכלוסייה. איסוף פסולת וגרוטאות לצורך מיחזור חצץ וברזל ממבנים הרוסים ליד גדר הגבול הצפוני והמזרחי בין הרצועה לישראל משגשג וממציא מקור הכנסה משמעותי למשפחות רבות.¹⁸ רבים מן העובדים הללו מתקרבים לאזור החיץ הביטחוני שאוכפים כוחות הכיבוש ולעתים אפילו נכנסים אליו. כעניין שבשגרה, כוחות הכיבוש פותחים באש ישירה על אנשים אלה כדי להפחידם ולהרתיעם מהתקרבות לאזור החיץ.¹⁹

הריסת בתים ועקירת יושביהם

מספטמבר 2000 ועד היום מראים נתוני אל-מיזאן כי כוחות הכיבוש הרסו 19,027 בתים ברצועת עזה, 5,694 מהם עד היסוד. 183,509 יושביהם, בהם 91,007 ילדים, נפגעו מכך במישרין. רק במבצע עופרת יצוקה תיעד אל-מיזאן את הריסתם החלקית או המלאה של 11,149 בתים כתוצאה מהתקפות כוחות הכיבוש, שבעקבותיהן נהרסו 2,652 בתים עד היסוד. בבתים הללו חיו 108,748 אנשים, מהם 53,217 ילדים.²⁰

ממאי 2009 עד אפריל 2011 תיעד אל-מיזאן את המקרים הבאים של הריסת בתים ועקירת יושביהם:

- 169 מקרים של בתים שניזוקו, כולל 13 בתים שנהרסו עד היסוד;
- 1,790 אנשים שנעקרו מבתיהם, כולל 846 ילדים.

OCHA and WFP, "Between the Fence and a Hard Place," August 2010, p. 5 ¹⁷

Al Haq, "Shifting Paradigms: Israel's Enforcement of the Buffer Zone in the Gaza Strip," 2011, p. 7 ¹⁸

.Available at: http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_special_focus_2010_08_19_english.pdf

OCHA, "Easing the Blockade: Assessing the Humanitarian Impact on the Population of the Gaza Strip," March 2011, p. 2 ¹⁹

.Available at: http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_special_easing_the_blockade_2011_03_english.pdf

.For further information see Al Mezan, "Cast Lead Offensive in Numbers," 2 August 2009 ²⁰

.Available at: http://www.mezan.org/en/details.php?id=8944&ddname=Gaza%20destruction&id_dept=14&p=center

בתים רבים ברצועה נהרסו, חלקם בהתקפות אוויריות, במסגרת מדיניות הענשתן של קבוצות התנגדות פלסטיניות ושל משפחות החברים בהן, ומדיניות הענשת תושביהם של אזורים שמהם משוגרים טילים לתוך ישראל. כוחות הכיבוש הורסים לעתים קרובות בתים ליד גדר הגבול בין הרצועה לישראל, במיוחד בעקבות התקפות פלסטיניות מאזור הגבול. עילה נוספת להרס בתים היא סיבות צבאיות "אסטרטגיות" עמומות. בתים אחרים נהרסים לפי הדפוס של התקפות מנע, כחלק מאסטרטגיה שתכליתה לפנות את אזורי הגבול מכל יושביהם.²¹

יהיו אשר יהיו ההסברים להריסת הבתים הללו, לפי החוק הבינלאומי זהו צעד בלתי חוקי, ללא כורח צבאי מוחלט והתחשבות ראויה בעקרונות ההבחנה והמידתיות. ועדת האו"ם נגד עינויים מציינת כי הריסת בתים מעין זו עשויה להיחשב יחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל.²² כמו כן, היא מהווה ענישה קולקטיבית.

סיכום

מהנתונים שהובאו במאמר זה עולה כי ישראל ממשיכה להשתמש בצורות שונות של עינוי ויחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל נגד פלסטינים מרצועת עזה. ישראל לא רק משתמשת בשיטות של התעללות פיזית ונפשית כלפי פלסטינים עצורים, אלא גם נוקטת פרקטיקות כאלה לצורך שימור המצור על הרצועה והגבלתן של תנועת המשאבים והגישה אליהם בתוך הרצועה. דייגים פלסטינים, אנשים חיים או עובדים באזור החץ וחולים העוברים במחסום ארז מסתכנים במעצר ובהיחשפות ליחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל מידי הצבא ושירותי הביטחון הישראליים. פלסטינים היוצאים לים מחוף עזה וכאלה הנמצאים במרחק של עד שני קילומטרים בתוך אזור החץ ליד הגבול עם ישראל מסתכנים אף הם בהיחשפות לאש חיה ו/או להרס של בתיהם או לפגיעה בהם.

ישראל ממשיכה לנקוט מדיניות המובילה להפרות באין מעניש של האיסור המוחלט שמטיל החוק הבינלאומי על עינויים ועל יחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל ומבצעת פעולות שהן בגדר עינוי ויחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל כדי לשמר את שליטתה בפועל על אוכלוסיית הרצועה בכללותה. האיום המתמיד בעינוי וביחס לא אנושי, אכזרי ומשפיל המרחף על חלקים גדולים של אוכלוסיית הרצועה, ובצדו המצור וקווי מדיניות אחרים המגבירים את המחסור במזון, את העוני, את האבטלה ואת העדר הטיפול הרפואי הנאות דוחקים את העזתים למצב הולך ומחמיר של פגיעות ושעבוד ומונעים את התפתחותם הכלכלית והחברתית. באמצעות הפסקת העינויים והיחס הבלתי אנושי, האכזרי והמשפיל לאוכלוסיית הרצועה והבטחת הנשיאה באחריות לנזקים הנגרמים לקורבנות תתחיל ישראל לספק לאנשי הרצועה את ההגנה הראויה ואת הפיצוי המגיעים להם בהתאם לחוק הבינלאומי.

²¹ הריסת בתים באזור החץ נמשכת מאז שנת 2000. המשרד לתיאום עניינים הומניטריים של האו"ם (OCHA) מציין כי מרבית הקרקע עד 300 מטרים מן הגבול ישרה רוב המבנים (כולל בתים) שנמצאו בה נהרסו. יישור הקרקע והריסת בתים מתרכזים עכשיו בשטחים בטוחים ש-300 מטרים ועד קילומטר ומחצה מגדר הגבול. ראו: p. 16. OCHA and WFP, "Between the Fence and a Hard Place," August 2010.

²² Conclusions and Recommendations of the Committee against Torture: Israel, CAT/C/XVII/Concl.5, 23 November 2001, paras. 6(j) and 7(g).

Available at: <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/60df85db0169438ac1256b110052aac5?OpenDocument>

And Concluding observations of the Committee against Torture: Israel, CAT/C/ISR/CO/4, 23 June 2009, para. 33.

Available at: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/431/65/PDF/G0943165.pdf?OpenElement>

סקירת הספר *Threat: Palestinian Political Prisoners in Israel*, בעריכת עביר בכר וענת מטר

פרופ' ליסה חג'אר

פרופסור עמית לסוציולוגיה באוניברסיטת קליפורניה, סנטה ברברה

כליאת פלסטינים היא אחד ממנגנוני השליטה העיקריים שמפעילה ישראל בגדה המערבית ובעזה הכבושות. הספר *Threat: Palestinian Political Prisoners in Israel*, בעריכת עביר בכר וענת מטר, מביא סקירה מצוינת ורחבת היקף של הנימוקים לקיום משטר כליאה זה ושל תוצאותיו. הספר מאיר את הדרכים השונות שבהן עיצבו מעצרים המוניים את התרבות הפוליטית ואת היחסים החברתיים בקרב החברה הפלסטינית והשפיעו על חייהם של יחידים ומשפחות. להבדיל מאסופות מאמרים רבות אחרות, בספר הזה לכל פרק יש תרומה מקורית ומשמעותית. אם יש לי ביקורת קלה, היא נוגעת לכותרת הספר. הכותרת מבליעה את העובדה הגיאוגרפית-פוליטית שהשטחים אינם "ישראל"; הייתי מעדיפה שבכותרת יופיע המונח "ישראל/פלסטין".

מאז 1967, יותר מחצי מיליון פלסטינים נכלאו לאחר שהורשעו על ידי מערכת המשפט הצבאית הישראלית או שהועברו למעצר מינהלי ללא משפט. בשני העשורים הראשונים של תקופה זאת, כפי שמראה אלינה קורן, פלסטינים היו בין 45% ל-60% מהכלואים בבתי סוהר ישראליים. בין 75% ל-82% מהאסירים הפלסטינים נידונו לתקופת מאסר ארוכות יחסית. בתקופת האינתיפאדה הראשונה (1987-1993), מספר הכלואים לנפש בישראל היה הגבוה בעולם. שיעור הכליאה ביחס לאוכלוסייה ירד לאחר חתימת הסכמי אוסלו ב-1993, אבל המגמה שבה והתהפכה אחרי פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000. מספר הכלואים הפלסטינים הגיע לשיא ב-2006, 9,516 - כ-46% מסך הכלואים בישראל. ב-2010 ישבו בבתי הכלא הישראליים 6,620 פלסטינים.

בכר ומטר מציעות במבוא ניתוח ביקורתי של המושג "איום ביטחוני", כפי שהוא מיושם על ידי ישראל. פלסטינים מוגדרים אסירים ביטחוניים, ללא קשר לעבירה שבגללה נעצרו או נכלאו. שלא כמו אסירים שנכלאו בגלל עבירות פליליות, שאינם נושאים הגדרה רשמית אלא נחשבים "עבריינים רגילים" (כלומר, הם הואשמו אישית בעבירה שבוצעה בעבר), אסיר ביטחוני הוא אדם שעבר עבירה, או שחשוד בביצוע

עבירה, "אשר לפי טיבה או נסיבותיה הוגדרה עבירה בטחונית או שמניעה היו לאומניים" (עמ' vii). עבירות ביטחוניות כוללות פעולות (שבוצעו, שתוכננו או שעלה חשד לקיומן) שנועדו לפגוע בישראלים או להוות איום על המדינה (כולל על מנגנון הכיבוש) ואשר מונעות על ידי הרצון לקדם תכלית פלסטינית לאומנית. אפילו מרי אזרחי ומחאה לא אלימה נחשבות עבירות ביטחוניות בנות ענישה. לכן כל הפלסטינים הם אסירים ביטחוניים בפוטנציה. הם חשופים למעצר, לחקירה, להעמדה לדין או למעצר מינהלי והיחס אליהם שונה בתכלית מהיחס לאסירים שהם עבריינים "רגילים". גם הזכויות של אסירים "ביטחוניים" שונות מאלה של אסירים "רגילים".

הפרקים שכתבו אלון הראל ויעל ברדה מרחיבים את הדין במושג אסיר ביטחוני, שבאמצעותו פלסטינים מוגדרים איום אינהרנטי על ביטחון ישראל וכליאתם נתפשת כתגובה מוצדקת בהתחשב בצורכי ההגנה על המדינה. הראל עוסק בהרחבה בכוחו של הדבק המצמיד את התווית המתייגת, כדי למתוח ביקורת על העובדה שבמערכת הזאת אין לאסיר זכות לבדיקה תקופתית פרטנית של מידת המסוכנות שלו או לבחינה של "שינויי אופי, דרך חיים, אמונות וזהויות" (עמ' 41). הנוקשות המערכתית, הוא טוען, נוגדת את הדרישות המשפטיות בנוגע לכבוד האדם, מפני שהיא שוללת מאנשים את הזכות לתקווה. מאמרה של ברדה משלב נימה של ניתוח אובייקטיבי ("ברצוני לתאר את מערכת הסיווגים של שירות הבטחון הכללי - השב"כ - שאליה התוודעתי בעבודתי כעורכת דין בירושלים העוסקת בזכויות אדם") עם ניתוח עוקצני, שמקפיד על לשון מאופקת, של מערכת זו: "הקטגוריה של איום ביטחוני היא קטגוריית-על... כלי לסיווג בני אדם; היא נהפכת לתבנית מחשבתית, לסכימה בינרית שדרכה נתפשת האוכלוסייה הפלסטינית" (עמ' 45). מערכת הכליאה הישראלית היא בירוקרטיה המבוססת על קריטריונים של גזע, שפועלת על פי מודל המינהל הקולוניאלי. היא כוללת בתוכה לא רק פלסטינים מהשטחים הכבושים, אלא גם פלסטינים אזרחי ישראל. מתוך שימוש בגישה שנוקטת חנה ארנדט בספרה מקורות הטוטליטריות, ברדה מתארת ומנתחת את התפקיד שממלאים שירותי הביטחון בהפיכת הפלסטינים מ"אוכלוסייה חשודה" ל"אויבי המדינה מבחינה אובייקטיבית" ולאחרונה ל"נשאים של מגמות".

פרקים שכתבו סמדר בן נתן, שרון וייל ומיכאל ספרד דנים בדרישות המשפט הבינלאומי ההומניטרי (IHL) אשר אמורות להנחות את יחסה של ישראל בנוגע לאזרחים הנמצאים בשטחים שנכבשו על ידה במלחמה, וכן בדרכים הרבות והמגוונות שבהן ישראל מפירה את המגבלות ואת החובות המשפטיות החלות על מדינה המחזיקה בשטחים ככוח כובש. וייל מציינת כי "השאלה המקדמית של חוקיות הכיבוש עצמו הושארה לדיון בחזית המדינית" - וכי כתוצאה מכך מדיניות הפרשנות והאכיפה של המשפט הבינלאומי ההומניטרי לא התייחסה לסוגיות משפטיות חשובות כמו הזכות להגדרה עצמית והאיסור על תפיסת שטח זר לצמיתות בעקבות מלחמה. היא מתארת את החוקים השונים ואת מדיניות הענישה המגוונת הקיימים במערכות המשפט הישראליות המרובות, כדי להראות כיצד נהפך הכיבוש לסוג של אפרטהייד. היא מציינת כיצד, באופן פרדוקסלי, "ההתייחסות הבלעדית ל-IHL (על ידי עורכי דין בינלאומיים, אנשי אקדמיה ואנשים העוסקים בתחום) הותירה את האדמות הפלסטיניות ואת העם הפלסטיני במצב של כיבוש קיומי" (עמ' 137-138). השאלה מדוע לוחמים פלסטינים מעולם לא קיבלו מעמד של שבויי מלחמה עומדת במוקד הפרק שכתבה בן נתן. בתקופת המאבק המזוין של הפדאיון (1968-1971) דחתה ישראל את תביעותיהם של האסירים לראות בהם שבויי מלחמה, מכיון שלא השתייכו לכוח צבאי של מדינה. פרוטוקול I, הנספח לאמנת ז'נבה מ-1977 (Additional Protocol I - API), עוצב כדי לכלול את המאבק הפלסטיני להגדרה עצמית (וכן את המאבק נגד האפרטהייד בדרום אפריקה ומלחמות אחרות נגד הקולוניאליזם שעדיין התנהלו באפריקה) במסגרת ה-IHL, באמצעות קביעת זכותן של קבוצות לא-מדינתיות להילחם למען החופש, בתנאי שהן פועלות בהתאם לחוקי המלחמה. ישראל לא חתמה על הפרוטוקול וסירבה בעקביות להעניק מעמד של שבויי מלחמה אף לפלסטינים הנושאים נשק בגלוי, עונדים סמלי זיהוי גלויים ופועלים כחלק ממסגרת פיקודית מסודרת. ישראל טענה שהם שייכים לארגוני טרור, אשר פוגעים במכוון גם באזרחים. ספרד מתמקד באיסור שמטיל המשפט הבינלאומי ההומניטרי על העברת בני אוכלוסייה כבושה

לבתי סוהר הנמצאים בשטחה של המדינה הכובשת - פעולה שישראל מבצעת בהיקף של עשרות אלפים. הוא בוחן את הפרות הזכויות הנלוות, את הקשיים הספציפיים העומדים לפני אסירים ובני משפחותיהם (לדוגמה, מניעת אישורי תנועה לצורך ביקורים) ואת ההשפעה הקולקטיבית של הפרות אלה על החברה הפלסטינית בכללותה. במרס 2009, 7,119 פלסטינים היו כלאים בשטחה של מדינת ישראל (עמ' 190). המרחק בקו אווירי בין בתי הסוהר שבהם מוחזקים אסירים אלה לבין השטחים הכבושים אינו רב, אך למעשה אסירים אלה כאילו הועברו ל"אי השדים".

פרקים רבים בספר מספקים ניתוחים מעמיקים ומאירי עיניים או מביאים דיווחים מיד ראשונה על חוויית הכליאה מנקודת מבטם של פלסטינים. מאיה רזנפלד בוחנת את מרכזיותה של תנועת האסירים בפוליטיקה הלאומית הפלסטינית. להתארגנות ולפעילות בתוך בתי הכלא, ובמידה מסוימת גם לבריתות שנכרתו בין אסירים השייכים לפלגים שונים, היתה השפעה רבה גם מחוץ לבתי הכלא. היא מציינת גם, ש"כליאה המונית ניכרת בבירור בביוגרפיות של שכבות שלמות של פקידים פוליטיים, אנשי ציבור ומנהיגי קהילות בגדה המערבית ובעזה" (עמ' 6). ואליד דקה, פלסטיני אזרח ישראל המרצה עונש של מאסר עולם, כותב על המצב בתוך בתי הכלא היום ועל ההשפעה של עינויים והיבטים אחרים של המאסר על תודעת האסירים.

האסירים, ברובם הגדול, הם גברים. עם זאת, גם נשים נכלאו ובנות משפחה של גברים עצורים נעצרו והוטרדו אף הן, במסגרת החקירה שעברו הגברים. מאמריהן של נאהלה עבדו ועיטאף עליאן משלבים ניתוח של כליאת הנשים ושל פעילות לאומית (כולל מאבק מזוין ופעולות אלימות) בביקורת על הגישה המכונה "פמיניזם אוריינטליסטי", הרואה בנשים הפלסטיניות פתיות מולכות שולל וקורבנות של הפטריארכליות הפלסטינית.

Threat הוא קובץ המאמרים הטוב והמעודכן ביותר שמתמקד בכליאת פלסטינים. זוהי קריאת חובה לכל מי שרוצה להבין את הכיבוש הישראלי ואת העימות המתמשך.

ספר הדן בכליאת פלסטינים לא יהיה שלם ללא התייחסות לשימוש הנפוץ בעינויים ובהתנהגות אכזרית, לא אנושית ומשפילה. Threat כולל פרקים רבים העוסקים בכל אלה. ב-1987 היה לישראל הכבוד המפוקפק להיות המדינה הראשונה בעולם שהפכה עינויים לאמצעי "חוקי", באופן רשמי ופומבי, באמצעות ההכרזה כי שימוש ב"לחץ פיזי מתון" בחקירת פלסטינים הוא כלי "הכרחי" ועל כן מוצדק במאבק נגד "פעילות טרור עוינת" - כפי שהשב"כ מגדיר כל פעילות של התנגדות לכיבוש ו/או כל פעולה שהונעה על ידי הרצון לממש את ההגדרה העצמית הלאומית. בניגוד להכרזות הרשמיות, כאילו אמצעי "לחץ" כאלה (כמו השארת האסיר בתנוחה לוחצת ומכאיבה משך זמן ממושך, בידוד, חשיפה לטמפרטורות קיצוניות ולרעש, מכות, טלטולים וגרימת חסך חושי על ידי הלבשת ברדס על הראש והפנים ועוד) ננקטים רק במצבים של "פצצה מתקתקת", הם ננקטו נגד הרוב המכריע של הפלסטינים שעברו במתקני החקירה הישראליים. ב-1999 קבע בג"ץ קבע כי השימוש ה"שגרתני" בשיטות אלה אסור, אבל הוא יותר במקרה של מצב חירום אמיתי. באנה שוגרי-בדארנה בוחנת מה השתנה מאז אותה פסיקה. למרות מעטה הסודיות הכבד שתחתיו פועל השב"כ (ואף שאנשיו אינם נותנים דין וחשבון על מעשיהם), עדויות של אנשים שנעצרו מאז 1999, ובמיוחד בגלי השיא של האינתיפאדה השנייה, מעלות חשש כי "עינויים עדיין מתבצעים באישור רשמי" (עמ' 120). בשנת 2008 הועד הציבורי נגד עינויים בישראל הגיש תביעה נגד השב"כ על ביזוי בית המשפט, אבל בג"ץ קבע ב-2009 כי החלטתו משנת 1999 היתה הצהרתית ולכן אי אפשר לאכוף אותה באמצעות הליך לפי פקודת בזיון בית משפט.

בספר שני פרקים מאת אביגדור פלדמן - "אלוף המשנה רוב הסרן", שיר על אומני עינויים ותיקים, ו"ברוכים הבאים למדינת השב"כ", הכתוב במתכונת של עלון ל"תייר" המסייר בארץ בתי הכלא. לשם המחשה: "במדינת השב"כ מורכבות הארוחות בעיקר מפירות הדמיון... הכיבד? השק השחור, למרות

היותו מוחשי, מסריח ומגעיל, אינו קיים לדעתו של בית המשפט, הרואה אותו כפרי הדמיון. אתה, אשר טעמת מפרי דמיון זה, לא תשכח לעולם את טעמו" (עמ' 110). סיפורים בגוף ראשון, של שייח מוחמד אבו טיר, אוסמה ברהם, אלינה ודקה, הופכים את ה"אתה" הזה ל"אני".

מגבלות המקום מונעות ממני להתייחס לכל אחד מהפרקים. Threat הוא קובץ המאמרים הטוב והמעודכן ביותר שמתמקד בכליאת פלסטינים. זוהי קריאת חובה לכל מי שרוצה להבין את הכיבוש הישראלי ואת העימות המתמשך.

חוברת זו היא חלק מיחזמה משותפת של **עדאלה-המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל, רופאים לזכויות אדם (רל"א), ומרכז אל-מיזאן לזכויות אדם-עזה**, שתכליתה להמשיך במאבק למניעת השימוש בעינויים ויחס אכזרי, לא אנושי או משפיל בישראל. החוברת הינה תוצר של סדנת מומחים בינלאומית בנושא "הבטחת אחריותיות בנושא עינויים ויחס אכזרי, לא אנושי או משפיל בישראל: מגמות חדשות ולקחים השוואתיים" שהתקיימה בישראל באפריל 2011.

ISBN 978-965-90512-5-0

רופאים לזכויות אדם - ישראל (ע"ר)
أطباء لحقوق الإنسان - إسرائيل
Physicians For Human Rights - Israel

مركز الميزان لحقوق الإنسان
AL MIZAN CENTER FOR HUMAN RIGHTS